

*Roger Deneef
& Jo Wijnant*

ZEMST (ELEWIJT): DIEPENDAEL

TERVUURSESTEENWEG 511, 1982 ELEWIJT
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► De villa van Diependael, sinds 1988 als restaurant uitgebaat, stamt af van een 17de-eeuws, door grachten omringd 'huis van plaisantie' (foto R. Deneef, 2007)

Landgoed van circa 1 hectare 28 are rond 16de- of 17de-eeuws huis van plaisantie, in 1891 omgebouwd tot een kasteelachtige villa, oorspronkelijk samengesteld uit drie eilandjes (neerhof, kasteleiland en eilandtuin); sinds 1988 als restaurant uitgebaat in een vernieuwd kader.

Het kasteel Ter Borgt* wordt op een ets van Harrewijn van 1699 (1) afgebeeld met zijn onmiddellijke omgeving, zijn dreven en boomgaarden, maar het aanpalende 'speelhuis' van Diependael, dat al minstens sinds 1623 bestond (2) en nor-

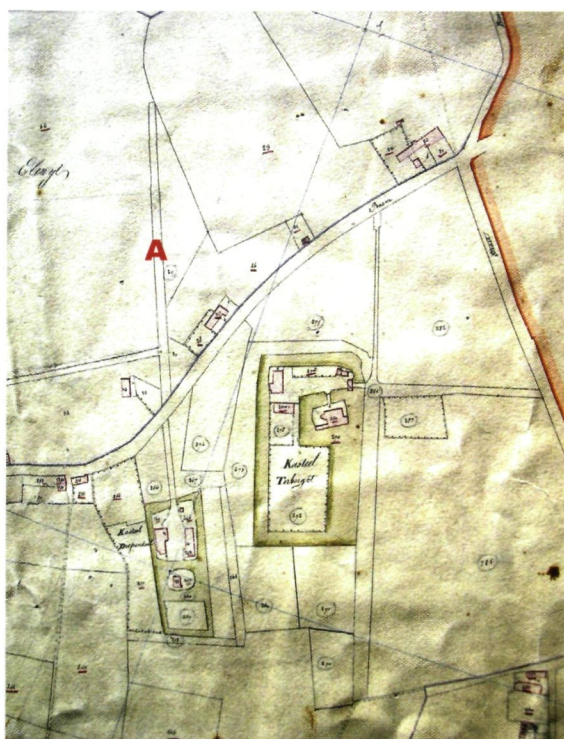
maliter links op de achtergrond zichtbaar zou moeten zijn, ontbreekt. Op de huidige kadasterkaart wordt het landgoed nog altijd afgebeeld in zijn primitieve vorm, met name een successie van drie eilandjes, van noord naar zuid: een bijna vierkant eiland van 20 are, een rond eilandje van 3,5 are en een trapezium van 9 are. Deze ietwat raadselachtige configuratie vinden we al terug op de vroegste afbeelding, de Ferrariskaart (1771-1775), en was minstens nog tot in 1930 op het terrein herkenbaar. De oudste moderne kadasterkaart [zie p. 188], niet gedateerd maar vermoedelijk opgemaakt vóór 1815, toont eveneens de drie eilandjes, die door houten bruggen verbonden worden. Op de definitieve versie van de kadasterkaart, opgemaakt door landmeter J.A.

▲ Diependael en Ter Borch (rechtsboven) op de Ferriskaart (1771-1775)

► Ter Borch en Diependael met de rond 1820 door vrederechter Olivier aangelegde Steenbergvoetweg (door ons als A gemarkeerd), de huidige Kastanjedreef, op de Primitieve kadastrale legger, niet gedateerd, opgemaakt door J.A. Hisette in de jaren 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Hisette in de jaren 1820, worden de bruggen niet meer afgebeeld.

Rond 1830 zag het landgoed Diependael er volgens de Primitieve kadastrale legger (3) als volgt uit:

- 1° Het grote noordelijke eiland was bestemd voor de pachter en herbergt het neerhof met twee gebouwen (respectievelijk huis en stal), een moestuintje en een boomgaardje.
- 2° Het ronde eilandje met het 'kasteel' wordt in de legger gewoon 'huis' genoemd, omringd met "grond liefstallig" – onhandige poging van een Franstalige ambtenaar om 'terre d'agrément' te vertalen. Dit was het buitenverblijf en/of het

jachtpaviljoen van de toenmalige eigenaar Jean-Baptiste Olivier, een gepensioneerde vrederechter (4) uit Mechelen, die op het grondgebied Elewijt in totaal 23 hectare bezat.

- 3° Het trapeziumeiland wordt omschreven als 'hof', wellicht een combinatie van nut en sier, groenten en bloemen, waarschijnlijk ook voorbehouden terrein van de eigenaar.

Buiten de ringgracht lagen nog twee percelen waarop bomen werden gekweekt, en een moestuin van 26,5 are. Olivier had wellicht ook plannen om Diependael wat meer aanzien te geven. Daarvan getuigt de aanleg rond 1820 (5) van een 400 m lange en 8 m brede dreef (de huidige Kastanjedreef) in de as van de eilanden en het kasteel, in noordelijke richting, over de weg Mechelen-Tervuren heen tot bijna aan de Barebeek.

Het kadaster registreerde een eerste verbouwing in 1884, onder het eigenaarschap van Emile Verlinden uit Mechelen, die Diependael als jachtpaviljoen gebruikte. Daarbij werd het kasteel een beetje vergroot en het koetshuis tot één travee herleid. Verlinden breidde de tuinbouwactiviteit ook uit tot buiten de ringgracht, met name het driehoekige perceel langs de Tervuursesteenweg, dat als 'lusthof' (76 are) werd aangelegd (6). Eén van de volgende eigenaars, een zekere Edgard Fox, gaf het kasteel in 1891 zijn huidige uitzicht: een complexe, witgepleisterde vorm met diverse uitbouwen, twee bouwlagen met nog een dakverdieping onder een convex geknikt zadeldak. Volgens de legger ging het om een "reconstruction totale" met bijna een verdubbeling van het kadastrale inkomen tot gevolg. Fox liet op het lusthofperceel langs de steenweg ook een serre bouwen (7).

In de daaropvolgende jaren veranderde Diependael ettelijke malen van eigenaar. Van 1913 tot 1934 was het eigendom van de Brusselse industrieel Jules Wilmart, die ook het aanpalende Ter Borgt bezat (8). In die periode werden het neerhofeiland en het kasteleiland tot één geheel versmolten. De zuidelijke eilandtuin is nog steeds met grachten omgeven. De als 'park' beschouwde percelen besloegen 1 hectare 74 are. De rij Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica') aan de westrand van het domein werd mogelijk in die periode aangeplant. Samen met een Hollandse linde (*Tilia x europaea*), een tamme kastanje (*Castanea sativa*) en een drie-stammige reuzenlebensboom (*Thuja plicata*), zijn dat de oudste bomen. De rij bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropinica') op de oostrand, werd door de Mechelse verfhandelaar Paul Van der Sande in

◀ De eilandtuin ten zuiden van het kasteel
(foto Inge Van den Heuvel, 2007)

het begin van de jaren 1960 aangeplant. De huidige eigenaars, Noël en Rita Neckebroeck, baten het 'kasteel Diependael' sinds 1988 als restaurant uit. De eilandtuin ten zuiden van het kasteel, waar al een met buxushagen afgezoomd padenkruis aanwezig was, werd in de loop van de jaren verrijkt met haagjes, vormboompjes, hortensia's, beelden... De oprijlaan en de buitenoevers van de ringgracht, die nog grotendeels aanwezig is, worden afgezoomd door 3 m hoge hagen van laurierkers (*Prunus laurocerasus*).

- (7) Oudste kadastrale legger 212 Elewijt, art. 827 nrs. 9, 18, 23 en 29. Kadastrale opmetingsschets Elewijt 1893 nr. 4.
- (8) Oude kadastrale leggers 212 en 212A Elewijt, art. 1054.

NOTEN

- (1) Oorspronkelijk afgedrukt in LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae et coenobia celebriora* [...], 1699, hergebruikt in LE ROY J., *Groot wereldlyk tooneel des hertogdoms van Brabant* [...], 's Graavenhaage, Christiaan van Lom, 1730.
- (2) LAUWERS J., *Zeven eeuwen heerlijkheid Perk-Elewijt. Het mooie land van Rubens en Teniers*, Perk, Heemkring David Teniers, 1997, p. 569.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Elewijt, art. 151 nrs. 33-44.
- (4) Rentenier volgens het kadaster, maar vermeld als vrederechter in een verzoekschrift van 1 nivose jaar IX (Rijksarchief Limburg Maastricht, Michiels van Kessenich (16.0674), inv.nr. 1345). Vermeld in: www.loegiesen.nl.
- (5) De weg komt nog niet voor op het ontwerp van de kadasterkaart, wel op de definitieve versie.
- (6) Kadastrale opmetingsschets Elewijt 1884 nr. 75. Oudste kadastrale legger 212 Elewijt, art. 507 nr. 103.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZEMST (ELEWIJT): HET STEEN – RUBENSKASTEEL

STEENDREEF 77, 1982 ELEWIJT
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het Steen op een
in 1906 afgestem-
pelde ansichtkaart
(collectie F.A.
Cresens, Tielt-Winge)

Goed onderhouden kasteeldomein van 4 hectare met landschappelijk park, oorspronkelijk bijna 14 hectare, aangelegd vanaf 1875 bij Het Steen, een door P.P. Rubens in 1635-1640 bewoond 'hof van plaisantie', dat in 1875 en 1914 historiserend werd gerestaureerd, oorspronkelijk het neerhof van een feodale motte; geometrische aanleg in de directe omgeving van het kasteelcomplex.

Rubens

Pieter Paul Rubens kocht in 1635, op het hoogtepunt van zijn roem en enkele jaren voor zijn dood, het 'hoff ten Steene' als 'huis van plaisantie'. Op de twee schilderijen die hij het jaar daarop maakte, toont hij zijn buitengoed, de voorgrond van een weids landschap met dramatische luchten, vanuit

twee verschillende hoeken: in het 'herfstlandschap' uit de Londense National Gallery vanuit het oosten, in het 'tornooi' uit het Louvre vanuit het zuiden. Het landschap van de Zennevallei dat de rechterhelft van het 'herfstlandschap' vult, moet min of meer aansluiten bij het valleilandschap links op het 'tornooi'. Het realisme in de weergave van de topografie is – in tegenstelling tot wat men soms denkt (1) – vrij groot: de geul van de Barebeek (met een houten brugje) rechts op de voorgrond van het 'herfstlandschap'; iets verderop, de meander van de Zenne tussen Eppegem en Weerde; aan de einder de 'steilrand' ten noorden van de Rupel tussen Rumst en Boom. De rechte dubbele dreef naar Elewijt-dorp, die nu de voorgrond van het 'herfstlandschap' zou vormen, moet nog worden aangelegd. Het kasteel op het 'herfstlandschap' is duidelijk herkenbaar als een traditionele bak- en zandsteenbouw (witte zandsteen voor de speklagen, vensterkozijnen en plint), met getrapte zijgevels en dakkapellen en een hoge ingangstravee

met een zadeldak, die door de eeuwen heen alle verbouwingen en restauraties heeft overleefd.

Het 'tornooi' laat het gebouw vanuit het zuiden zien, vanuit die hoek veel minder homogeen en traditionalistisch, met renaissancistische (de bogengalerij op de verdieping en het torentje met klokdak en ajuinspits) maar ook archaïsche elementen zoals de ronde, gekanteelde hoektoren, het overkragende spietorentje ('peperbus') aan de andere kant, de poorttoren onder een zadeldak in het midden. Het gebouw, een gesloten complex met vier vleugels, wordt weerspiegeld in het water van de ringgracht. Het stamt ongetwijfeld af van het hoogmiddeleeuwse neerhof, dat in de loop van de 14de, 15de of 16de eeuw werd 'gecastelliseerd'. De constructie waaraan Rubens' buitengoed zijn naam ontleende, bevindt zich links van het kasteel op een apart eilandje, bereikbaar via een tweede stenen brug vanuit de poorttoren – een indrukwekkende vierkante donjon met een overkragende bovenverdieping, die voorzien is van spietorentjes en machicoulis, bevestigd, aan de kleur te oordelen van witte zandsteen. De dubbele motte en de toren, ontstaan als meest oostelijke stelling van de Berthouts op de grens van hun Land van Grimbergen, waren toen al minstens vier eeuwen oud (2). Het 'kastelenboek' van Le Roy (1694) toont aan dat Het Steen van Elewijt – een tot kasteel omgebouwd neerhof en een als curiosum en teken van standing gekoesterde woontoren, elk op een afzonderlijk eilandje – geen uniek geval was (3).

Op de schilderijen valt niets te bespeuren van tuinaanleg. In Rubens' boekhouding werden uitgaven geregistreerd met betrekking tot tuinonderhoud en kuipen voor sinaasappelbomen, maar er wordt niet

gespecificeerd voor welke van zijn landgoederen (4). Het schilderij met de allegorie van Vertumnus en Pomona of 'De wandeling in de tuin' in de Alte Pinakothek te Munchen, geeft misschien geen fotografisch beeld van de tuin bij zijn huis in Antwerpen (het Rubenshuis), maar het benadert toch meer de werkelijkheid dan tot nu toe werd gedacht en het vertelt ons alleszins veel over Rubens' ideeën over tuinen: het nog bestaande paviljoen links in beeld, met haagjes afgeboorde compartimenten, een fontein, een met kamperfoelie begroeid houten prieel, een groot perk met tulpen, terracottapotten met lelies of anjers en uiteraard kuipen met oranjeboompjes (5). Een dergelijke tuin mag men *mutatis mutandis* ook in Elewijt veronderstellen, maar die werd zowel op het 'herfstlandschap' als op het 'tornooi' zorgvuldig buiten beeld gehouden. De twee schilderijen van Rubens zijn vreemd genoeg de enige iconografische bronnen vóór de Ferrariskaart (1771-1775) (6). In 1682 werd in een beschrijving van Het Steen ook gewag gemaakt van een hof en een boomgaard en – evenmin zichtbaar op de schilderijen van 1636 – van een neerhof

1	2
	3

1.
'Herfstlandschap met
gezicht op
Het Steen' vanuit
het oosten door
P.P. Rubens,
circa 1635 (National
Gallery, Londen)

2.
De donjon in
'Tornooi voor
Het Steen' van
P.P. Rubens,
1635-1637
(Musée du Louvre,
Parijs)

3.
De allegorie van
Vertumnus en
Pomona of
'De wandeling in
de tuin' geeft een
geïdealiseerd beeld
van Rubens'
Antwerpse tuin
(Alte Pinakothek,
Munchen)

▲ Het Steen op de Ferrariskaart (1771-1775)

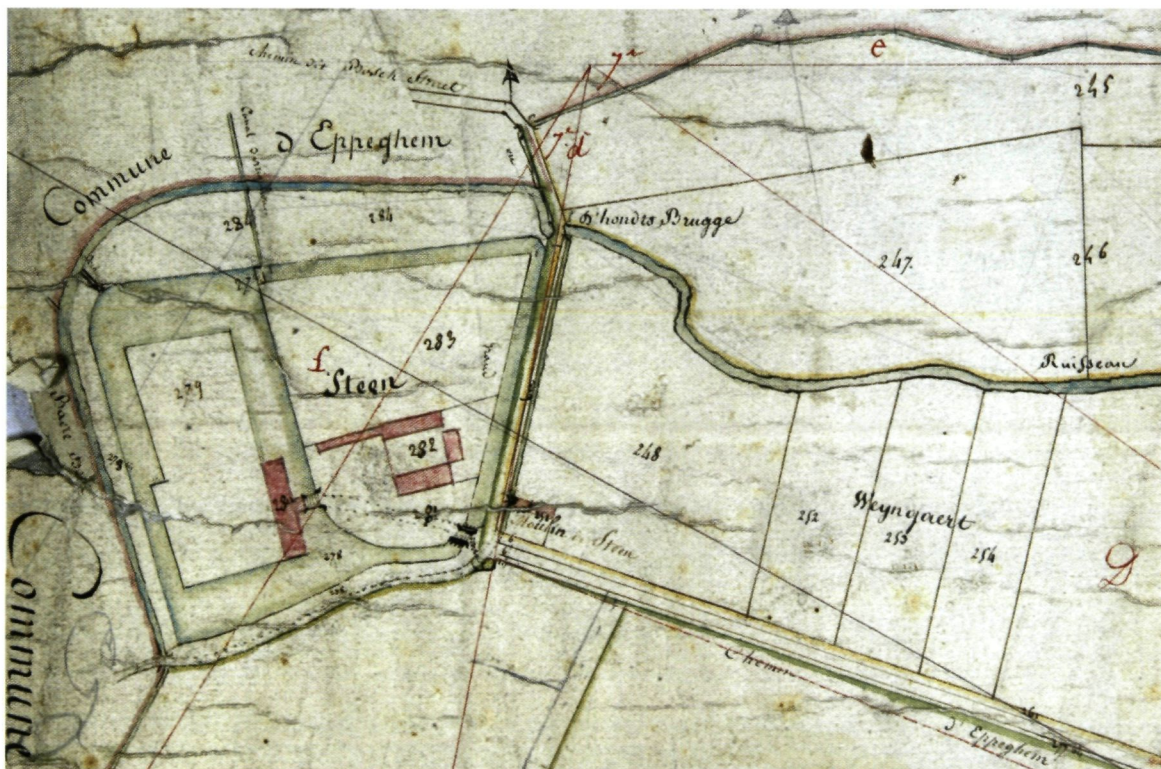
met woonhuis, stallen en schuren. De donjon was toen nog niet afgebroken want hij wordt eveneens vernoemd (7).

Het huidige 'neerhof' – drie losstaande gebouwen (duiventoren, orangerie, stallen, rentmeestershuis en gastenverblijf met kapel) die een naar het kasteel toe geopende U vormen – werd gebouwd in 1754-1755 in opdracht van de toenmalige eigenares Albertine-Françoise de Wynants. Mogelijk werd tijdens de bouwcampagne ook de donjon gesloopt

en werden de stenen in de nieuwbouw gerecycleerd en de twee motten (de donjon- en kasteelmotte) tot een rechthoekig eiland van 57 are versmolten. De dubbele, uit drie stroken bestaande, rechte dreef naar Elewijt dateert vermoedelijk uit dezelfde periode. De Ferrariskaart (1771-1775), het eerste cartografische beeld, toont deze nieuwe situatie zonder de watermolen. Die werd toegevoegd door architect Laurent-Benoît Dewez, die van 1773 tot 1777 de incidentrijke bouw van de Vilvoordse staatsgevangenis ('tuchthuis') leidde (8) en wellicht Het Steen had aangekocht om dicht bij zijn werk te wonen. Aan de overzijde van de Steendreef bouwde Dewez een watermolen. Die werd gevoed vanuit de Zenne via een recht, 600 m lang kanaaltje, de 'Steenvaart' (9); de brede ringgrachten van het Steen fungeerden als molenvijver en het afgeleide water belandde na de watermolen in de Baarbeek, een riviertje dat te Muizen in de Dijle uitmondt.

De op de Ferrariskaart afgebeelde situatie vinden we nagenoeg onveranderd terug op de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt rond 1812. In 1831 werd het kasteel volgens de Primitieve kadastrale legger uitsluitend omringd door utilitaire percelen. Het kasteleiland bestond uit twee percelen 'hof' (moestuin); het door Wynants gebouwde neerhof werd omringd door boomgaard en boomkwekerij; buiten de ringgrachten alleen maar bossen en weiden (10). Het Steen met circa 90 hectare

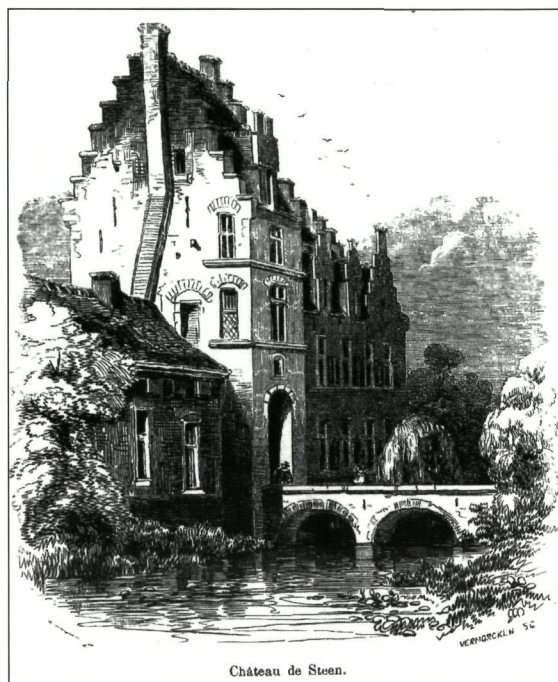
► Het Steen op de Primitieve kadasterkaart door landmeter Jacquemin, zonder datum, circa 1812 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▲ Het Steen vóór de restauratie van 1875 op een litho van M. Vasseur in: E. de Damseaux, 'La Bibliothèque universitaire Moretus Plantin, Namen' (copyright FUNDP,

◀ Het Steen vóór de restauratie van 1875 in E. VAN BEMMEL, *La Belgique illustrée*, 1880, p. 131

landerijen (deels ook op Epegem en Vilvoorde) was eigendom van baron Charles Coppens, lid van het op 3 november 1830 gekozen 'nationaal congres', de laatste 'Hollandse' burgmeester van Heusden bij Gent, commandant van de Gentse burgerwacht... (11), voor wie Elewijt zeker geen hoofdverblijf was.

Gerestaureerd kasteel in een landschappelijk park

Volgens de eerste stafkaart was deze toestand in 1864 nog in grote lijnen dezelfde. De enige noemenswaardige toevoeging was een orangerie – een laagbouw met vier rondbogige vensterdeuren in het verlengde van de noordwestelijke vleugel van het neerhof en ermee verbonden door een hoge duiventoren. De orangerie werd geregistreerd in 1863, toen ook de aanpalende boomkwekerij werd omgevormd tot een moestuin van 83,5 are (12). De moestuin werd langs twee zijden afgeschermd door een hoge, met gesinterde stenen versierde

muur. Na de dood van Coppens in 1874 zorgde zijn nog jonge weduwe voor diepgaande veranderingen. Het kasteel werd in 1875 gerestaureerd onder leiding van architect Eugène Carpentier (1819-1886), leerling van T.F. Suys, lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en een belangrijke figuur in de Belgische monumentenzorg. Hoewel Carpentier als restaurateur bekend stond om zijn 'bescheiden' opstelling (13), was de restauratie ingrijpend: de linkervleugel, die oorspronkelijk slechts één bouwlaag telde, kreeg een verdieping, zoals de rechtervleugel ook met een getrapte zijgevel en met klooster- en kruiskozijnen. Ook de achtergevel werd hard gerestaureerd en kreeg onder meer een korte dwarsvleugel met een neogotische erker. De dienstgebouwen onder-

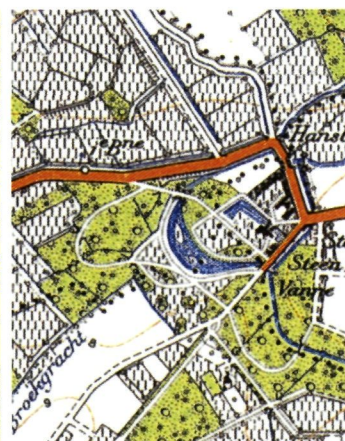
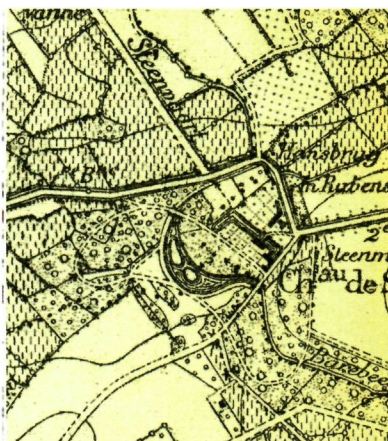
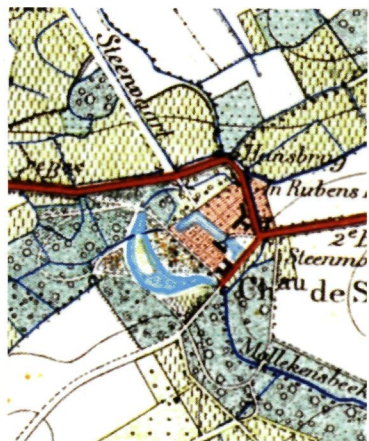
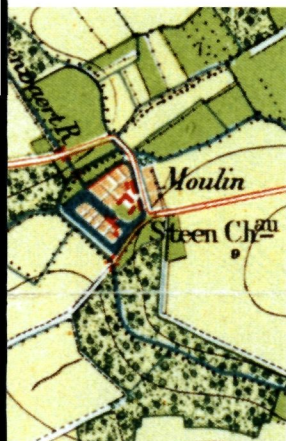
▼ De aanleg rond Het Steen in 1864, 1892, 1909 en 1932 (DLG, 1874; ICM, 1895, 1923 en 1936)

1864

1892

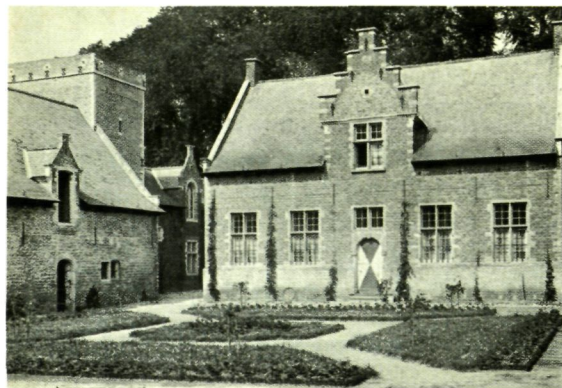
1909

1932

► Het neerhof met geometrische aanleg in 1914-1918, de duiventoren nog zonder schilddak (Koninklijk Instituut voor het Kunstpatrimonium, Duits cliché)

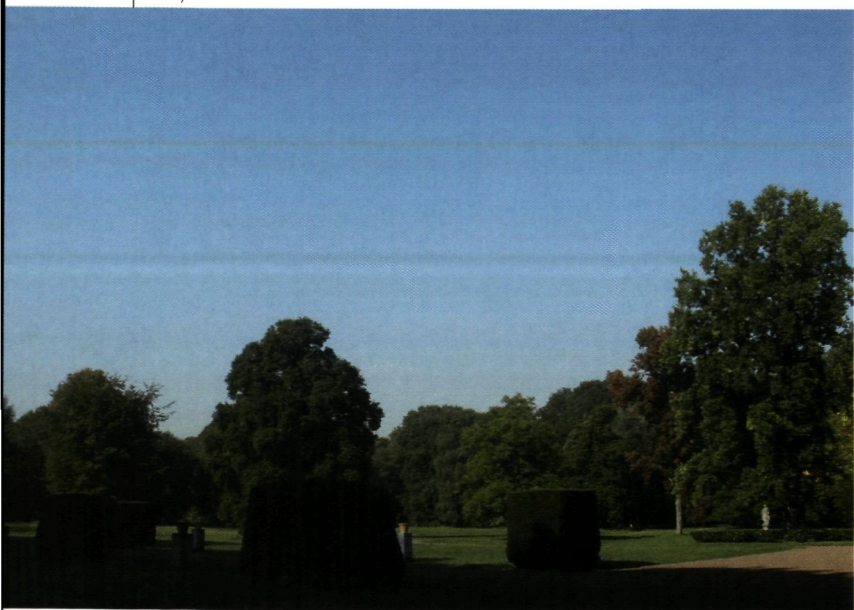
► De oranjerie en de duiventoren (foto R. Deneef, 2003)

► Brug over de versmalling van de vijver (foto R. Deneef, 2003)

▼ Sporen van geometrische aanleg achter het kasteel, tegen de achtergrond van het landschappelijke park (foto R. Deneef, 2003)

gingen een vergelijkbaar lot. Tegen de zuidoostelijke arm van de slotgracht werd bovendien een koetshuis met U-vormig grondplan gebouwd, dat in 1945 door een 'vliegende bom' werd vernield en daarna gesloopt (14). De 'creatieve' aanpak van Carpentier, vergelijkbaar met bijvoorbeeld de restauraties van de kastelen van Groot-Bijgaarden (Paul Saintenoy) of Gaasbeek (Charle-Albert) en typisch voor de late 19de eeuw, zou momenteel op weinig begrip zou kunnen rekenen en werd niet lang daarna als 'onvoorzichtig' ervaren (15).

De historiserende benadering van het kasteel gold allerminst voor de omgeving, die grondig werd herwerkt volgens de toen als modern beschouwde principes. De zuidwestelijke arm van de ringgracht werd gedempt met de grond die werd uitgegraven om 100 m verderop de huidige vijver aan te leggen. De Baarbeek zal voortaan een weidse, tot 60 m brede meander beschrijven, uiteraard met eilandjes – het klassieke 'rivierlandschap' dat na de aanleg van het park Schonenberg te Laken in 1788 de hele 19de eeuw door in eindeloze variaties werd heropgevoerd. De stafkaart van 1892 geeft de nieuwe vijver weer, omkaderd door een voor die tijd sober net van parkwegen: twee lussen in de bospercelen ten westen en ten zuiden van het kasteel. De site van het oude kasteleiland was volgens de stafkaarten van 1892 en 1909 nog volledig in vierkante tuinbedden verdeeld, maar op een litho uit 'la Belgique pittoresque' (1872-1878) – de enige afbeelding waar men ook een glimp opvangt van die ruimte – wordt een met bomen gestoffeerde grasvlakte afgebeeld. De aanlegwerken hebben vermoedelijk aangesleept tot aan de Eerste Wereldoorlog. Baron August de Becker-Remy, senator, eigenaar vanaf 1914, liet tijdens de oorlogsjaren onder leiding van een zekere Verhaert restauratiewerken uitvoeren. Deze restauratie betrof vooral het interieur, maar ook de brug over het resterende gedeelte van de slotgracht, het neerhof en het kasteel zelf, waar de loggia in de poorttravee werd dichtgemaakt. Volgens de kadastrale legger uit de jaren 1920 bedroeg de oppervlakte van de als 'park' en 'lustvijver' aangemerkte percelen circa 3 hectare, maar op de stafkaart van 1932 worden ten zuidwesten van het kasteel 14 hectare weergegeven waarin sporen van parkaanleg (bosjes, slingerpaden) voorkomen. Vanuit het kasteel kon men, over de vijver heen en tussen de solitaire bomen en boomgroepjes aan de overzijde, ook een glimp opvangen van het open landschap ten zuidwesten met de kerk van Houtem in de verte. Deze doorkijk wordt momenteel door aanplantingen van canadapopulieren afgestopt.

◀ De achtergevel van het kasteel vanuit het park (foto R. Deneef, 2003)

Deze tweede restauratie gebeurde in een tijd dat er ook belangstelling was voor klassieke 'Franse' tuinaanleg, dikwijls beperkt tot de directe omgeving van het kasteel, vaak bedoeld als een soort omkadering. Door het werk van de Franse tuinarchitecten vader (Henri) en zoon (Achille) Duchêne, 'style Duchêne' genoemd naar de voornaamste exponenten van deze revival, was deze stijl rond de eeuwwisseling bijzonder populair in gegoede middens (16) en ook in Elewijt vinden we sporen van geometrische aanleg, strakke geometrische patronen, geaccentueerd door in kegel of kubus geschoren taxussen (*Taxus baccata*), tuinvazen en evenwijdige hagen van haagbeuk (*Carpinus betulus*) – de oprit vanaf de Steendreef in de oosthoek van het domein, het neerhofplein, de ruimte tussen het neerhof en het kasteel en onmiddellijk achter het kasteel. In hoever deze patronen werden overgeërfd uit de tijd van Coppens of doelbewust inspelend op de 'Franse' smaak aangebracht werden door zijn opvolgers, valt moeilijk uit te maken. Oude foto's laten zien dat deze 'Franse' aanleg vroeger door rozenperken, plate-bandes en bloemencorbeilles werd opgevrolijkt en geaccentueerd – details die na de Tweede Wereldoorlog onbetaalbaar zijn geworden. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd het kasteel bezet door Duitse soldaten en, na de bevrijding, door Amerikanen. Het ontsnapte ternauwernood aan een 'vliegende bom', die slechts het nabije koetshuis vernietigde. In 1955 werd het domein met het gehavende kasteelcomplex en het park en de moestuin (4 hectare) door de erfgenamen de Becker-Remy verkocht aan de industrieel Paul Maison, die het geleidelijk restaureerde.

De beplantingen

Op één 19de-eeuwse bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en enkele zomereiken (*Quercus robur*) en haagbeuken (*Carpinus betulus*) na, werd de oudste generatie van het huidige bomenbestand – groene en bruine beuk, varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia'), tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*), veder- en zilver esdoorn (*Acer negundo*, *A. saccharinum*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) – aangeplant rond de Eerste Wereldoorlog. Een ansichtkaart (17) van omstreeks 1920 toont de dubbele dreef naar Elewijt met vier rijen iepen, wellicht *Ulmus glabra*, die na hun afsterven als gevolg van het uitbreken van de iepenziekte in de jaren 1920, vervangen werden door circa 230 zilveresdoorns, die op hun beurt naar aanleiding van de heraanleg van de dreef in 1986 werden gerooid en vervangen door Krimlinden (*Tilia x euchlora*) (18).

◀ Het Steen of Rubenskasteel met sporen van 'Franse' tuinaanleg vanuit het westen in de jaren 1960 (foto Inbel)

▲
Hagen van haag-
beuk ten noorden
van het Rubens-
kasteel
(foto R. Deneef,
2003)

▲
De met taxuskegels
afgebakende oprit
naar het kasteel
(foto R. Deneef,
2003)

Merkwaardige bomen

(opname 19 september 2003)

1. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **303**
12. zwarte els (*Alnus glutinosa*) **197**
14. witte es (*Fraxinus americana*) **114/108**
27. gewone haagbeuk (*Carpinus betulus*) **232**
36. zilversdoorn (*Acer saccharinum*) **406**
38. varenbeuk (*Fagus sylvatica* 'Asplenifolia') **257(100)**

NOTEN

- (1) Bijvoorbeeld RINCKHOUT E., Een wereld in eeuwige verf, in *De Morgen* bis, 3-12-2005.
- (2) Volgens VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (XI), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1972, p. 172 en 182-184. De site werd geregistreerd als "middeleeuwen vroeg D" in VIOE, *Centrale Archeologische Inventaris* nr. 10135.
- (3) Het oud kasteel van Boutersem, de Toren Ter Heide te Rotselaar, vermoedelijk ook Kruikenberg (Ternat), Blaasveld, Zevenbergen (Ranst); cf. LE ROY J., *Castella et praetoria nobilium Brabantiae, coenobiaque celebriona* ..., 1694.
- (4) RENSON G., Nota's nopens het groot fortuin van P.P. Rubens (1577-1640) en de onkosten bij zijn dood, p. 165-180 in *Eigen Schoon en De Brabander* 78(4-5-6), 1995.
- (5) DE BACKER W., HUVENNE P. & VAN DEN BOSSCHE H., De tuin van het Rubenshuis in Antwerpen: een historische evocatie, p. 41-55 in *Monumenten & Landschappen* 14(3), 1995. DE MAEGD C., Was wächst und gedeiht, was spielt und balgt befreit, in *Gärten aus Rubens' Zeit*, p. 67-82 & HÄRTING U., Rubens' Garten in Antwerpen, p. 59-66 in: *Gärten und Höfe aus Rubens' Zeit*, München, Hirner Verlag, 2000.
- (6) Cf. VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (VI), *Kanton Wolvertem*, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1948, p. 45-48.
- (7) LAUWERS J., *Zeven eeuwen heerlijkheid Perk-Elewijt. Het mooie land van Rubens en Teniers*, Perk, Heemkring David Teniers, 1997, p. 625.
- (8) NUYTTEN D., "Un immense bâtiment, d'aspect sinistre, posé au bord du canal". Het voormalige tuchthuis van Vilvoorde, p. 6-28 in *Monumenten & Landschappen* 25(1), 2006.
- (9) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VII (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 68.
- (10) Oudste kadastrale leggers 212 Elewijt, art. 33 nrs. 3-22, en Eppegem art. 35 nrs. 2-12.
- (11) DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique*, Bruxelles, A. Decq..., 1857, p. 102.
- (12) Kadastrale opmetingsschets Elewijt 1863 nr. 31.
- (13) STYNEN H., *De onvoltooid verleden tijd. Een geschiedenis van de monumenten- en landschapszorg in België 1835-1940*, Brussel, Stichting Vlaams Erfgoed, 1998, p. 351.
- (14) Verbouwingen geregistreerd in de kadastrale opmetingsschets Elewijt 1882 nr. 11; "stal en koetshuis" volgens de oudste kadastrale legger 212 Elewijt, art. 33 nr. 106. Foto van koetshuis in LAUWERS J., *op. cit.*, p. 648.
- (15) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 125-129. De restauratie door Carpentier "ne semble pas avoir été faite avec toute la prudence désirable" volgens COSYN A., Au beau pays de Rubens et de Teniers. III.- Le château "Le Steen" à Elewyt, p. 25-29 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 29(2), 1923.
- (16) DUCHÊNE M. e.a., *Architectes-paysagistes 1841-1947. Le style Duchêne*, Paris, Editions du Labyrinthe, 1998.
- (17) Gereproduceerd in LAUWERS J., *op. cit.*, p. 648.
- (18) Cf. dossier *Steedreef* te Zemst (Elewijt) in het archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven.

*Roger Deneef, Jo Wijnant &
Roland Powis de Tenbossche*

ZEMST (EPPEGEM): KASTEEL WOLFSLINDE

LEIWEG, 1980 EPPEGEM

(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het kasteel van Wolfslinde vanuit het noordoosten, met een monumentale bruine beuk, relict van van Outheusdens 'jardin anglais' (foto R. Deneef, 2003)

Landgoed van bij de 4 hectare, waarvan de helft landschappelijk park, met als historische kern een symmetrische 'jardin anglais' van 40 are voor een in 1794 gebouwde villa; het in 1914 verwoeste landhuis werd heropgebouwd in Lodewijk XVI-stijl in 1927-1928.

Het Hof te Wolfslinde of te Vij[l]st wordt voor het eerst vermeld in de 16de eeuw, maar gaat evenals de andere omwalde hoven in de omgeving – Rollekoten, De Schrans, het Impelkasteel of De Mot* – terug tot de 11de-12de eeuw (1). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt een halfcirkelvormige motte afgebeeld met een viertal losse

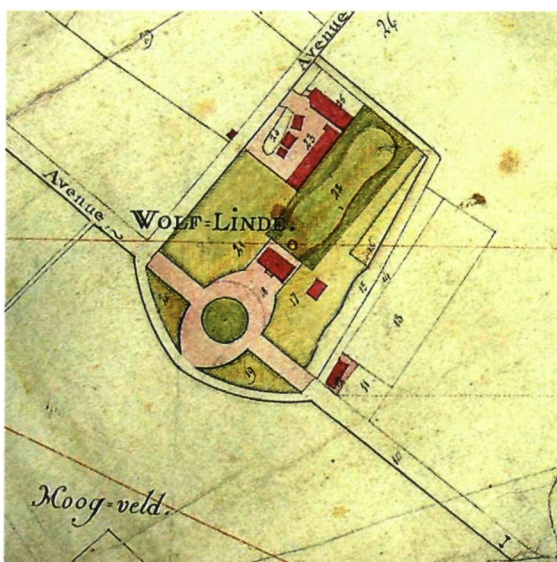
gebouwen; het grootste ervan – evenwijdig met de rechte zijde van de motte en uitkijkend over een tuin met padenkruis – was ongetwijfeld het herenverblijf. Wolfslinde was in 1759 aangekocht door Pierre de Meester, raadsheer bij de 'Berg van Barmhartigheid' te Mechelen. In 1794 liet zijn schoonzoon, baron Gerard van Outheusden (2), een nieuw landhuis bouwen – een sober, witgepleisterd, classicistisch gebouw van zeven travéeën en twee bouwlagen onder een schilddak. Uit een ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart – niet gedateerd maar vermoedelijk opgemaakt rond 1812 – blijkt dat het kasteel niet op de plaats van het oude herenverblijf werd opgetrokken (3), maar een vijftigtal meter naar het zuiden. De hoevegebouwen bleven behouden (waarschijnlijk in gewijzigde vorm) en vormden samen met de oude

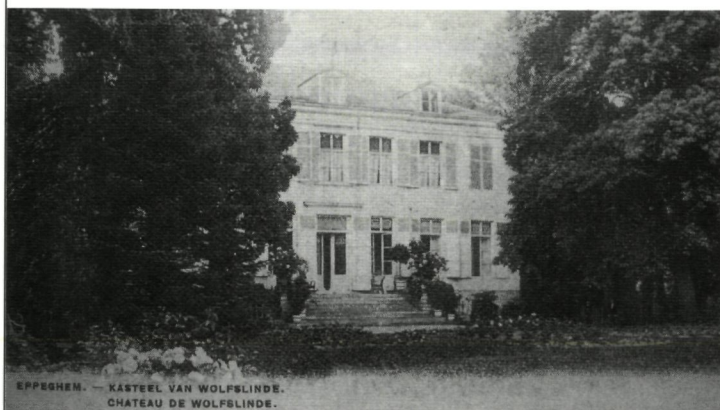
► Het Hof te Wolfslinde op de Ferrariskaart (1771-1775), de latere uitbreiding in rode stippellijn

► Wolfslinde met een symmetrische 'jardin anglais' op een ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart, vermoedelijk 1812 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▼ Het in 1794 door Gerard van Outheusden gebouwde landhuis op een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (collectie Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

residentie voortaan het neerhof. Los van het kasteel verscheen een kleine remise en aan de overzijde van de ringgracht een tuiniershuisje naast een moestuin van 70,5 are. Het gebogen gedeelte van de ringgracht werd gedempt en het kasteeldomein kreeg de eigenaardige plattegrond, die tot op heden bewaard bleef: een trapezium met een cirkelsegment aan de basis, langs twee zijden begrensd door een brede gracht.

Het nieuwe kasteel vormde het middelpunt van een landgoed van bijna 2 hectare, waarvan de plattegrond op de kaart van 1812 onwillekeurig het beeld van een tutter oproept. Het kasteel stond op de lengteas. Aan de zuidwestzijde lag het ereplein met een grote rotonde, die op haar beurt het kruispunt vormde van de as van het park en een noordwest-zuidoostgerichte dreef. De eigenlijke lusttuin vulde de ruimte ten noordoosten van het kasteel. De golvende contouren van de bleke figuur in de strook in het verlengde van het kasteel suggereert een door struikmassieven en bomen omkaderd gazon, het bruine cirkeltje (op de plaats van de huidige waterput) een bekken met fontein. De oppervlakte van deze strook, die Van Outheusden ongetwijfeld voor een 'jardin anglais' hield, bedroeg nauwelijks 40 are. Naar de concrete invulling van de andere percelen, die volgens het Primitief kadaster (4) rond 1830 de lusttuin vormden, hebben we helemaal het raden, want de legger die bij deze ontwerpkaart hoorde is verdwenen. De lay-out van het domein volgens het model 'vivre entre cour et jardin' en de uitgesproken symmetrie tonen aan dat Van Outheusden mentaal nog volop in de 18de eeuw vertoefde, maar toch geen weerstand had kunnen bieden aan de opkomende 'Engelse' mode. In het Brabantse komen nog voorbeelden voor van kleinschalige, hybridische, symmetrische landschapstuinen uit die periode (5), die aantonen dat het omvormingsproces van formele naar landschappelijke tuinen en parken geen rechtlijnig verloop kende en soms tot eigenaardige mengvormen leidde.

► Het kasteeldomein van Wolfslinde op de stafkaarten van 1864, 1892, 1932 en 1977 (DLG, 1874; ICM, 1892 en 1936; NGI, 1980)

Op de door Rossignon in de jaren 1820 uitgetekende Primitieve kadasterkaart zijn alle figuratieve details van de ontwerpversie verdwenen. De diverse percelen werden samengevoegd tot een 'lusthof' (perceel nr. 154) van 1 hectare 72 are. In 1853 werd het landgoed Wolfslinde samen met 35 hectare omgevende landerijen verkocht aan ridder Adolphe Powis de Tenbossche (6). Op de eerste stafkaart (1864) is de rotonde ten zuidwesten van het kasteel nog herkenbaar in de vorm van een grazige open ruimte, maar van een symmetrische landschapstuin aan de andere zijde van het kasteel valt niets meer te bespeuren. De dikke bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') aan de rand van het gazon ten noordoosten van het kasteel is vermoedelijk het enige overblijfsel van Van Outhensdus 'jardin anglais'. Adolphe Powis, of zijn zoon Louis, burgemeester van Eppegem, voegde een beperkt aantal elementen toe – onder meer een serre – maar liet de structuur van het domein ongemoeid. Op de stafkaart van 1892 wordt een struikmassief afgebeeld in de rotonde voor het kasteel en op een oude ansicht *côté cour* is deze ruimte gestoffeerd met rozenperken.

In 1914 werd het kasteel, samen met het naburige kasteel van Eetveld, in brand gestoken door Duitse soldaten. Jeanne Powis de Tenbossche vertrouwde de wederopbouw toe aan de jonge Luikse architect Robert Toussaint, onder meer bekend van de koepelkerk Saint-Vincent te Luik (7). Het Lodewijk XVI-kasteeltje met een bijna vierkant grondplan (drie brede bij drie smalle traveeën), twee bouwlagen tussen een gemansardeerde zolderverdieping en een souterrain, baksteenmestelwerk tussen geblokte lisenen, een driehoekig fronton boven het ingangsrisaliet... is typisch voor tal van naoorlogse wederopbouwprojecten. De brug met rustieke leuning van takkenvlechtwerk van gewapend cement (recent ingestort) over de oostelijke arm van de ringgracht, dateert eveneens uit die periode.

De voormelde bruine beuk, een es (*Fraxinus excelsior*), een haagbeuk (*Carpinus betulus*) en een paar zomereiken (*Quercus robur*) zijn de enige bomen die de verwoesting van 1914 hebben overleefd. Misschien heeft bij de 'verjonging' van het bomenbestand ook de iepenziekte een handje toegestoken, want sporadisch komt er opslag voor van ruwe iep (*Ulmus glabra*). Het huidige bomenbestand werd in overgrote meerderheid aangeplant in de wederopbouwperiode of later. Dit geldt onder meer voor de zomerlinden (*Tilia platyphyllos*),

▲
Het naar ontwerp van Toussaint heropgebouwde kasteel vanuit het zuiden in het architectuur-tijdschrift L'Emulation 57(6), 1937, p. 103

platanen (*Platanus x hispanica*) en bruine beuken langs de dwarsdreef (die via het kasteel de Leiweg verbindt met de Hogebaan).

Merkwaardige bomen

(opnamen 19 augustus 2003)

- 5. gewone es (*Fraxinus excelsior*) 365
- 7. gewone robinia (*Robinia pseudoacacia*) 340
- 17. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 632
- 32. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 424

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 236-237.
- (2) Jean-Gerard van Outhensden (Den Haag 1747 – Eppegem 1827), cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* 1885, Bruxelles, Decq & Duhent, 1863, p. 212.
- (3) Zoals de formulering suggereert in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 22.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 265 nrs. 10-18.
- (5) Cf. het kasteel van Perk* te Steenokkerzeel (Perk), het kasteel Ten Opstal te Kampenhout (Relst), het domein Puttenberg te Pepingen, min of meer ook bij het kasteel Ter Wilder* te Grimbergen (Humbeek) en het Ambrooskasteel* te Zemst (Hofstade).
- (6) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 558 nrs. 13-23.
- (7) Volgens L'Emulation 56(7), 1937, p. 103. Over Robert Toussaint (1900-1975) zie GOFFAUX A.-F. & WODON B., *Répertoire des architectes wallons du XIIIe au XXe siècle*, Namur, Ministère de la Région Wallonne, 1999, p. 135. Zie ook de kadastrale opmetingsschets Eppegem 1929 nr. 11.

Roger Deneef, Jo Wijnant &
Tanguy Schmitz

ZEMST (EPPEGEM): IMPELKASTEEL – DE MOT

MOTSTRAAT 2, 1980 EPPEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het Impelkasteel
vanuit het westen
(foto O. Pauwels,
2008)

Middeleeuwse motte, in de 18de eeuw voorzien van een formele aanleg (300 m lang kanaal met eilandtuin) en, in 1783, van een classicistisch landhuis; park tussen 1812 en 1820 omgevormd tot een romantisch 'rivierlandschap' van 5,5 hectare.

Het gebouw halverwege tussen de dorpskern van Eppegem en de Verbrande Brug ('Pont Brulez') op één van de kaarten van Mathieu Bollin, omstreeks 1600 (1) stelt vermoedelijk het Hof t'Impele of De Mot voor. Evenals de andere omwalde hoven in de omgeving – Rollekoten, De Schrans, het kasteel Indevelde (Kattenhuis), Wolfslinde* – is het in de 11de-12de eeuw ontstaan (2) en ooit was

er een familie gevestigd die de naam van het dorp droeg. Kaarten uit de late 18de eeuw vormen de eerste betrouwbare afbeeldingen. De Ferrariskaart (1771-1775) toont de "Cense Ter humpelen" op een rechthoekig eiland. De buitenoevers van de brede ringgracht zijn met bomen afgelijnd en een in bedden ingedeelde tuin omgeeft het kasteel, dat een centrale positie inneemt. Van bijzondere architecturale betekenis is het kanaal dat, ingebed in de bovenloop van een beekvalleitje, loodrecht aftakt van de westelijke grachtarm en in rechte lijn (3) naar een tweede, kleiner eiland voert 200 zuidwestwaarts. Dit trapeziumvormige eilandje, visueel eindpunt van een met bomen afgelijnd kanaal, was vermoedelijk een eilandtuin, wellicht met een paviljoen of prieel. Op de figuratieve kaart van "t'hoff te Impele ofte ter Moortel" (4), opgemaakt door landmeter C.-J. Everaert in 1774,

▲ Vertekend beeld van het domein 'Ter humpelen' op de Ferrariskaart (1771-1775), met een breuk in het landschap op de grens van twee kaartbladen

▲ Het Impelkasteel of 'De Mot' op een ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart, vermoedelijk 1812 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▲ Het 'verengelse' Impeldomein op de Primitieve kadasterkaart door Husson, zonder datum, omstreeks 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

wordt de naam Hof 't Impele gereserveerd voor een omwalde hoeve 300 m naar het zuidoosten, dicht bij Zenne, en het Impelkasteel of De Mot (*"Casteel van de Hre Baron Reynegom"*) wordt andermaal op zijn rechthoekige eiland afgebeeld, maar zonder de 'lepelconstructie'. Het complex van drie tegen elkaar aanleunende volumes – twee met zadeldaken en één met een schilddak – dat vermoedelijk uit de late 16de of vroege 17de eeuw dateerde, was toen aan zijn laatste dagen toe.

In 1783 kreeg het kasteel (5) zijn huidige gedaante: een gebouw met een rechthoekig grondplan van zeven bij vijf traveeën en twee bouwlagen onder een afgeknot, lichtjes geknikt schilddak, gepleisterd (momenteel witgeschilderd, voorheen roze) en tot voor enkele jaren bekroond met een grote, vierkante lantaarn met klokdakje, die overigens pas in de Eerste Wereldoorlog was aangebracht (6). Het classicistisch karakter wordt benadrukt door de rondboogramen, het bordes en het portiek van het middenrisaliet in de voorgevel. De verbouwing was niet zo radicaal als men op het eerste gezicht zou zeggen. In de kelder is er nog altijd een middeleeuwse gotische schouw aanwezig. Het huidige rechthoekige schilddak dekt de drie tegen elkaar aanleunende volumes van het oude kasteel en in het huidige dakgebinte zijn – naast het laat-18de-eeuwse en recentere timmerwerk – nog de drie oude, eikenhouten dakconstructies (de twee zadeldaken en het schilddak) herkenbaar. Onder het pleisterwerk zitten nog grote bakstenen (van

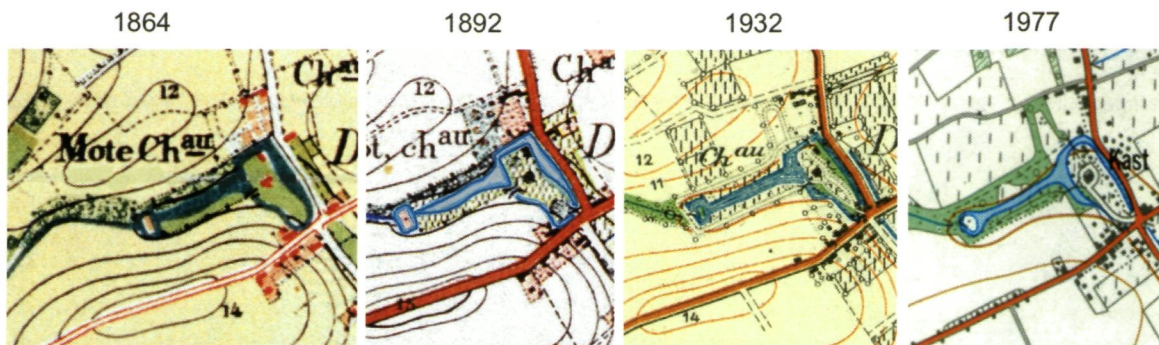

▲ Het Impelkasteel in een verwaarloosd park op een Ansichtkaart uit de jaren 1930 (collectie André Cresens, Tielt-Winge)

slechte kwaliteit) en witte zandstenen, zelfs hele vensteromlijstingen. Het 'moderne' kasteel van baron Lambert-Joseph van Reynegom verschijnt circa 1812 op een ontwerpversie van de kadasterkaart nog in de oude, straklijnige setting. Interessante details zijn de brede oprijlaan vanaf de Grimbergsesteenweg, de grote rotonde op het ereplein voor het kasteel en het perceel met het Sint-Andrieskruis (nr. 72) achter het kasteel, vermoedelijk een parterretuin. De legger bij deze kaart bleef niet bewaard, zodat de functie en het gebruik van

► Het landgoed De Motte of Impel op de stafkaarten van 1864, 1892, 1932 en 1977 (DLG, 1874; ICM, 1892 en 1936; NGI, 1980)

► Monumentale paardenkastanje in het park rond het Impelkasteel (foto R. Deneef, 2001)

de diverse percelen op het kasteleiland niet konden worden achterhaald. Merk op dat het kasteel zich niet in het verlengde van het 'lepelkanaal' bevindt. Het bijgebouw achter (ten noorden van) het kasteel, een koetshuis met steekboogpoorten

en een verdieping onder een schilddak, zou pas tussen 1812 en 1820 worden opgetrokken.

Reynegoms schoonzoon, orangist en *Société Générale*-bankier Alexandre Charlé de Waspick (7), was naar alle waarschijnlijkheid de opdrachtgever voor de 'verengelsing' van het domein. De Primitieve kadasterkaart – niet gedateerd maar rond 1820 opgemaakt – toont een beeld van het domein waarin de rechtlijnigheid beperkt is tot de noordelijke grachtarm, de noordelijke oever van het kanaal en het eilandje aan het uiteinde ervan. De zuidelijke grachtarm werd gedempt en de ringgracht werd doorgetrokken tot tegen de Grimbergsesteenweg, zodat het kasteleiland verdubbelde in oppervlakte. Een 'lusthof' van 78 are verenigde de percelen van het kasteleiland, behalve dat met

► Aanlegplaats bij de monding van de 'rivier' in de ringgracht (foto O. Pauwels, 2008)

het andrieskruis achter het kasteel, dat volgens de Primitieve kadastrale legger (8) tot moestuin was voorbestemd. De oude oprijlaan verdween en de toegang van het domein werd verlegd naar de hoek van de Grimbergsesteenweg en de Motstraat – het huidige poorthek tussen geprofileerde natuurstenen pijlers. De nieuwe oprit volgde een landschappelijk tracé, via een brug over de nieuwe arm van de ringgracht, langs bosjes platanen (*Platanus x hispanica*) en beuken (*Fagus sylvatica*), de met rotswerk versierde grachtsoever, een heuveltje – nu met een monumentale witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) – en de boogbrug over de ringgracht naar het westelijke parkgedeelte tot bij het kasteel, waar de bezoeker een verrassend perspectief wachtte: een tot 20 m brede, zachtjes slingerende 'rivier' (het vroegere kanaal) die in de verte tussen beboste oevers wegdeemsterde [zie ook de foto op p. 17].

Bucolische 'rivierlandschappen', als het kon met meanders of eilandjes, waren een veelvoorkomend motief in de vroegste landschappelijke ('Engelse') parken die aan het einde van de 18de eeuw en tijdens de hele 19de eeuw werden aangelegd. Bij gebrek aan een echte rivier werden onooglijke beekjes opgestuwd of uitgegraven om deze illusie te creëren. Het spectaculairste voorbeeld voor België is het kasteelpark van Laken (9). Bij het

Impelkasteel werd een maximaal effect verkregen met een minimale ingreep, want de 18de-eeuwse structuur is nog duidelijk herkenbaar in de nieuwe lay-out. Op een oppervlakte van amper 5,5 hectare werd de illusie geschapen van een weids rivierlandschap, een decor voor idyllische wandelingen en boottochtjes, zoals blijkt uit de aanlegplaats met trappen en vazen bij de monding van de rivier in de ringgracht. De L-vorm van het domein was overigens een gevolg van de eigendomstoestand: Charlé de Waspick was geen eigenaar van het grote perceel (nr. 116, 'Zanthof' op de kaart) langs de Grimbergsesteenweg, in de 'oksel' van zijn domein.

Na de dood van Charlé de Waspick in 1849 kende het Impeldomein een successie van eigenaars, die geen noemenswaardige veranderingen aanbrachten. De opeenvolgende stafkaarten (1864, 1892, 1909, 1932...) geven een nagenoeg identiek beeld van het domein. Het hoevetje langs de Motstraat ten noorden van het park vervulde min of meer de functie van neerhof en trok ook de latere toevoegingen aan (orangerie, serre, volière). Van 1895 tot 1936 behoorde het domein toe aan de industrieel Louis Destrée (10). Het Impelkasteel was in 1914 ontsnapt aan de verwoesting, in tegenstelling tot het naburige Wolfslinde* en Eetveld*, maar na de dood van Destrée, toen Impel was toegevallen aan

◀ De vroeglandschappelijke 'rivier', in oorsprong een 18de-eeuws 'kanaal', voor het Impelkasteel (foto O. Pauwels, 2008)

► Een beuk met kronkelige takken (*Fagus sylvatica* 'Tortuosa'), geënt als treurbeuk (foto R. Deneef, 2001)

de 'Commissie van Openbare Onderstand' van Brussel, lag het domein er verwaarloosd bij, zoals blijkt uit een ansichtkaart uit die periode (11). In 1957 werd het Impeldomein aangekocht door architect Marcel Schmitz (1885-1963), bekend onder meer van het Coca-Colapaviljoen en de 'Kapel van Kerkelijke Kunst' op de wereldtentoonstelling van Brussel in 1935 (12), en wiens nazaten het nog altijd in eigendom hebben en bewonen.

Merkwaardige bomen

(opnamen 24 augustus 2001)

1. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **403**
7. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **424**
7. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **442**
10. witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*) **443**
33. beuk met gedraaide takken (*Fagus sylvatica* 'Tortuosa') **158**, ent op 250 cm hoogte
39. gewone moerascipres (*Taxodium distichum*) **407**

NOTEN

- (1) Gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 18.
- (2) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 236-237.
- (3) De 'breuk' op de Ferrariskaart, waarbij het westelijke uiteinde van de 'lepel' in noordwestelijke richting afbuigt, is te wijten aan meetfouten van de equipe die het kaartblad 75/4 heeft opgesteld.
- (4) Gereproduceerd in WAUTERS A., *op. cit.*, p. 21.
- (5) Summier beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 137.
- (6) Zie de ansichtkaart in VER ELST A., *Nieuw-Zemst bij leven en welzijn*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1990, afb. 76.
- (7) Baron Alexandre T.J. Charlé de Waspick (1775-1849), cf. FRANCOIS L., De reacties van de aandeelhouders van de Société Générale op de revolutiegolf van 1830, in www.flwi.ugent.be/bmg-rbhc/pdf.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 22 nrs. 46-56.
- (9) Zie het "plan perspectif de la campagne de Scoonenberg près de Bruxelles" afgebeeld in: DUQUENNE X., *Het park van Wespe-laar. De Engelse tuin in België in de 18de eeuw*, Brussel, Wespe-laar, Ph. de Spoelberch, 2002, p. 35.
- (10) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 418 nrs. 39-49, 74-80, 102-103 en 118-127 en art. 932.
- (11) Oude kadastrale legger 212A Eppegem, art. 932.
- (12) VAN LOO A. e.a., *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003, p. 499.

*Roger Deneef
& Jo Wijnant*

ZEMST (EPPEGEM): DOMEIN EETVELD

BARON DE ROYEDREEF 3, 1980 EPPEGEM
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het rond 1935 heropgebouwde kasteel Eetveld weerspiegeld in de vijver (foto O. Pauwels, 2008)

Vroeglandschappelijk park met vijver ('rivier'), aangelegd in 1812-1820 rondom een neoclassicistisch kasteel, afgebrand in 1914 en in gewijzigde vorm heropgebouwd.

Het domein Eetveld wordt door historicus Alphonse Wauters (1) een tot de middeleeuwen reikende stamboom toegedicht. Noch op de Ferrariskaart (1771-1775) noch op de omstreeks 1812 vervaardigde ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart wordt in het Kerkveld, halverwege de dorpskern van Eppegem en het Impelkasteel, echter enig gebouw afgebeeld. Het kasteel Eetveld verschijnt pas op de definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart, die rond 1820 door Rossignon werd opgemaakt. Het was een imposant gebouw, witgepleisterd, met een rechthoekig

grondplan van zeven bij vijf traveeën, twee bouwlagen en een souterrain onder een schilddak. De gelijkenis met het nabijgelegen Impelkasteel* is opvallend, vooral door het classicistische middenrisaliet met trappenbordes en rondboogramen in de voorgevel. Het kasteel lag op 60 m van de Grimbergsesteenweg, aan de zuidrand van een 'lusthof' van meer dan 6 hectare (2). De beek die het domein dwarste, diende als uitgangspunt voor een spoelvormige, landschappelijke vijver van 35 are. In de zuidwestelijke hoek van het domein werden de moestuin (35, 5 are) en de tuinierswoning (mogelijk met stal en koetshuis) ondergebracht. De door de toenmalige eigenaar, graaf Charles-Joseph de Villegas de Clercamps (of zijn landschapsarchitect) beoogde vormgeving werd aanvankelijk gedwarsboomd door een vreemde enclave in de noordwesthoek, die pas rond 1840 in het Villegasdomein kon worden geïntegreerd.

▲ Het Kerkveld zonder (links) en met kasteel Eetveld (rechts) op respectievelijk een ontwerpversie van circa 1812 (links boven in beeld) en de definitieve versie van de Primitieve kadastrale kaart van circa 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Het park van de Villegas besloeg voortaan meer dan 8 hectare (3).

De stafkaart van 1864 toont een toestand die in 1932 nog nagenoeg identiek was: een centrale open ruimte met de vijver als middelpunt en gestoffeerd met enkele boom- of struikmassieven. Deze ruimte werd omgeven met een bomengordel van groene en bruine beuk (*Fagus sylvatica* en *F.s. 'Atropunicea'*), plataan (*Platanus x hispanica*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), zomereik (*Quercus robur*) en – langs de westelijke grens van het domein – ook veel ruwe iep (*Ulmus glabra*). Een aantal tamme kastanjes, zomereiken, platanen en groene en bruine beuken getuigen nog van deze vroege fase. De toegang tot het domein bevond zich op de hoek van de Grimbergsesteenweg en de Lichtweg (de huidige Baron de Royedreef). Op de kaart van 1892 wordt in het breedste gedeelte van de vijver, die vanuit het kasteel gezien een brede, langsstromende rivier moest voorstellen, een eilandje afgebeeld. De versmalling aan de westzijde van de vijver werd overspannen door een boogbrug, waarvan slechts de met rotsblokken beklede aanzetten bewaard bleven.

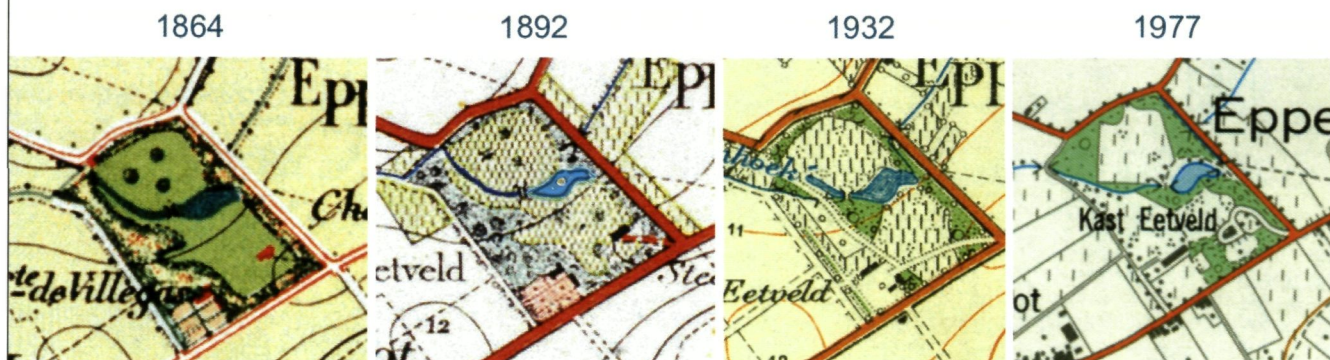
▼ Het domein Eetveld op de stafkaarten van 1864, 1892, 1932 en 1977 (DLG, 1874; ICM, 1892 en 1936; NGI, 1980)

▲ Het in 1914 afgebrande kasteel Eetveld

(uit: A. VER ELST, Nieuw-Zemst bij leven en welzijn, 1990)

Zoals gebruikelijk in de 19de eeuw werd de uitgegraven specie architecturaal benut: de langgerekte heuvel tussen de vijver en de Baron de Royedreef en het ronde heuveltje in de noordwestelijke hoek van het park werden ongetwijfeld met de uitgegraven grond aangelegd. Het aanlegconcept was misschien niet helemaal introvert. Het laatstgenoemde heuveltje, waarop wellicht een paviljoen of een prieel prijkte, laat niet alleen een zichtlijn vermoeden binnen het park (van het kasteel over de vijver naar het heuveltje), maar ook een uitkijk op het omgevende landschap. Een belangrijke, pittoreske zichtlijn vanuit het kasteel naar de boogbrug van rotswerk groeide in de loop van de jaren dicht met bomen en struiken (vergelijk de stafkaarten van 1909 en 1932). Na 1860, onder het eigenaarschap van baron, grootgrondbezitter en burgemeester Albert de Roye de Wichen, werden nog enkele nuts- en comfortelementen toegevoegd, zoals een serre en een wasserij (4), maar de vroeg-19de-eeuwse structuur van het landgoed bleef ongewijzigd. De beukendreef langs de ooststrand van het

▲
Het domein Eetveld
in 2005
(Google Earth)

▲
De met buxus
afgezoomde rozen-
en vaste planten-
parterres
(foto O. Pauwels,
2008)

domein dateert waarschijnlijk uit die periode. Dit geldt misschien ook voor de moerascipres *Taxodium distichum* 'Pendens' nabij het kasteel en de Kaukasische vleugelnoten (*Pterocarya fraxinifolia*), die nog op twee plaatsen in de vorm van wortelopslag opduiken

Het Eetveldkasteel werd in 1914 samen met het nabijgelegen Wolfslinde* door de Duitsers in brand gestoken. De wederopbouw liet op zich wachten tot halverwege de jaren 1930 (5). De villa die de nieuwe eigenaar, Léon de Meester de Betzenbroeck, liet optrekken is merkkelijk kleiner dan het oude kasteel en heeft een L-vormige plattegrond. Ze verenigt elementen uit de traditionele bouwkunst (mansardedaken, oeils-de-boeuf, zelfs dakvensters met palladiaanse serliana's), de cottagearchitectuur (de monumentale schoorsteen) en het modernisme (gladde onversierde muurvlakken). De slingerende oprit naar het kasteel liet hij aflijnen met rode bastaardpaardenkastanje (*Aesculus x carnea*). Een hevige uitbarsting van de iepenziekte vernietigde in 1980-1981 een deel van de bomengordel, vooral langs de westrand van het domein. Het merendeel van de door de Roye aangeplante beuken in de dreef langs de oostrand werd platgelegd door de januari- en februaristormen van 1990 (6). Het sterk schommelende waterpeil van de vijver, wat vermoedelijk verband houdt met een nabijgelegen waterwinning in een zandleemgebied – veroorzaakt niet alleen problemen van esthetische aard, maar is vermoedelijk ook de oorzaak van het kwijnen van een aantal parkbomen, vooral zomereiken.

Geslaagde, recente toevoegingen (1988) zijn de met buxus afgezoomde rozen- en vaste plantenparterres en een 'groene kamer' – een met een hoge haagbeukhaag omgeven plantsoen met magnolia's (*Magnolia x soulangeana*, *M. liliflora* 'Nigra') – ten zuidwesten van het kasteel. Opvallend is ook de rijke voorjaarsvegetatie met bosanemoon (*Anemone nemorosa*) en wilde hyacint (*Hyacinthoides non-scripta*), die door de huidige eigenaars werd uitgebreid.

NOTEN

- (1) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, Vlc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 22, hierin gevolgd door VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 236, en VER ELST A., *Kleine encyclopedie van Groot-Zemst*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1995.
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 72 nrs. 16-23.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Eppegem 1840 nr. 5. Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 72 nr. 49.
- (4) Oudste kadastrale legger 212 Eppegem, art. 652 nrs. 138-139. Kadastrale opmetingsschets Eppegem 1866 nr. 48.
- (5) Kadastrale opmetingsschets Eppegem 1936 nr. 15.
- (6) Mededeling van de heer en mevrouw Bernard Cosyns, de huidige eigenaars.

ZEMST (HOFSTADE): KASTEEL VAN DEN NIEUWENHUYSEN

AMBROOSSTEENWEG 104, 1981 HOFSTADE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

Het kasteel Van den
Nieuwenhuysen, een
nachtmerrie voor
bouwhistorici
(foto R. Deneef,
2006)

Grotendeels door oude zomeiken en kastanjes overschaduwd landschappelijk park van 1 hectare 18 are, aangelegd bij het begin van de 19de eeuw, met belvédèreheuvel en serpentinevijver.

Het kasteeltje aan de Ambroossteenweg ten oosten van de dorpskern staat nog steeds bekend onder de naam van de Primitieve eigenaar, Willem Van den Nieuwenhuysen, waarschijnlijk één van de zonen van de Mechelse hoedenfabrikant Constant Van den Nieuwenhuysen, die in de jaren 1770 het nabijgelegen Ambrooskasteel, voormalig jezuïeten-goed, had opgekocht (1). Willem was rond 1830 de eigenaar van het gebouw, de omringende lust-

hof met een eigenaardig gevormde “vijver van vermaek”, samen 1 hectare 18 are, een aanpalende hoeve met circa 30 are moestuin en, min of meer aansluitend, meer dan 30 hectare landerijen (2). Het kasteelgebouw zelf, vermoedelijk met een 17de- of 18de-eeuwse kern, werd ettelijke malen verbouwd en is een nachtmerrie voor bouwhistorici (3); een laatste, ingrijpende verbouwing werd uitgevoerd in 1930 in opdracht van de toenmalige eigenaar, de Mechelse kopergietier Frans Schroëter (4). Tot de verbeelding sprekend is de 7 m hoge, aan de basis 20 m brede heuvel in het zuidelijk gedeelte van de lusthof – ‘tumulus’ op de recente stafkaarten, wellicht een kasteelmotte volgens anderen, want de wijk heet ook ‘Borgt’. De op een ronde lob uitlopende serpentinevijver ten westen

van het kasteel zou dan ook een relict kunnen zijn van een ringgracht (5). Op de oudste, 18de-eeuwse kaarten valt echter geen motte – of meer algemeen – ronde structuur te bespeuren en vermoedelijk is de heuvel niet veel ouder dan 1800. De heuvel en de serpentinevijver zijn typische ingrediënten van een vroege 'jardin anglais', de oudste generatie van door Engelse voorbeelden geïnspireerde landschapsparken op het continent. Het schroefsgewijze naar de top oplopende pad en de zomerlinde (*Tilia platyphyllos*) maken alleszins de functie van de heuvel duidelijk in een tijd dat de tuin nog niet volledig overschaduwde werd door bomen en het omgevende landschap nog genietbaar was: een belvédère met uitzicht op de Zennevallei en misschien ook de torens van Mechelen. De heuvel was mogelijk ooit be kroond met door een lindepriël of een paviljoen.

Een groot gedeelte van het park wordt momenteel door bomen overschaduwde, maar uit de leeftijdsopbouw van het bomenbestand – de verspreiding van de dikste bomen: zomereiken (*Quercus robur*), tamme kastanje (*Castanea sativa*) en één enkele bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') – en de oudste stafkaarten (1864, 1892, 1909) kan worden opgemaakt dat oorspronkelijk alleen het gedeelte ten zuiden van de belvédèreheuvel bebost was. De ruimte rond de zuidelijke lob van de vijver, tussen het kasteel en het heuveltje, was open, met enkele solitaire bomen. Interessant zijn de sporen van een 'charmille', twee fragmenten (100 m langs de oostgrens, 70 m langs de westgrens) van een door haagbeuken (*Carpinus betulus*) gevormde loofgang. De restanten van een metalen boogbrug over de noordelijke uitloper van de vijver vlakbij de straat vormen het enige parkmeubilair.

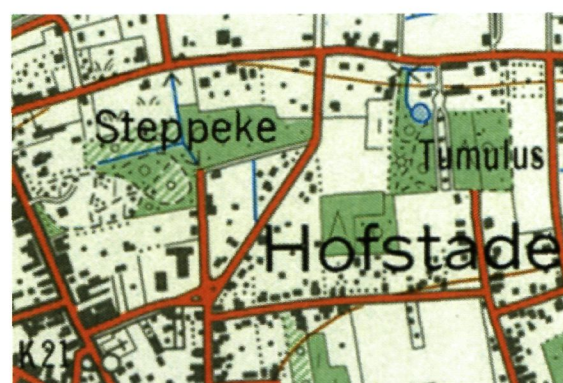
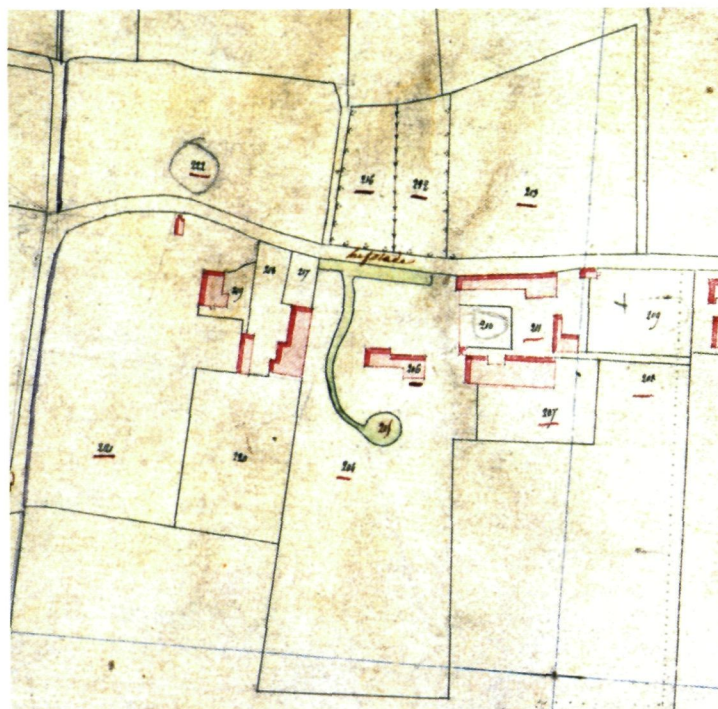
Merkwaardige bomen

(opnamen 15 juni 2000)

- 3. zomereik (*Quercus robur*) 343
- 5. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 428
- 8. zomereik (*Quercus robur*) 346
- 14. zomereik (*Quercus robur*) 389

NOTEN

- (1) Zie het Ambrooskasteel* te Zemst (Hofstade), p. 214-219.
- (2) Oudste kadastrale legger 212 Muizen, art. 141.
- (3) DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent*, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 286.
- (4) Kadastrale opmetingsschetsen Hofstade 1910 nr. 6 en 1931 nr. 8; oude kadastrale legger 212A Hofstade, art. 1070.
- (5) DE MAEGD C., *op. cit.*; VER ELST A., *Kleine encyclopedie van Groot-Zemst*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1995, p. 36.

▲ Het kasteel van Willem Van den Nieuwenhuysen met de hoeve aan de rechterzijde op de Primitieve kadastrale kaart door Rossignon, zonder datum, circa 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▲ De dorpskern van Hofstade in 1977 met links het landgoed Lacourt ('Villa All Right') en het landgoed Van den Nieuwenhuysen met 'tumulus' (NGI, 1980)

*Roger Deneef
& Jo Wijnant*

ZEMST (HOFSTADE): AMBROOSKASTEEL

AMBROOSSTEENWEG 104, 1981 HOFSTADE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

►
Het Ambrooskasteel
vanuit het park
(foto R. Deneef,
2003)

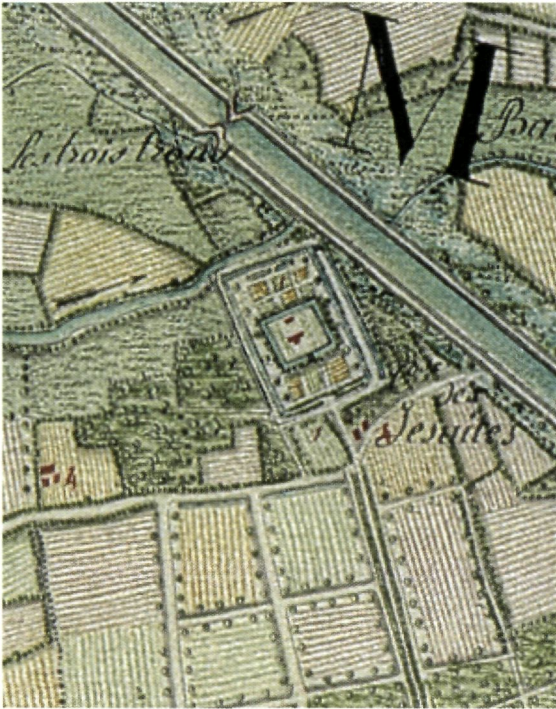
Landschappelijk park, oorspronkelijk 4 hectare, aangelegd omstreeks 1800 rond een voormalig buitenhuis van de jezuïeten, met relictten van de vroegere slot- en ringgrachten en een symmetrie die ongebruikelijk is voor een 'jardin anglais'; na 1965 voor driekwart in villakavels opgedeeld, reductie die gecompenseerd werd door een nieuwe uitbreiding tot 2,5 hectare.

Jezuïeten

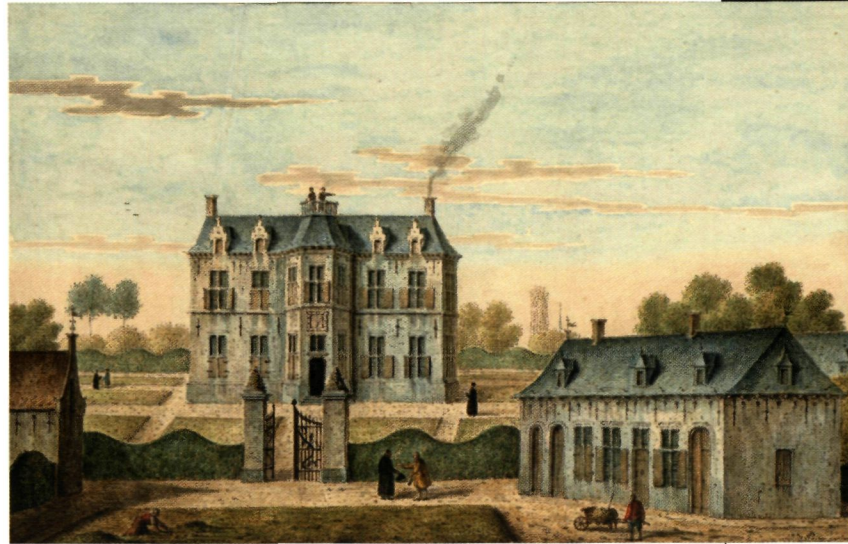
Het Ambrooskasteel kwam in de loop van de 17de eeuw in het bezit van de Mechelse jezuïeten, die het als buitengoed en retraitehuis gebruikten. Op de Ferrariskaart wordt het buitengoed in beeld

gebracht aan de vooravond van de opheffing van de orde door paus Clemens XIV in 1773. Het 'huis van plaisantie' is omgeven met twee ringgrachten: de binnenste gracht volgens een vierkant tracé dat het kasteleiland – ongeveer een halve hectare – omsluit, de buitenste gracht rondom een in vierkante bedden verdeelde rechthoek van bijna 4 hectare. De hoeve, een drietal losse gebouwen, bevindt zich rechts van de toegang doorheen de zuidelijke arm van de buitenste gracht. Een geaquarelleerde pentekening van Jan-Baptist De Noter (1786-1855) uit de eerste helft van de 19de eeuw, naar verondersteld een kopie van een onbekende, uit 1760 daterende afbeelding (1), stemt niet helemaal overeen met de Ferrariskaart. Het jezuïetengoed wordt getoond vanuit het zuiden, met rechts in beeld een vleugel van het neerhof, links van de ingang het hoveniershuis. Het openstaande smeedijzeren poorthek tussen vierkante, met piramides

▲ Het dubbel omgrachte jezuitengoed op de Ferrariskaart, vlak voor de opheffing van de orde en de onteigening van het goed in 1773

▲ Het "buyten goed" der paters Jesuiten, gelegen tusschen Muysen en Hever, naest de Lovensche vaert 1760" met de toren van Sint-Rombouts in de verte, aquarel uit de eerste helft van de 19de eeuw door J.B. De Noter naar een onbekende oude afbeelding (Stadsarchief Mechelen, Album De Noter, X, 480)

▼ De zuidgevel van het Ambrooskasteel in de late jaren 1960 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

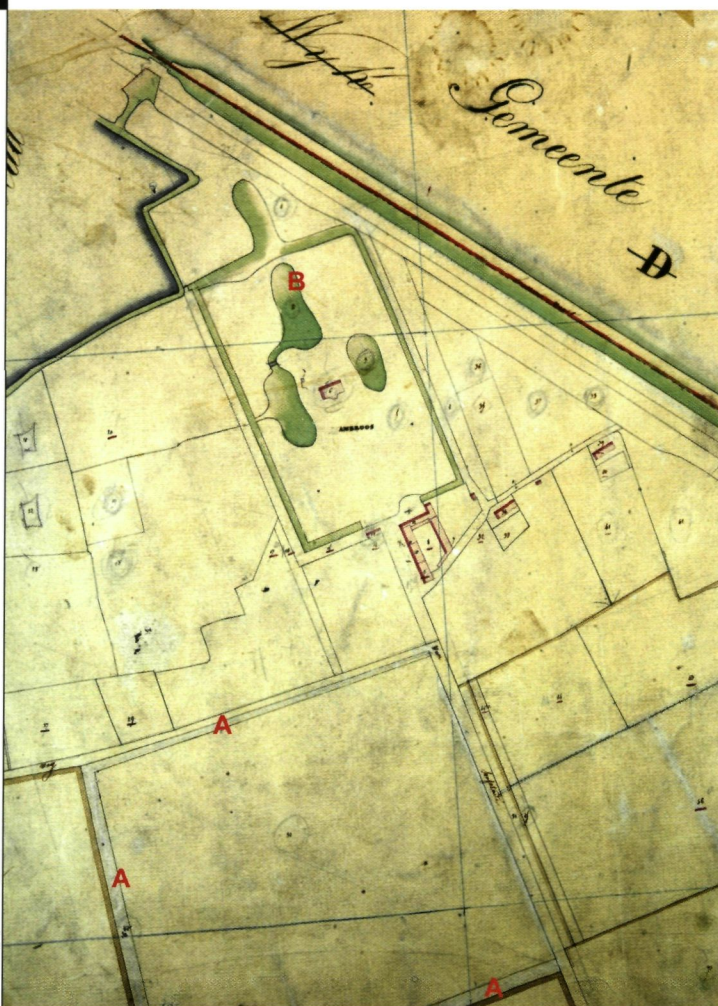
of kegels bekroonde pijlers, geeft toegang tot de tuin rondom het buitenhuis, die omheind is met golvend geschoren hagen. Leden van de 'sociëteit' met toga en toque onderhouden zich met twee bezoekers, flaneren tussen de vierkante tuinbedden, waarvan de aard – nut of sier of een combinatie van beide – door de tekenaar in het ongewisse wordt gelaten, of bewonderen van op een belvédèrterras het landschap in de ondergaande herfstzon (te oordelen naar de schaduwen en de rokende schouw). Op de voorgrond: de pachter met een kruiwagen mest of hooi, de pachtersvrouw ook nuttig in de weer; op de achtergrond: het silhouet van de toren van de Sint-Romboutskathedraal van Mechelen. Het tafereel lijkt uit het leven gegrepen, maar van de ringgrachten, die toen ongetwijfeld bestonden, is geen spoor te bekennen.

Het afgebeelde 'huis van plaisantie' – vijf traveeën en twee bouwlagen – dateert vermoedelijk uit de late 16de of de vroege 17de eeuw. Het verenigt op een eigenaardige manier archaïsmen uit de traditionele bouwkunst (getrapte dakkapellen, ramen met kruiskozijnen en luikjes in de onderste helft) met elementen die naar het classicisme neigen en die mogelijk door de jezuiten werden toegevoegd (volkomen symmetrie, het schilddak en, vooral, de als een toren vooruitspringende, met een belvédère

bekroonde ingangstravee). De Noter heeft van het jezuitengoed nog een tweede pentekening gemaakt, niet gekleurd en 1750 gedateerd, die op merkwaardige wijze afwijkt van de voormelde en twijfel doet rijzen over het realiteitsgehalte: het gebouw wordt nog slanker voorgesteld; geen belvédère maar een echte, zeshoekige toren met een spits tentdak en een horloge in plaats van een zonnewijzer; de voordeur bevindt zich in de linkertravee... Een met grisaille gehoopte pentekening van "de voorgevel van het Jesuiten Goetje Ambros" (2), niet ondertekend maar misschien (aan de stijl

▲ Het Ambrooskasteel, voormalig buitengoed van de jezuïeten, in een landschappelijk kleedje, op de Primitieve kadasterkaart door landmeter Rossignon, zonder datum, circa 1820 (archief Kadaster Brabant, Brussel) – A = loofgang waarvan de Bollebaan een relict is; B = noordelijke lob van de vijver

te oordelen) van Arnold-Frans Van den Eynde (3) – benadert vermoedelijk het dichtst de werkelijkheid. Ze toont verhoudingen die grosso modo overeenstemmen met die van het huidige gebouw, opnieuw met belvédère, zonnewijzer, kruiskozijsen... maar met een madonnabeeld (Stella Maris) in plaats van een raampje boven de voordeur, een zadeldak in plaats van een schilddak, grote rondboogramen in de torentravee... Het gebouw zweeft in het luchtledige, want de omgeving wordt niet afgebeeld.

Van den Nieuwenhuysen

Na de opheffing van de orde werd het Ambrooskasteel verkocht aan hoedenfabrikant Constant Van den Nieuwenhuysen (1749-1823), één van de rijkste burgers van Mechelen, in 1792 één van de eerste leden van de 'Société des Amis de la Liberté

▲ Het voormalige neerhof van het Ambrooskasteel, nu een ferme (foto R. Deneef, 2003)

et de l'Egalité' en, zoals talrijke vroege industriëlen, een notoir opkoper van voormalig kerkelijk, 'zwart' goed (4). Op de rond 1820 door landmeter Rossignon opgestelde Primitieve kadasterkaart vormt de buitenste ringgracht de omgrenzing van een 'lusthof' van bijna 3 hectare. In de door het kadaster afgebeelde plattegrond met de vooruitspringende ingangstravee is het door De Noter afgebeelde gebouw nog steeds herkenbaar. Het boerderijcomplex met stallen, schuur en koetshuis heeft een U-vormig grondplan gekregen.

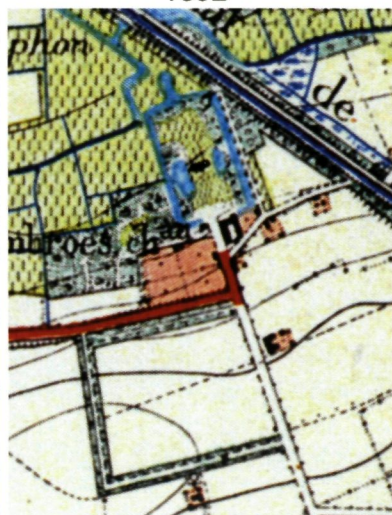
In de golvende contouren van de twee waterpartijen ("vijvers van vermaek") – respectievelijk 94 are en 10,5 are – herkent men niet alleen de aarzelende overgang naar de 'jardin à l'anglaise', die rond 1800 opgang maakte, maar ook nog het patroon van de binnenste ringgracht, op twee plaatsen dichtgegooid, de rest verbreed en gelobd, uiteraard met een boogbrugje. Dat de hoedenfabrikant slechts met moeite afstand kon doen van de symmetrie die de oude tuinen kenmerkte, blijkt uit de lob in de noordelijke arm van de buitenste ringgracht, netjes in het verlengde van een bijna even grote lob in de binnenste gracht en op één lijn met het kasteel. De naar symmetrie en rechtlijnigheid neigende voorkeur van Van den Nieuwenhuysen blijkt ook uit de laan, die rond een groot akkerperceel ten zuiden van het domein liep en door het kadaster als "beplanting" werd opgetekend (door ons met een rode 'A' aangeduid op de reproductie van de Primitieve kadasterkaart), in feite een loof-

1864

1892

1932

◀ Parkaanleg rond het Ambrooskasteel in 1864 en 1892 en, met de spoorweg, in 1932 (DLG, 1875; ICM, 1895 en 1936)

gang, waarvan de 300 m lange 'Bollebaan' of 'Liefkenskendreef', een met groene beuk (*Fagus sylvatica*) afgezoomd fietspad langs de Ambroossteenweg, een overblijfsel is.

Omstreeks 1830 was het voormalig jezuïetengoed volgens de Primitieve kadastrale legger (5) eigendom van Joseph Van den Nieuwenhuysen, wellicht een zoon van Constant en één van de broers van de eigenaar van een kasteeltje dicht bij Hofstade (6), dat tot 1870 overigens een gehucht was van Muizen. Toen in 1845 het Ambrooskasteel samen de hoeve en omgevende dreven en landerijen, in totaal circa 32 hectare, aan Joseph Poot (7) werd verkocht, had het domein geen noemenswaardige veranderingen ondergaan (8). De noordelijke lob van de vijver met het brugje (door ons met een rode 'B' aangeduid op de Primitieve kadasterkaart) komt op de stafkaart van 1864 echter niet meer voor, maar zal pas op de stafkaart van 1932 opnieuw verschijnen. Het aanlegpatroon van de in 1864 afgebeelde 'lusttuin' bestaat uit een noordwest-zuidoostgerichte open ruimte met, ongeveer in het midden, het kasteel tussen de twee relictten van de oude slotgracht. De kaart suggereert strookplantsoenen langs de lange zijden van de ringgracht.

Van de beplantingen van de 'jardin anglais' van Constant Van den Nieuwenhuysen is momenteel niets overgebleven; de oudste bomen – een platan (*Platanus x hispanica*), een bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een kogelacacia (*Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera'), enkele zomereiken (*Quercus robur*) – dateren van na 1845. Wandelwegen of paden worden op de eerste stafkaart niet weergegeven. Bij het tuiniershuisje bij de ingang van de lusttuin, tegenover de kasteelboerderij,

hoorde een volgens kadastrale opgave 75 are grote moestuin, die blijkens de stafkaart van 1892 bijna tweemaal zo groot was en gedeeltelijk ommuurd.

Op een foto van omstreeks 1900 (9) wordt het kasteel van de noordzijde (parkzijde) getoond met de verbrede noordelijke arm van de buitenste ringgracht op de voorgrond, het witgepleisterd kasteel (met driehoekig fronton boven het middenrisaliet) omkaderd door een landschappelijke beplanting die er niet zo oud uit ziet. Het Ambrooskasteel onderging ten opzichte van de vroegere afbeeldingen enkele opmerkelijke wijzigingen. De zeshoekige torentravee aan de voorzijde werd minstens met één bouwlaag verhoogd en bekroond met een vrij imposante koepel, opnieuw met een belvédère-terrasje. Een tweede wijziging maakt het mogelijk de verbouwing min of meer te dateren. De zolderverdieping met de dakkapellen werd door het verminderen van de dakhellingen tot een volwaardige, zij het lage, tweede verdieping uitgebouwd, met een schilddak erboven. Vanuit het park gezien heeft het kasteel daardoor het uitzicht gekregen van een sober classicistisch dubbelhuis (symmetrisch uitgebouwd) met mezzanine, naar het model van landhuizen dat in de periode 1840-1860 'en vogue' was. Men mag dan ook aannemen dat deze verbouwing – het driehoekige fronton inclusief – uitgevoerd werd door de eigenaar die in 1845 het kasteel aankocht, Joseph Poot, al zwijgt het kadaster daarover in alle talen. In het begin van de jaren 1880 – onder zijn zoon Ernest Poot, de eerste eigenaar die zich metterwoon te Hofstade vestigde – kreeg het domein de voor die tijd gebruikelijke uitrustings-elementen, zoals een zadelkamer, een bakhuis en een broeikas (10) en werd het park

► De 'Bollebaan' of 'Liefkenskreef', een loofgang van groene beuk langsheen de Ambroossteenweg (foto R. Deneef, 1991)

▼ Geënte, oude bruine beuk naast het Ambrooskasteel en de vijver, relict van de oude ringgracht (foto R. Deneef, 2003)

verrijkt met Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), zilverlinde (*Tilia tomentosa*), treurbeuk (*Fagus sylvatica* 'Pendula').

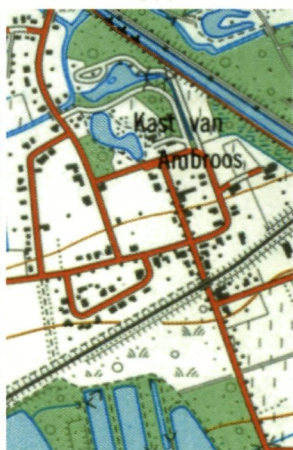
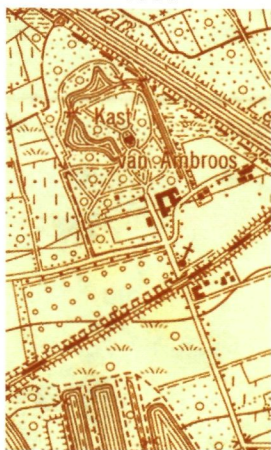
De opsplitsing

De belangrijkste wijziging in de onmiddellijke omgeving van het Ambrooskasteel was de aanleg rond 1900 van de bypass voor de spoorlijn Brussel-Antwerpen doorheen Hofstade. Door de opgehoogde zate werd de voormelde beukenloofgang gehalveerd en werd de landschappelijke continuïteit ten zuiden van het kasteeldomein gebroken. De eigenaar tijdens het interbellum, 'graaf' Mazzinghi (11), liet het domein onaangeroerd, maar de verkoop aan de Brusselse naamloze vennootschap 'Socambrose' in 1941 vormde het voorspel tot de opdeling van het domein voor residentiële bebouwing. Mogelijk werd gespeculeerd op de toekomstige aantrekkingskracht van de 'plage' van Hofstade (12). Toch bleef het nog rustig, maar de overdracht in 1963 aan de Antwerpse maatschappij 'Bracht en compagnie' zou daar verandering in brengen. Bij de verkoop van het kasteel aan de Mechelse industrieel Albert Van Ussel in 1965 was slechts 3 hectare 38 are van het vroegere domein betrokken (13). Het vroegere kasteleiland werd met ruim één derde gereduceerd. Het afgesplitste gedeelte werd samen met het neerhof, de moestuin en de landerijen ten zuiden en ten westen van het domein, in kleine percelen (gemiddeld 8 are) opgedeeld en met de zegen van het gewestplan in de daaropvolgende twintig jaren volgebouwd met villa's. Dit verklaart de aanwezigheid van oude zomereiken, platanen, zilverlinden en bruine beuken in de villakavels. Twee vleugels van het vroegere neerhof overleefden de verkaveling en bleven na renovatie min of meer in hun oorspronkelijke vorm als woning bewaard.

Het kasteel werd gerestaureerd onder leiding van architect H. Sermeus, die aan de westzijde een terras toevoegde (14). Van het oorspronkelijke park restte niet veel meer dan één hectare, maar de parkaanleg werd op een belendend bosperceel uitgebreid tot circa 2,5 hectare. De vijver, een relict van de westelijke arm van de slotgracht, werd in dit aangehechte gedeelte fors uitgebreid tot bijna driemaal zijn oorspronkelijke oppervlakte. Van Ussel plantte een groot aantal bomen aan: treurwilgen (*Salix alba* 'Tristis'), moeraseik (*Quercus palustris*), moerascipressen (*Taxodium distichum*), watercipressen (*Metasequoia glyptostroboides*), Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*), zwarte walnoot

1961

1977

► Het Ambrooskasteel te midden van de oprukkende verstedelijking in 1961 en 1977 (MGI, 1966 en NGI, 1980)

◀ Het Ambrooskasteel vanuit het westen (foto R. Deneef, 2003)

(*Juglans nigra*), zwarte els met diep ingesneden blad (*Alnus glutinosa* 'Imperialis'), kaneelschijn-beuk (*Nothofagus antarctica*)... In 2005 veranderde het Ambroosdomein andermaal van eigenaar en werd het park opnieuw onder handen genomen.

Merkwaardige bomen

(opnamen 24 juli 2003)

4. kogelacacia (*Robinia pseudoacacia* 'Umbraculifera') **536(20)**

14. zilveresdoorn (*Acer saccharinum*) **404**

34. zwarte els met diep ingesneden blad (*Alnus glutinosa* 'Imperialis') **86**

35. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **438**

NOTEN

- (1) Cf. VERBOUWE A., *Iconografie van Vlaams-Brabant* (VI), *Kanton Vilvoorde*, Brussel, Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1948, nr. 277.
- (2) Stadsarchief Mechelen, inv. Nr. 8112.
- (3) Vergelijk met de tekeningen in: KOCKEN M., *Mechelen volgens Van den Eynde*, Mechelen, J. Stevens, 1982
- (4) ADRIAENSE L.F.W., De Mechelse hoedenmanufactuur Van den Nieuwenhuysen (1704-1826). Barenswéeën van een familiekapitaal, p. 177-208 in *Handelingen van de Koninklijke Kring voor Oudheidkunde, Letteren en Kunst van Mechelen* (89ste boek-deel), 1985.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Muizen, art. 139.
- (6) Willem Van den Nieuwenhuysen, cf. kasteel Van den Nieuwenhuysen*.
- (7) Joseph-Joachim Poot (1802-1848), lid van de algemene raad van de Brusselse gasthuizen ('Conseil Général des Hospices et Secours de Bruxelles'), gehuwd met Caroline Baudier; wiens naam in 1857 aan de familienaam zal worden toegevoegd, cf. *La noblesse belge, annuaire de 1900* (I), Bruxelles, Veuve Monom, 1903, p. 58.
- (8) Oudste kadastrale legger 212 Muizen, art. 262 nrs. 1-17 en 37-39.
- (9) Gereproduceerd op p. 49 in VER ELST A., *Nieuw-Zemst bij leven en welzijn*, Nieuwkerken-Waas, Het Streckboek, 1990.
- (10) Kadastrale opmetingsschets Hofstade 1884 nr. 10. Oudste kadastrale legger 212 Hofstade, art. 323 nrs. 5-19, 41-45, 49-50 en 68-74.
- (11) Volgens het artikel 739 in de oude kadastrale legger 212A Hofstade: "Mazzinghi (graaf) Arrigoon-Hendrick". In appendix II van de *Enciclopedia storico-nobiliare italiana*, p. 305, wordt een in 1824 te Livorno geadelde familie Mazzinghi vermeld.
- (12) Cf. artikel over het Bloso-domein* te Zemst (Hofstade). Zie ook de oude kadastrale legger 212A Hofstade, art. 1354 nrs. 2-16, 47-49, 56-60, 70-75 en 89.
- (13) Oude kadastrale legger 212A Hofstade, art. 2189.
- (14) Summiere beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde, Gent, Snoeck-Ducaju*, 1977, p. 285-286.

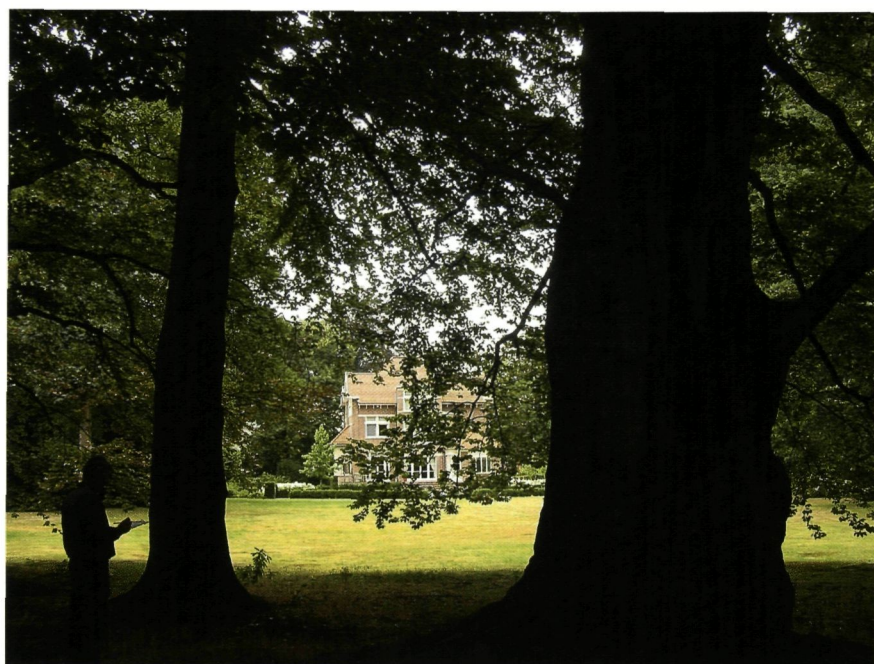

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZEMST (HOFSTADE): KASTEEL LACOURT – VILLA ALL RIGHT

TERVUURSESTEENWEG 183, 1981 HOFSTADE
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het kasteel Lacourt of Villa All Right vanuit het rond 1870 aangelegde park, met oude bruine beuken op de voorgrond (foto R. Deneef, 2003)

Landschappelijk park van 1 hectare 60 are, oorspronkelijk bijna 2 hectare, aangelegd omstreeks 1870 naast een 18de-eeuws landhuis, dat in 1914 zwaar werd beschadigd en vervolgens gesloopt; huidige villa van 1934.

Het landgoed van Louis de Meester de Tilbourg aan de noordrand van het gehucht Hofstade, tot 1869 een deel van Muizen, ligt aan de oorsprong van het huidige domein. Het wordt al afgebeeld op de Ferrariskaart (1771-1775) en het verschijnt in ongeveer dezelfde vorm circa 1820 op de Primitieve kadasterkaart: drie gebouwen en tegen de Tervuursesteenweg aan en een niet gespecificeerd

piepklein gebouwtje, vermoedelijk een bakhuis. Het meest noordelijke gebouw, een langgerekt volume loodrecht op de steenweg, was de residentiële vleugel. Dit gebouw keek uit over een bijna 60 are grote tuin (perceel 239), 'hof' volgens het kadaster (1) – in werkelijkheid wellicht een combinatie van 'nut en sier', want aansluitend bij de aanhorigheden was er een tweede tuinperceel (perceel 240bis), dat waarschijnlijk de echte moestuin was. Grootgrondbezitter de Meester had ongetwijfeld ambities. In 1843 liet hij op een akkerperceel ten zuiden van zijn landgoed een kerkje bouwen (2), dat het jaar daarop tot parochiekerk werd verheven en ongetwijfeld de aanloop was tot de 'onafhankelijkheid' van Hofstade. Enkele jaren later werden de oude dienstgebouwen ten zuiden van het land-

huis afgebroken en vervangen door één 40 m lang koetshuis (3).

Het parkje dat enkele jaren voor de Meesters dood op de eerste stafkaart (1864) wordt weergegeven, bleef beperkt tot het voormelde tuinperceel ten noorden van het landhuis. Het is pas onder zijn erfgenaam en eerste burgemeester van Hofstade, graaf Alfred Cornet d'Elzies de Peissant, dat het park in noordelijke en, vooral, in oostelijke richting zal worden uitgebreid, want Cornet had ook het kasteel Van den Nieuwenhuysen* en de landbouwgronden tussen de twee landgoederen aangekocht. Het landhuis werd rond 1885 gerenoveerd en vergroot (4). De stafkaart van 1892 geeft een vrij gedetailleerd beeld van het domein. De moestuin, uitgerust met een grote serre, lag ten oosten van het koetshuis. Het landhuis of kasteel lag aan de zuidrand van het landschappelijk park, dat bijna 2 hectare groot was. De kaart suggereert het ontsluitingspatroon van twee aaneengesloten, door rondwegen en bomen afgebakende open ruimten, dat nog min of meer behouden is. Van de oorspronkelijke boomgordels blijven nog drie bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') en een zomereik (*Quercus robur*) over. De open ruimten waren gestoffeerd met kleine boom- of struik-

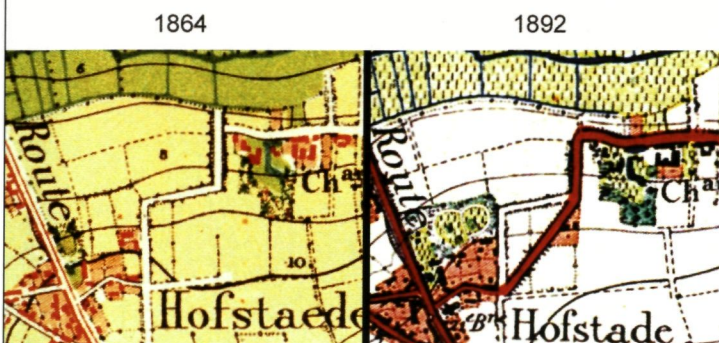
massieven. Het kasteel van Cornet was een sober, neoclassicistisch landhuis van drie naar boven toe verkleinende bouwlagen en zeven traveeën. Het schilddak was typisch 19de-eeuws, maar de lage aanbouw in de as van het kasteel, waarin vermoedelijk de keuken gevestigd was, verraadde zijn 18de-eeuwse (of oudere) oorsprong (5).

Het kerkhof met negentig soldatengraven rond de parochiekerk van het nabijgelegen Schiplaken (Boortmeerbeek-Hever), getuigt van de hevige gevechten die bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog in de omgeving plaats hadden. Het kasteel van Cornet werd samen met dat van Schiplaken zwaar beschadigd, in dit geval door brand. De puinen werden rond 1930 volledig opgeruimd door de nazaten van Cornet en het nutsgedeelte (met het koetshuis en de vroegere moestuin) werd verkaveld voor woningbouw. Het park werd verkocht aan René Lacourt, een wijnhandelaar uit Willebroek. Lacourt liet in 1934 de huidige villa optrekken (6), een late herinnering aan de cottage-stijl (complex dakvolume, erkerachtige uitbouwen, houten consolen onder sommige kroonlijsten, pseudovakwerk op de witgepleisterde bovenste verdieping), vermengd met traditionele elementen (speklagen in het baksteenmetselwerk, klooster-

◀ Het gehucht Hofstade op de Primitieve kadastrakaart door Rossignon (zonder datum, circa 1820). Centraal in beeld en loodrecht op de Tervuursesteenweg het landhuis van Louis de Meester de Tilbourg met de twee aanhorigheden; het tuinperceel 239 ten noorden van het landhuis was wellicht een combinatie van 'nut en sier' (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▲ De dorpskom van Hofstade (linksonder) en de kastelen Lacourt (links midden) en Van den Nieuwenhuysen (rechts) op de stafkaarten van 1864 en 1892 (DLG, 1876; ICM, 1895)

kozijnen, negblokken). De 'Villa All Right', zoals een steen in de straatgevel optimistisch aangeeft, bevindt zich in de westrand van het park, 80 m ten noorden van het gesloopte kasteel. Het merendeel van het huidige bomenbestand werd door Lacourt aangeplant volgens het landschappelijke patroon, dat zestig jaar eerder door Cornet werd bedacht. Het bestaat uit courante soorten: bruine beuk, zomereik, Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), tamme kastanje (*Castanea sativa*), grove den (*Pinus sylvestris*), zomerlinde en hangende zilverlinde (*Tilia platyphyllos*, *T. petiolaris*). Interessant is het mas-sief schijnsels (*Clethra alnifolia*) in het oostelijke gedeelte van het park. In een recent verleden werd

de villa 'ingekaderd' naar ontwerp van tuinarchitect Dominique Eeman, met onder meer taxuskorven gevuld met *Hydrangea macrophylla* 'Annabel'.

Merkwaardige bomen

(opnamen 24 juli 2003)

6. zomereik (*Quercus robur*) 349

26. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 464

28. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 448

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Muizen (later Hofstade) art. 35, nr. 239. De andere hier vermelde wijzigingen worden in hetzelfde artikel vermeld onder de nrs. 1 (renovatie van het landhuis), 3 (bouw koetshuis), 13 (bouw kerkje), 61 (renovatie kasteel en koetshuis), 64 (serre), 186 (kasteel "partiellement en ruines").
- (2) Op de plaats van de huidige, in 1962 gebouwde kerk.
- (3) Kadastrale opmetingsschets Muizen (later Hofstade) 1849 nr. 1.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Hofstade 1887 nr. 8.
- (5) Foto in VER ELST A., *Ons Zemst, vroeger en nu*, Zaltbommel, Europese Bibliotheek, z.d., nr. 16.
- (6) Oude kadastrale legger 212A Hofstade, art. 572 nrs. 24-34 en 75-81; art. 1063, nrs. 1-2, 19 en 44-45. Kadastrale opmetingsschetsen Hofstade 1931 nr. 6, 1933 nr. 9 en 1935 nr. 9 (bouw van de villa).

► Recente omkadering van de villa All Right (foto R. Deneef, 2003)

*Roger Deneef, Greta Paesmans, Jo Wijnant
m.m.v. Jaak Jespers en Filip Van Elst*

ZEMST (HOFSTADE): BLOSO-DOMEIN

TERVUURSESTEENWEG 1, 1981 HOFSTADE

► Het landschappelijk parkje met boogbrug en rotswerk, vermoedelijk aangelegd door Meyer, en de modernistische cafetaria van Van Nueten op de achtergrond; vooraan het recentelijk aangelegde ringkanaal (foto R. Deneef, 2006)

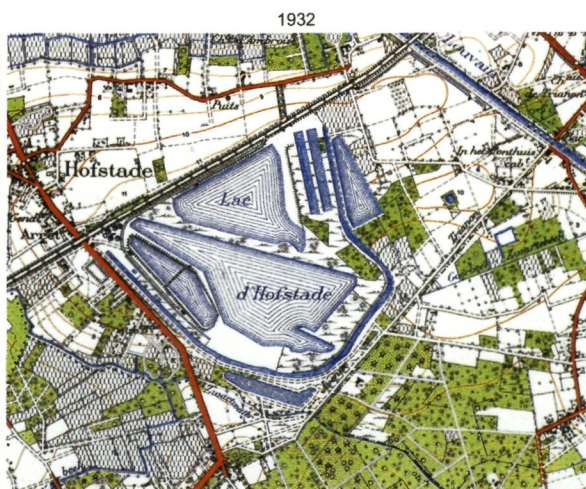

Gedurende het hele interbellum waren de met water gevulde zandgroeven van Hofstade het voorwerp van controverse tussen de stad Mechelen, de nationale spoorwegmaatschappij (als toenmalige eigenaar), toeristische verenigingen en lobby's en zelfs de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen. Uiteenlopende visies over hun gebruik en, meer in het algemeen, volkswelzijn, milieuhygiëne, vrijetijdsbesteding, ruimtelijke ordening, esthetica, architectuur

en ook landschapsarchitectuur, werden tegen elkaar in stelling gebracht. Het domein voor recreatie en sportbeoefening, dat aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, na een kort 'populistisch' pretparkintermezzo, het licht zag, werd ontworpen door modernistisch georiënteerde architecten en stedenbouwkundigen, maar in de aanleg en de stofering van het landschap zijn nog andere stijlinvloeden merkbaar, bijvoorbeeld 'Nouveau Jardin pittoresque'.

► Het Groot Hofstadeveld met het Vijverhof in 1864 en in 1932 met zijn meren en meertjes, in feite zandputten gegraven voor de opgehoogde zate van een spoorwegomleiding voor de lijn Brussel-Antwerpen (DLG 1875; ICM 1936)

Van zandwinning...

De putten van Hofstade werden tussen 1902 en 1914 uitgegraven met het oog op de aanleg van een opgehoogde spoorwegzate, een bypass van de spoorlijn Brussel-Antwerpen doorheen Hofstade. De tot 20 m diepe uitgravingen veroorzaakten grote opwinding bij geologen en paleontologen. Voor het eerst – maar niet voor het laatst – werden de ‘ingewanden’ van de ‘Vlaamse Vallei’ op grote schaal opengelegd. Dit leverde belangrijke elementen op voor de studie van de kwartairgeologie van dit gebied en de paleo-ecologie van de laatste ijstijd (Weichselien). Resten van mammoets, wolharige neushoorns, steppebizons, oerossen... kwamen in grote hoeveelheden aan de oppervlakte (1). Minder positief (vanuit landbouwkundig en historisch-landschappelijk oogpunt) was het verdwijnen van de lemig-zandkouter tussen Hofstade en Hever-Schiplaken, het Groot Hofstadeveld, en

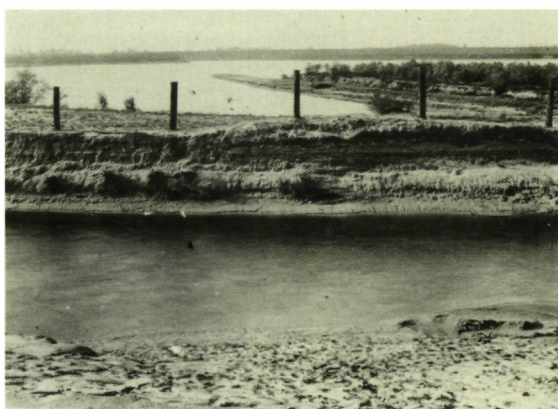
van het Vijverhof, een historische hoeve met een eigenaardige ronde vijver, ongeveer op de plaats van het huidige ‘sporthotel’. Toch zijn er nog een paar relictten, zoals het heuveltje met een dikke tweestammige zomereik (*Quercus robur*) vlakbij het zeilbotenhuis, dat vermoedelijk een getuige is van het oorspronkelijke reliëf en de eik het overblijfsel van een houtkant in het verdwenen cultuurlandschap. De nieuwe spoorlijn werd pas in gebruik genomen in 1926 (2), maar de uitgravingen en de ophoging waren bij het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog al grotendeels voltooid. Na de oorlog werden in de periferie van het concessiegebied nog enkele kleine putten gegraven, maar rond 1920 werd de zandwinning definitief stopgezet. De twee grootste kuilen (respectievelijk 32 en 18,5 hectare) hadden min of meer hun huidige contouren en waren na het stilleggen van de pompen tijdens de oorlogsjaren geleidelijk volgelopen.

▼ Het heuveltje met een dikke, tweestammige zomereik vlakbij het zeilbotenhuis is mogelijk een relict van het verdwenen cultuurlandschap (foto R. Deneef, 2006)

Tijdens de hete zomer van 1921 trokken de ‘meren’ van Hofstade met hun zandige, met brem, valse acacia en berken begroeide oevers, staatseigendom maar onbewaakt en onbeheerd, grote drommen wandelaars, baders en roeiers aan – tot 7000 per dag – niet alleen uit de onmiddellijke omgeving (Mechelen, Zemst, Weerde, Hofstade...) maar ook uit het Brusselse (3). ‘Hofstade-les-Bains’ groeide in de daaropvolgende jaren, ondanks verbodsplassen en ongevallen, uit tot een populaire badplaats. In de omgeving rezen cafés en restaurants als paddenstoelen uit de grond. Het succes van deze “*plage des pauvres*” (4) was niet alleen te verklaren door de geografische ligging (op amper 16 km van Brussel, even ver van Leuven, op een boogscheut van Mechelen en Vilvoorde) en een goede bereikbaarheid via het openbaar vervoer (buslijn

1	2
3	4
5	

1. Zonnekloppers, tentjes en afkalvende oevers aan de grote put van Hofstade in de hete zomer van 1921 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

2. 'Hofstade-les-Bains' in de hete zomer van 1921 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

3. de ringgracht, de prikkeldraadversperring en het waterwinningsgebied van de stad Mechelen te Hofstade in 1928 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

4. Spelevaren op de ringgracht in de jaren 1920 (collectie L. Blockx-Meulemans, Lubbeek)

5. Het meer van Hofstade ten tijde van de waterwinning, aan het einde van de jaren 1920 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

15. HOFSTADE – Zicht op het meer
Vue sur le Lac

Vilvoorde-Mechelen, 3 km tot het station van Weerde, speciale boten vanuit Mechelen via het nabijgelegen kanaal Leuven-Rupel), maar ook door het opkomende volkstoerisme en de toenemende belangstelling voor het openluchtlevens. Niettemin waren de meren van Hofstade – omstuwd door een krioelende menigte, hun afkalvende oevers bezaaid met tenten, kraampjes, ligstoelen en picknicktafeltjes – een nachtmerrie voor planners en met het volkswelzijn begane bureaucraten.

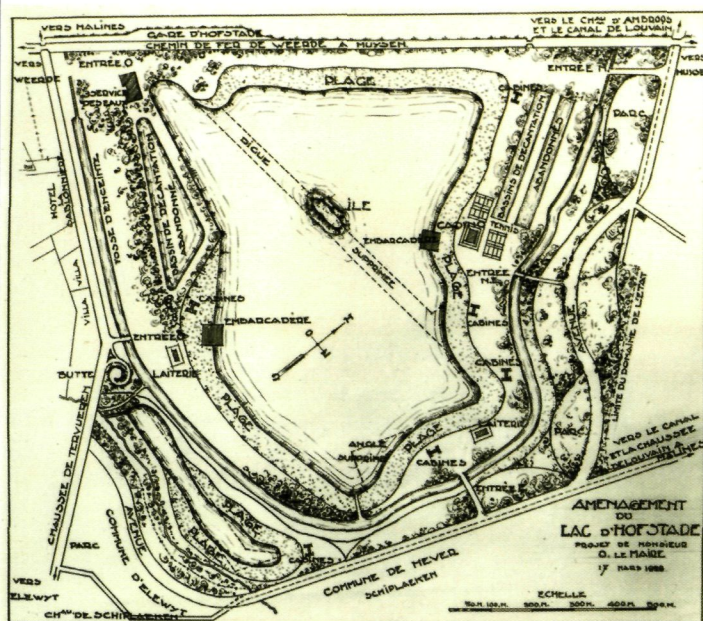
... tot 'rommelzoo' en 'gekkenboel'

In 1924 diende de stad Mechelen een aanvraag in om de twee grote meren als drinkwaterreservoirs te mogen benutten. Een principieel akkoord volgde

enkele maanden later (5). Op 10 februari 1927 werd de definitieve overeenkomst tussen de pas opgerichte Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS) en de stad ondertekend. Er zou dagelijks tot 5600 m³ water mogen worden opgepompt tegen een vergoeding van één centiem per kubieke meter. Het water in de plassen zou via een aan te leggen pijpleiding vanuit het nabijgelegen kanaal Leuven-Rupel op peil gehouden worden (6). Een waterwinningsgebied met duizenden baders is om milieuhygiënische redenen uitgesloten. De grote putten werden derhalve met prikkeldraad afgespannen en met een 10 m breed kanaal omgeven. De 'plage' werd beperkt tot een 400 m lange en 40 m brede plas aan de zuidrand. De massale wateronttrekking stuitte vanzelfsprekend op verzet, in de eerste plaats van de inwoners van Hofstade en Hever-Schiplaken, die hun waterputten zagen droogvallen en hun velden uitdrogen (7).

Uiteraard ontstond er ook beroering bij de recreanten en de voorstanders van een 'volksbadplaats'. De Mechelse jurist, historicus en genealoog Octave Le Maire wierp zich op als hun woordvoerder. Hij vond een welwillend gehoor bij toeristische verenigingen zoals de 'Touring-Club de Belgique', in wiens bulletin hij regelmatig bijdragen mocht

▲ Het voorstel tot inrichting van het meer van Hofstade door Octave Le Maire, 1928 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

▼ Het kleine noordelijke meer van Hofstade vanaf de dijk (foto R. Deneef, 2006)

publiceren, en de 'Vlaamsche Toeristenbond', bij de provinciegouverneur en ook bij de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML). Een vraag om bescherming ('klassering') werd in 1927 door KCML-voorzitter Lagasse de Locht echter onontvankelijk verklaard, want een normaal rijpingsproces voor een voldragen 'monument' of een 'site' duurt ongeveer honderd jaar en Hofstade was daar nog lang niet aan toe (8). Na een bezoek aan Hofstade in het najaar 1928 koos de KCML echter resoluut de kant van Le Maire. Haar voorstel om een speciale commissie op te richten, samengesteld uit leden van de spoorwegmaatschappij, de gemeente Hofstade, de stad Mechelen en de KCML zelf, viel bij de voorgedijminister (Verkeerswezen) in goede aarde.

De 'commissie van het meer van Hofstade' moest een voor alle partijen aanvaardbare oplossing uitwerken. Na een valse start in juni 1929, trad de uiteindelijke commissie aan op 24 november 1931, helaas... zonder vertegenwoordigers van de KCML of de toeristische lobby's.

Deze commissie bakende een terrein van 11 hectare af rond een kleine waterplas in het zuiden van het gebied, dat voor de recreatie zou worden ingericht. Er werd een wedstrijd uitgeschreven. Een käft met niet gesignde tekeningen in het Bloso-archief te Hofstade hoorde vermoedelijk bij één van de inzendingen, acht ontwerpen in een kleurige art-decostijl voor een monumentale ingangsconstructie (met variante), een drankstalletje, een kiosk, een sanitair gebouw, een parking en – zelfs een beetje modernistisch-kubistisch – een watertoren. Uiteindelijk werd het project van de Vilvoordse aannemersfirma 'Gelders Gebroeders & De Gendt' geselecteerd. De grote vijvers bleven taboe, want de waterwinning sukkelde nog verder tijdens de jaren 1930, toen men geleidelijk tot het besef kwam dat kwaliteit van het water in de vijvers van Hofstade – nu bijgevoed vanuit de vaart en de Dijle – niet meer in aanmerking kwam voor drinkwatervoorziening; zelfs de bezinking van het aangevoerde water in de kleine, kanaalvormige bekkens ten noordoosten van de grote vijvers kon daar niet meer aan verhelpen.

▼ Eén van de bezinkingsbekkens in het noordoosten van het domein van Hofstade (foto R. Deneef, 2006)

De tweede versie van 'Hofstade-Plage' volgens het concept Gelders & De Gendt bevatte voor elk wat wils: een wielerpiste (met plaats voor 15.000 toeschouwers), een op de Parijse 'Moulin de la Galette' geïnspireerde windmolen, een restaurant 'De Paddestoel', een modernistisch aandoend café-restaurant 'Lido', een 'Ancienne Belgique' en nog andere bezienswaardigheden, veelal uitgebaat als horecazen (9). Het 'Ancienne Belgique' was samengesteld uit afdragers van de Antwerpse wereldtentoonstelling van 1930: een met trapgeveltjes omringd stadspleintje – de 'merkt' – met een muziekkiosk. In de zomer 1932 kreeg Hofstade een eigen stationnetje zodat het optimaal bereikbaar was. Op 21 juli 1933 werd 'Hofstade-Baden' door koning Albert I en prins Leopold officieel geopend in aanwezigheid van 130.000 toeschouwers. De 'Groote Prijs van Hofstade' op de fonkelnieuwe wielerpiste werd door Jef 'Poeske' Scherens gewonnen.

Tot de hoofdattracties van de nieuwe aanleg behoorde ook de voormelde vijver van 1,5 hectare, die (met twee duiktorens) als zwemwater dienstdeed, maar er was ook een veerpont. Het geheel, 11 hectare afgezoomd door een spoorweg met een 'lilliputtreintje', lokte in de architectuurvakpers (10) sarcastische commentaren uit. Een redacteur van het 'Bulletin van de Vereeniging voor Natuur- en Stedenschoon' vatte het als volgt samen: "*Het geheel (voor zoover men van een geheel kan gewa-*

gen) is een rommelzoo van exposition-universelle-stijl, foorkramersesethetiek en Oud-België-plagiaat. De modernistische richting is vertegenwoordigd door een cubistisch W.C.-huisje. [...] Besluit: ons land telt een gekkenboel meer" (11). Die 'gekkenboel' kende nochtans een overrompelend succes. Op topdagen werd Hofstade-Baden overspoeld door 130.000 betalende bezoekers (12). Foto's uit die jaren tonen uitgelaten menigten tussen eettentjes, kroegen en dancings, dobberende bootjes boordevol badgasten, fanfares, missverkiezingen... "*Hofstade is een oord van plezier. De mensen zoeken nu eenmaal niets anders dan leute. Zulks verklaart ook zijn sukses*", aldus de mismoedige commentator van 'Natuur- en Stedenschoon'.

Stijlkwesities

Al in 1928 pakte Octave Le Maire uit met een inrichtingsvoorstel (13), volgens de auteur het resultaat van rijp beraad, diepgaande studie van de bodemgesteldheid, het microreliëf, klimatologische factoren en de voorkeuren van het publiek, dat duidelijk uit ander hout gesneden was dan de bezoekers van het latere pretpark. In de ogen van Le Maire verenigde Hofstade de geneugten van de kust met de kalmte van het platteland en trok een publiek aan dat kampeerde, wandelde en zich tot gezonde en onschuldige activiteiten beperkte. Richmond Park bij Londen – overigens veel ouder, zevenmaal uitgestrekter, met loslopende herten, arboretum, golfclub... – was het lichtende voorbeeld. Geen kroegen, wielerpiste of paddenstoelrestaurant, uiteraard ook geen waterwinning want het 'meer' (zonder dijk circa 50 hectare) moest de voornaamste attractiepool worden. Zijn opsomming van noodzakelijke infrastructuur spreekt boekdelen: "*cabines de bain, laiterie, restaurant ('casino')..... Ces constructions devraient être conçus dans un style à la fois simple et pittoresque, telles ces charmantes villas qui s'élèvent sur le littoral belge,*

◀ Het voormalige decantatiebekken van de NMBS, aangelegd in 1932-1933 aan de westrand van het domein van Hofstade (foto R. Deneef, 2006)

◀ Anoniem ontwerp voor de hoofdingang, vermoedelijk deel van een inzending voor de ontwerpwedstrijd van 1932 (archief Bloso, Hofstade)

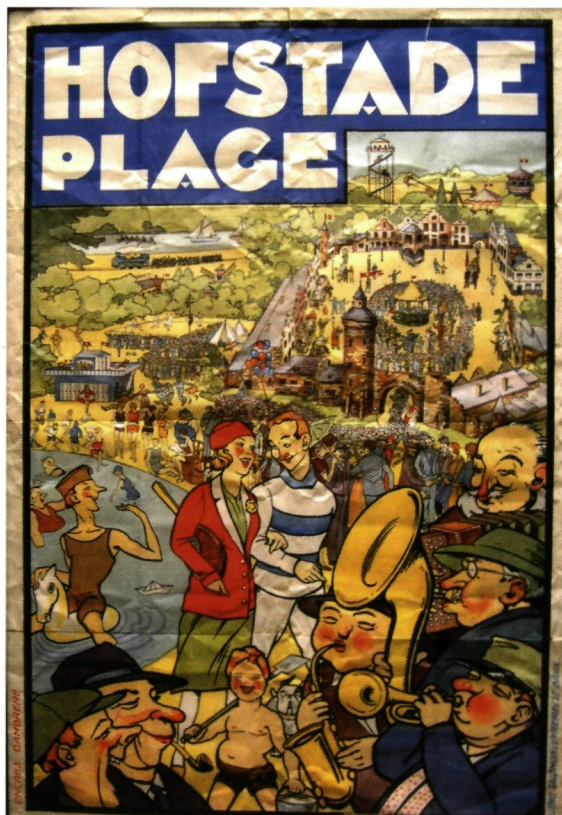
▲ Het meer van Hofstade vanuit het zuiden in 1938 met — van links naar rechts — de ingangsconstructie,

de wielerpiste, (rechtsboven) een windmolen en het 'Ancienne Belgique' met marktplaatsje en kiosk; op de

achtergrond de waterkom, daarachter de ringgracht en de twee, met prikkeldraad afgespannen, grote

vijvers (foto door sergeant Binon en luitenant De Man, 5-01-1938 — archief Bloso, Hofstade)

► "Het geheel ... is een rommelzoo van exposition-universelle-stijl, foorkrakers-esthetiek en Oud-Belgie-plagiaat", aldus een commentaar in het 'Bulletin van de Vereniging voor Natuur- en Stedenschoon', 1933 (affiche in het Sportimonium, Hofstade)

notamment au Zoute". De dijk tussen de twee plassen zou herleid worden tot een schilderachtig eilandje. De beschikbare ruimte was uiteraard te beperkt voor een golfterrein, maar enkele tennisvelden moesten er toch af kunnen. Het meer zou afgezoomd worden met een breed strand, behalve in de noordwestelijke sector, en het door Mechelen

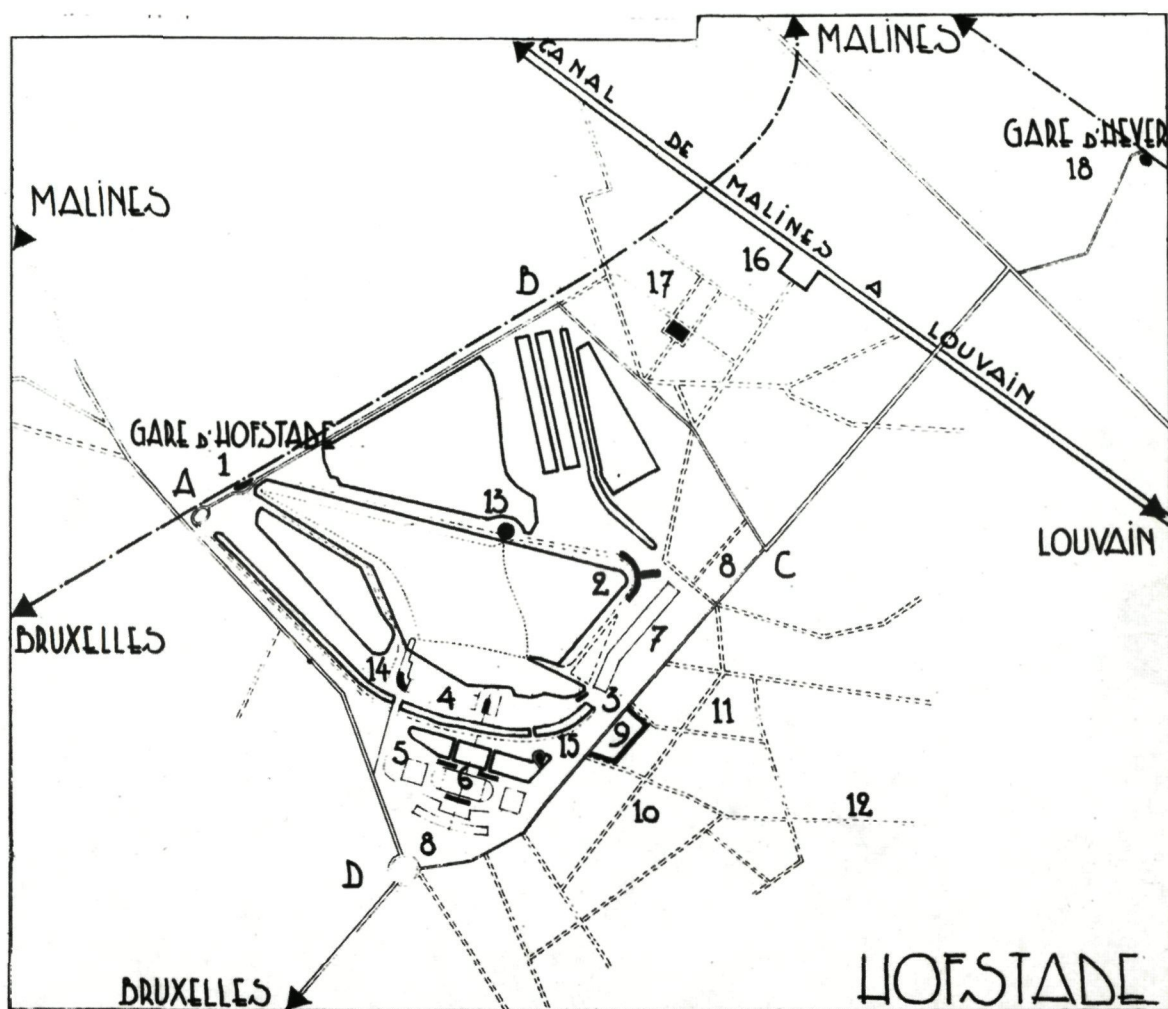

▲ Het met muurtjes afgebakende strand en het strandgebouw van Wijnants (foto R. Deneef, 2006)

aangelegde ringkanaal bleef behouden. De kleine, langgerekte vijver ten zuiden van het meer — de enige die op dat moment toegankelijk voor het publiek was — zou eveneens met 'plages' omringd worden. Er zouden twee aanlegplaatsen ('embarcadères') worden aangelegd, want op het meer moest ook gezeild en geroeid worden. De badgasten konden zich omkleden in zes kleedcabinecomplexen en zich laven aan twee 'laiteries'.

In de door Le Maire bedoelde 'laiterie' — letterlijk melkstal, melkerij of zuivelfabriek — zouden uiteraard geen koeien gemolken worden. In tuinhistorische termen gaat het om een 'laiterie d'agrément', een decoratieve constructie of 'fabriekje', waar zuivelproducten 'gedegusteerd' werden (14). De 'laiterie' vormt een onmisbaar onderdeel in de laat-18de-eeuwse 'hameaux' van de rococotuinen (Versailles, Chantilly, Rambouillet...) en de 'ferme ornée'. We vinden het woord 'laiterie' aan het einde van de 19de eeuw terug op de uithangborden van drank- en eetgelegenheden in de populaire trekpleisters voor de Brusselse burgerij, eindpunten van een zondagse uitstap naar het platteland zoals Tervuren, Linkebeek, Meise en Dilbeek. Als Le Maire deze term gebruikt, had hij zeker niet de jenever- en bierkroegen van 'Oud-België' voor ogen. Hoe begaan ook met volkswelzijn en hygiëne, typisch voor het interbellum, het idioom waarin hij zich uitdrukt — niet alleen taalkundig maar ook stilistisch in de door hem ontworpen plattegrond — leunt nog aan bij de zieltoegende landschappelijke stijl van het einde van de 19de

Het plan Bourgeois gepubliceerd in het tijdschrift 'Bâtir', augustus 1939; enkel het strandgebouw, het botenhuis, het olympisch zwembad, twee tennisvelden en, gedeeltelijk, een speelplein werden gerealiseerd

Plan d'ensemble des aménagements de Hofstade-Plage.

1. Gare-restaurant; 2. Plage de 700 mètres de longueur; 3. Petit bâtiment groupant garage pour canots, vestiaires et sanitaires, café-restaurant; 4. Plaine de jeux pour enfants; 5. Plaine de jeux pour adultes et bassin olympique; 6. Terrasse en face de la tribune; 7. Jeux de tennis ou de basket-ball; 8. Parcages; 9. Centre commercial; 10. Théâtre de verdure; 11, 12. Home de vacances et camping; 13. Restaurant-Abris; 14-15. Café-restaurant, casse-croûte et abris; 16. Petit port; 17. Quartier résidentiel; 18. Gare d'Hever. Sont actuellement terminés les points 2 (plage et annexes), 3 (garage de canots et annexes), 5 (plaine de jeux pour adultes partiellement et bassin olympique entièrement), 6 (la terrasse reste à exécuter), 7 (jeux de tennis). Des parcs provisoires sont prévus. Les bâtiments du bassin olympique, l'établissement de bains et ses annexes, le restaurant et le garage pour canots ont été réalisés avec bonheur respectivement par les architectes Van Nueten, Wynants et Milan.

eeuw, de idee van het pittoreske, de architectuur van de 'belle époque' en de 'Arts and Crafts'. De min of meer strakke oevers die de uitgraving had achtergelaten, zouden een zachtjes slingerend verloop krijgen, behalve de drie bezinkingsbekkens ('bassins de décantation'); de rondweg ('avenue') beschrijft weidse bochten; de wollige, structuurloze groenmassieven herinneren aan 19de-eeuwse beplantingsschema's. De stilistische verwantschap met wat Louis Van der Swaelmen twaalf jaar eerder verketterde als de "*vermicelli-stijl*", "*den faillieten boedel van den Romantischen Tuin*" (15) was te groot om nog op sympathie te kunnen rekenen.

Niemand beschouwde het Oud-België-Hofstade als een definitieve oplossing. De afkeer voor 'La Pitié d'Hofstade' (16) was vooral groot bij architecten en stedenbouwkundigen die het moder-

nistische gedachtegoed waren toegedaan en die tijdens het interbellum – een tijd van geloof in de heilzame kracht van het openluchtlevens (sport, zonnebaden...) – de bouw van openluchtzwembaden, sportparken, sanatoria en openluchtkolonies monopoliseerden (17). Met het pas aangelegde 'Strandbad' Wannsee (toen nog onbesproken) bij Berlijn als model, schoof Stanislas Jasinski in 1933 een eigen ontwerp naar voor (18). Het is waarschijnlijk tegen dit ontwerp dat Le Maire voor een laatste keer zijn welsprekendheid in stelling bracht. In een brief van 19 december 1932 trachtte hij Paul Saintenoy, architect en lid van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen, tevergeefs tot verzet aan te sporen tegen de modernistische, kubistische stijl van de voorziene gebouwen, "*style froid et monotone qui convient mieux aux nécropoles qu'aux habitations de plaisance*", en

► Het Strandgebouw in opbouw (archief Bloso, Hofstade)

▲ De plage en het door Wijnants ontworpen strandgebouw vanuit het noordwesten (foto R. Deneef, 2006)

– verwijzend naar Engelse tijdschriften als ‘Home and Gardens’ en ‘Ideal Home’ en andermaal “*le magnifique parc de Richmond près de Londres*” – een soort van rustieke, intimistische en streekeigen stijl aan te praten (19).

Functioneel en esthetisch

In 1937 weigerde de Belgische staat de concessie van de firma Gelders te verlengen en werd de uitbating stopgezet. Niet-naleving van het contract door de firma en aanhoudende klachten over onbetamelijk gedrag van de badgasten – bijvoorbeeld “*zwaarlijvige vrouwen in badkostuum schijnbaar beïnvloed door den drank*” die aanstoot gaven door “*onbetamelijke houdingen, kreten en gebaren, onder het toegeeflijke oog der aanwezige politie*” (20) – gaven de doorslag. Het pas opgerichte Ministerie van Volksgezondheid (21) werd met de inrichting van het domein belast, het grootste, zuidelijke meer inclusief. De waterwinning van de stad Mechelen werd beperkt tot het noordelijke grote meer en de kleine bekkens ten oosten daarvan; de NMBS mocht uit het driehoekige bekken langs de Tervuursesteenweg, ten westen van het grootste

meer, water blijven pompen dat via een persleiding naar het station van Schaarbeek werd vervoerd en liet daartoe in 1932-1933 het driehoekige, in drie vakken verdeelde decantatiebekken, enkele meters boven het niveau van de meren (22), en een pompstation (baksteenbouw met betonskelet) bouwen. De regering stelde voor de aanleg van het nieuwe recreatiedomein een investeringskrediet van 20 miljoen frank ter beschikking, met daarbovenop nog 5 miljoen voor de nodige ont-eigeningen. Wie uiteindelijk het stedenbouwkundig concept heeft bedacht, valt uit de bestaande plannen en documenten niet uit te maken, maar de kans is groot dat Victor Bourgeois, vanaf 1930 vooral begaan met stedenbouwkundige problemen, daarbij een beslissende rol speelde. Minister Philip Van Isacker werd geadviseerd door een ‘technisch comité’, waarvan Bourgeois en Henry Van de Velde deel uitmaakten naast een viertal hogere ambtenaren. De architecten Charles Van Nueten, Maxime Wijnants en Eduard Goossens werden aangeduid op advies van dit comité (23).

Victor Bourgeois (1897-1962), algemeen beschouwd als één van de actiefste en bekendste voorvechters van de ‘moderne’ beweging in België (24), had zich al in de jaren 1920 met het tijdschrift ‘La Cité Moderne’ (1922-1925) een internationale reputatie opgebouwd, die hem in 1928 het vice-voorzitterschap van het eerste van de ‘Congrès Internationaux d’Architecture Moderne’ (CIAM) in La Sarraz (Zwitserland) opleverde. Zijn belangstelling voor Hofstade blijkt al in 1930, bij de voorstelling van een urbanisatieproject voor de Brusselse Noordwijk op het derde CIAM-congres te Brussel. De Brusselse Noordwijk wordt in dit project voorgesteld als het economische en financiële hart van België, dat ook een ‘groene long’ behoefde. Door middel van een elektrische spoorlijn zou de Noordwijk rechtstreeks verbonden worden met een “*ville verte*”, uit te bouwen rond het meer van Hofstade. Deze benadering kadert volledig in de CIAM-ideologie, die een functionele opdeling van de ruimte in wonen, werken, verkeer en ontspanning vooropstelde. In een artikel, dat kort na de officiële opening in 1939 vrijwel gelijktijdig in ‘Urbs Nova’ en ‘Bâtir’ werd gepubliceerd (25), is er andermaal sprake van een rechtstreekse verbinding met de hoofdstad, ditmaal in de vorm van een grote verkeersader in het verlengde van de huidige Woluwelaan.

Hetzelfde artikel geeft een gedetailleerde toelichting bij het project ‘Hofstade-Plage’, zowel wat

◀ De kleedhokjes-
vleugel van het
Strandgebouw
vóór de restauratie
(foto G. Paesmans,
1997)

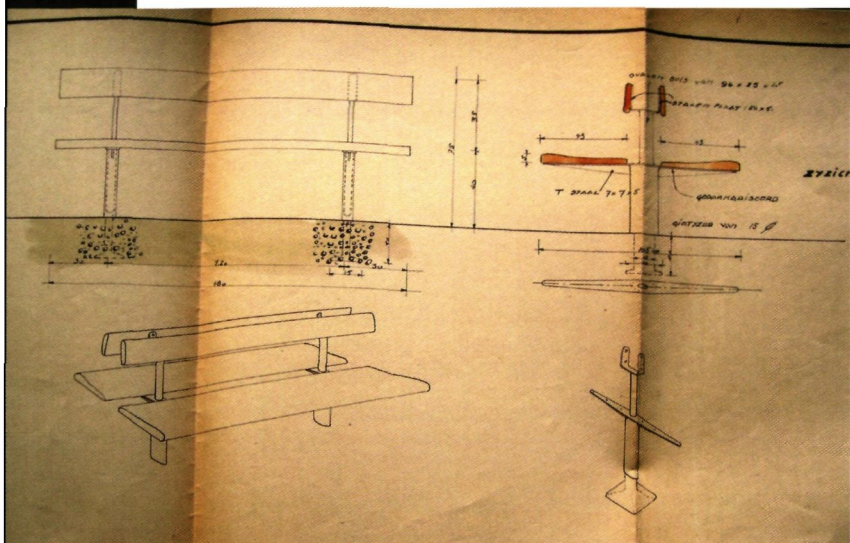

◀ De dakpromenade
van het
Strandgebouw
foto R. Deneef,
2006)

betreft de plaatskeuze, het architecturale concept als het programma. Hofstade is de ideale locatie voor een sport- en ontspanningscentrum ten dienste van een publiek dat noch over de tijd, noch

over de middelen beschikt om zich een vakantie aan de kust of in de Ardennen te veroorloven. Het domein ligt centraal binnen de driehoek Brussel-Leuven-Mechelen en is via talrijke toegangswegen

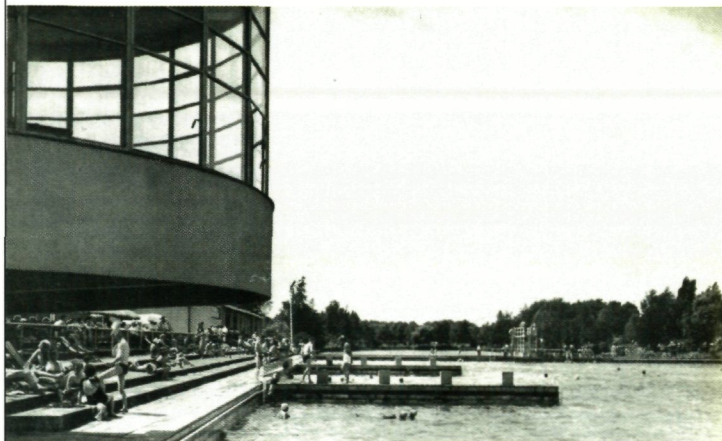

▲ Ontwerp voor een dubbele zitbank door Maxime Wijnants (archief Bloso, Hofstade, doos 95)

vlot bereikbaar voor nagenoeg één vijfde van de Belgische bevolking. De door berken- en dennenbossen omringde meren vormen het ideale kader voor allerhande sporten en voor wie alleen maar wil uitrusten of zich ontspannen. Zowel functionele als esthetische eisen bepalen het aanlegplan, *“un grand ensemble architectural et urbanistique qui, par son pittoresque ordonné, complètera l'oeuvre d'éducation physique par une leçon d'équilibre intellectuelle”*. De esthetiek en het pittoreske in de ogen van Bourgeois verschillen grondig van die van Le Maire. De schets bij het artikel, het enige totaalplan dat bekend is, geeft een volledig overzicht van het domein met wegentracés, parkings en geplande voorzieningen: een station met restaurant, een strand met een kleedhokjescomplex ('Strandgebouw'), een boothuis, diverse speelpleinen voor kinderen en volwassenen, sportterreinen, een stadion en een zwembad, een *“restaurant-abri”* op de dijk tussen de twee grote meren en een parkeerterrein (*“parcages”*). Buiten het eigenlijke domein

▼ Het zwembad en de erboven 'zwevende' uitloper van de cafetaria naar ontwerp van Charles Van Nueten (uit: *Le domaine de l'Etat à Hofstade 1939-1959*)

voorzag Bourgeois nog een kleine haven aan het kanaal Leuven-Rupel, een bescheiden commercieel centrum (*“une petite place de village avec magasins, café, casse-croûte et abris”*) aan de overzijde van de Trianonlaan en – in de Molenheide tussen het kanaal en het domein – zelfs een residentiële wijk bestemd voor villa's of weekendhuizen. De dennenbossen ten zuidoosten van het domein (de huidige villawijk Mercator-, Conscience- en Rubenslaan en de Zevenbunder) zouden plaats bieden aan een groentheater (*“théâtre de verdure”*), een vakantiehuis en kampeerterreinen.

Toen op 19 juli 1939 het 'rijksdomein' van Hofstade werd geopend, waren enkel het Strandgebouw, het boothuis ('Boothuis'), het olympisch zwembad, twee tennisvelden en, gedeeltelijk, een speelplein gerealiseerd. De rest van het project zou nooit worden uitgevoerd. De Tweede Wereldoorlog was ongetwijfeld de voornaamste spelbreker en uitstel betekent vaak afstel, omdat dergelijke projecten snel gedateerd geraken (zie ook het tuinstadontwerp 'Les Eaux Vives' in het nabijgelegen Torfbroek* te Kampenhout). Desondanks was het succes van het nieuwe 'Hofstade-Plage' ogenblikkelijk en overrompend: op 25 augustus 1939 werden er 55.000 entreetickets verkocht en het totale bezoekersaantal werd op circa 80.000 geschat (26). De toename van het volkstoerisme, sinds 1936 aangewakkerd door het wettelijk betaald verlof (27) – ten minste 6 werkdagen met normaal loon –, was daar zeker niet vreemd aan.

▼ Het zwembad en de cafetaria 67 jaar later (foto R. Deneef, 2006)

Het Strandgebouw

Het Strandgebouw werd ontworpen door Maxime Wijnants (1907-1997) (28). Deze oudgediende van het atelier van architect Antoine Pompe gaf les in de afdelingen 'industrial design' (1965-1978) en stedenbouw (1946-1973) van het Hoger Rijksinstituut voor Architectuur 'La Cambre' te Brussel. Aanvankelijk was hij vooral meubel- en interieurontwerper. Deze achtergrond is tot op zekere hoogte herkenbaar in het Strandgebouw van Hofstade, zijn eerste belangrijke architecturale verwezenlijking (29). Het is in feite een reusachtig tuinmeubel. Wijnants ontwierp overigens ook de zitbanken (enkele en dubbele, met en zonder rug) en de papiermanden van het domein en, naast de tennisvelden, een gedenkteken voor de dynastie (30).

Op de oostelijke oever van de grote vijver, waarvan het niveau om veiligheidsredenen werd aangepast, werd met behulp van 15.000 ton rijnzand een 750 meter lang strand aangelegd. Het strand, dat over 750 m een weidse bocht vormt, wordt als het ware omarmd door een lage, lichte en doorzichtige constructie met een boogvormige plattegrond, evenwijdig aan het strand, en met een langgerekte dwarsvleugel en halfronde uitbouwen. Het geheel is volledig opgetrokken uit hout, overwegend kambala en lichte limba, in combinatie met breed uitgewerkte glaspartijen, wat het geheel een luchtig en speels karakter verleent. De doorzichtigheid van de gebogen vleugel wordt nog versterkt door op regelmatige afstanden aangebrachte onderdoorgangen, die aansluiten op de wandelwegen in het domein. De naar de strandzijde ver overkragende platte bedaking, geschraagd door grenenhouten kolommen, vormt een volledig omlopende overdekte galerij. Het dak, afgedekt met een houten beplanking, vormt een ruime promenade, bereikbaar via op strategische punten geplaatste, brede houten trappen. De beveiliging met eenvoudige metalen borstkeringen maakt de gelijkenis met een wandeldijk aan zee compleet. De boogvorm, evenwijdig aan het strand, zorgde niet alleen voor een geslaagde integratie in de omgeving, maar stond tevens borg voor een goed overzicht voor de bewakers. Het gebogen hoofdvolume is opvallend symmetrisch, ook wat betreft de functies: twee winkels, twee café-restaurants met telkens een keuken in een halfronde uitbouw, sanitaire voorzieningen, een Rode-Kruispost, lokalen voor de monitoren en bergplaatsen.

Het dak van de dwarsvleugel met de kleedcabines ligt als het ware geplooid over het midden van de

strandvleugel en vormt er een kleine, langs drie zijden beglaasde verdieping, waarin de kantoren en magazijn zijn ondergebracht. De patrijspooten in het oplopende dak verwijzen uiteraard naar de pakketbootarchitectuur. De gesloten dwarsvleugel met de kleedcabines is bereikbaar vanaf de Trianonlaan. De overluifelde toegang wordt geaccentueerd door een uit houten profielen samengestelde, beglaasde rotonde die uitgaat op de kleedruimte. Deze bestaat uit drie parallel lopende, brede gangen met zenitale verlichting via doorlopende lichtstraten waarlangs 200 aan- en uitkleedcabines liggen. Door het gebruik van wisselcabines voor het aan- en uitkleden, waarbij de kleding via een luik in een bewaakte vestiaire met typerende kapstok en linnen schoenenzak belandt, was er een vrijwel ongelimiteerde opvangcapaciteit. De sobere, functionele en tegelijkertijd esthetische vormgeving komt ook tot uiting in de detailafwerking, zoals de zandkleurige en grijsgetinte betontegels en de halfronde, opalen lichtbollen. Het tegelpad rond het gebouw is langs de vleugel met de kleedcabines voorzien van betonnen voetbaden. De curve van strand en gebouw wordt herhaald in een lage scheidingmuur tussen strand en wandelpad, uitgevoerd in donkergetinte baksteen, met afgeronde hoeken en een fraai metselverband. Het complex bleef in- en uitwendig vrij intact. De keukenvleugels werden in 1968 drastisch verbouwd; voor de brandveiligheid werd toen de houten constructie vervangen door een betonstructuur bekleed met geglaazuurde tegels (31).

Het 'Boothuis'

Naast het Strandgebouw vormt het 'Boothuis' een tweede, visueel attractiepunt aan het meer. De plannen (32) zijn ondertekend met "*F. Milan*", een architect over wie vrijwel niets bekend is (33). Het werd in 1939 gebouwd aan een inham ten

▼
Het 'Boothuis',
ontworpen door een
zekere F. Milan,
roept zoals het
Boothotel
'Normandie' te
Oostduinkerke het
beeld op van een
gestrande pakket-
boot
(foto R. Deneef,
1997)

zuiden van de strandzone, aansluitend bij een aanlegsteiger voor bootjes. Het niveauverschil tussen de oever en het water wordt overbrugd door een horizontaliserend, langgerekt volume met aansluitend terras en kiosk, het geheel opgetrokken uit witgepleisterde baksteen. Het 'Bootshuis' bevatte op waterniveau de open loods met aansluitend een kelder, een pompkamer en een bergplaats. Een bescheiden binnentrap leidde naar het tweede niveau met kleedkamers en sanitair, keuken en restaurant. Een volledig beglaasde rotonde vormt de overgang naar het ruime, met metalen borstweringen beveiligde terras. Aan het uiteinde van het terras is een kleine kiosk voorzien, bereikbaar via een trap die tevens voor de verbinding zorgt met de pier, die de inham aan de noordzijde aflijnt. De horizontale, gestroomlijnde vormgeving met plat dak, bandramen ('fenêtres à longueur'), patrijspoorten, afgeronde hoeken en metalen borstweringen, roept onvermijdelijk het beeld op van een gestrande pakketboot. De gelijkenis met het boothotel 'Normandie' (1935) van L. Bruggeman in Oostduinkerke is niet toevallig. In 1953 werd de aanlegsteiger voor roeiboortjes overkapt met een betonnen hangar, volgens de oorspronkelijke plannen. In 1963 volgde een tweede verbouwing waarbij het 'Bootshuis' werd uitgebreid en voorzien van een garage (34).

Het openluchtzwembad

In de zuidpunt van het domein, ongeveer op de plek van de gesloopte wielerpiste en Oud-België, zou een groots opgevat sportstadion (35) met

aansluitend een olympisch zwembad gebouwd worden. Uiteindelijk werden enkel het zwembad, het terras en de twee lage blokken met kleedcabines, sanitair, cafetaria en portierswoning gerealiseerd. De ingang en de waterzuiveringsinstallatie zijn latere toevoegingen zonder enige stedenbouwkundige en/of architecturale relatie met het oorspronkelijke concept. Het oorspronkelijke geheel werd ontworpen door Charles Van Nueten (1899-1989). Zoals Wijnants en Bourgeois was ook Van Nueten verbonden aan La Cambre, waar hij van 1936 tot 1964 architectuur doceerde. Na een opleiding aan de academie en een korte medewerking bij de wederopbouw in Frankrijk zou deze Brusselse architect snel naam maken op het vlak van de modernistische architectuur en stedenbouw. In de jaren 1930 is zijn werk aanwezig op internationale tentoonstellingen, wat hem verschillende onderscheidingen oplevert. Uit de periode 1930-1940 stammen verschillende rijwoningen, villa's en appartementsgebouwen in het Brusselse, die getuigen van een eenvoudige en doordachte vormgeving (36).

Het openluchtzwembad zou oorspronkelijk de volledige oppervlakte beslaan van de kleine vijver (2 hectare) die in 1932 de kern van 'Hofstade-Plage' vormde. Het werd uiteindelijk beperkt tot de middensectie van deze vijver (37). Het meet 100 bij 50 meter, heeft een maximumdiepte van 1,6 meter en een waterinhoud van 7500 kubieke meter. Het is volledig afgezet met azuurblauwe tegels en de badrand is afgewerkt met een hardstenen boord, waarrond er een terras loopt bedekt met grijze betondallen.. Tot de uitrusting behoren eveneens de loopbrug en de springtoren, een constructie van gesoldeerde ijzeren buizen en plaatijzer op een onderstel van gewapend beton. Naar verluidt was dit openluchtzwembad lange tijd één van de grootste van Europa. In 1978 werd het gesloten wegens bouwvalligheid en omdat het niet meer beantwoordde aan de hygiënische normen.

Volgens het initiële plan zouden tussen het zwembad en het sportstadion twee lage bouwblokken met platte daken worden gebouwd. Het terras tussen deze blokken zou fungeren als een tribune die tegelijkertijd uitzicht bood op het zwembad én op het stadion met de sportvelden. Doordat het project slechts gedeeltelijk werd gerealiseerd missen de gebouwen hun ware betekenis en kijken ze in zuidelijke richting (waar het stadion moest komen) uit op een ongedefinieerde lege ruimte. De twee eenlaagse, ruim 50 meter lange, vlak afgedekte

▼ Het huidige 'Sporthotel', oorspronkelijk het administratieve gebouw annex jeugdherberg uit 1948-1949), ontworpen door Frans Van Clevén, voorbeeld van ambtelijk modernisme, bij aanpassingswerken in 1992 sterk geverticaliseerd (foto R. Deneef, 2006)

▲ Fijnsparren tussen de dennen in het schermplantsoen langs de Trianonlaan (foto R. Deneef, 2006)

▲ Italiaanse populieren in 1949 als schaduwbom (!) aangeplant langs de voormalige fietsstalling (foto R. Deneef, 2006)

gebouwen herbergen onder meer de kleedhokjes. Ze bestaan uit een betonskelet met baksteenvullingen, egaal afgewerkt met een ruwe, grijze bepleistering, die op de plannen wordt omschreven als een 'tyrolen'. De afwerking met geelachtige, geglaazuurde baksteen is van latere datum (38). De langgerekte gevels worden geaccentueerd door de bandramen en patrijspoorten, gevat in stalen schrijnwerk. De ruimte wordt gedomineerd door het elegante, halfronde, volledig beglaasde uiteinde van de cafetaria, dat – door vier palen gestut – als het ware zweeft boven de zuidoostelijke hoek van het zwembad. De sobere, functionele opzet wordt doorgetrokken in de binnenafwerking met een egale bevloering van cementtegels (20x20 cm). Typerend zijn eveneens de stalen kaders rond de

eenvoudige houten binnendeuren. Het oorspronkelijke, licht naar binnen hellende roofindak werd later vervangen door een flauw hellend zinken dak dat van op verschillende plaatsen storend zichtbaar is. Halfronde uitsprongen, meestal beglaasd, zijn een geliefd motief in de modernistische architectuur. De cafetaria van Hofstade is een echo van het Belgisch paviljoen op de wereldtentoonstelling te Parijs in 1937, ontworpen door Henry Van de Velde en consoorten, of het paviljoen van de Remy-fabrieken op de wereldtentoonstelling te Brussel naar ontwerp van Jean de Ligne.

Ambtelijk modernisme

De verdere uitbouw van het 'rijksdomein' werd in mei 1940 bruusk afgebroken. De gebouwen liepen aanzienlijke schade op en het meubilair werd gestolen. Vanaf 1941 werd het domein door de Duitsers als schiet- en exercitieveld gebruikt en het jaar daarop werd langs de Tervuursesteenweg een groot barakkenkamp opgesteld, dat bij de aftocht in brand werd gestoken. Na de bevrijding werd het domein door de Amerikanen nog tot 1946 als interneringskamp gebruikt. Onder toezicht van Poolse soldaten herstelden Duitse krijgsgevangenen de schade aangebracht door tanks en ander zwaar legermaterieel. Bovendien werden er wegen aangelegd die niet in Bourgeois' algemeen plan voorzien waren. Het beheer viel tijdens de oorlogsjaren niet helemaal weg. Een ploeg van twintig tot

▲ Gele ligusterhaag bij de 'Skating', gebouwd naar ontwerp van Van Cleven in 1947 op de plaats waar in het plan Bourgeois een kinderspeelplaats had moeten komen; de met betontegels geplaveide rolschaatsbaan werd in 2005 opgebroken en de hagen werden gerooid (foto G. Paesmans, 1997)

► Nog nauwelijks zichtbaar: de 'rots-trap' in het vermoedelijk door Meyer aangelegde landschappelijk plantsoen naast het zwembad (foto R. Deneef, 2002)

▲ Het bekken en het wisteriapriël van breuksteen nabij de hoofdingang (foto R. Deneef, 2006)

vijfentwintig man zorgde voor een minimum aan onderhoud en plantte sparren en rododendrons aan (zie verder). De bevolking uit de omgeving kon van 1941 tot 1944 tegen een kleine vergoeding ook op de plassen komen vissen (39).

In 1947 werd het rijksdomein voor een tweede maal officieel geopend. Het beheer en de exploitatie werden voor een termijn van drie jaar toevertrouwd aan een comité van ambtenaren, in 1950

vervangen door één beheerder, onder supervisie van de 'Algemene Directie voor de Lichamelijke Opvoeding, de Sport en het Openluchtlevens'. Van het station-restaurant van de Mechelse architect Eduard Goossens (40) en de haven op het kanaal Leuven-Rupel kwam ook na de oorlog niets in huis. Het gebouwenpatrimonium werd in de daaropvolgende jaren wél uitgebreid met diverse constructies (41), die niet in het programma van Bourgeois voorkomen. De voornaamste zijn:

1° De hoofdingang (1946) aan de Tervuursesteenweg, een ontwerp van de Brugse architect Frans Van Clevén. De breed uitgemeten hoofdingang aan de Tervuursesteenweg bestaat uit een betonskelet, deels opgevuld met houten wanden, en voorzien van een betonnen, overkragende platte bedaking. De brede in- en uitritten voor wagens wordt geflankeerd door witgepleisterde, massieve, kubistische, torenachtige volumes. Tussenin bevinden zich de smallere toegangen voor voetgangers en fietsers, terwijl de afgesloten ruimten plaats boden voor loketten, het sanitair en een controlepost.

2° De 'Skating' (1947), een met betontegels geplaveide rolschaatsbaan met aansluitend een fraai witgepleisterd gebouw, bestaande uit een hoofdvolume

(cafetaria), een langgerekte, lagere aanbouw in het verlengde van het hoofdgebouw (kleedkamers) en een korte, eveneens lage dwarsvleugel (kantoor), ook ontworpen door Van Cleven (42). Het Skatingcomplex werd gebouwd op de plaats waarop het plan Bourgeois een kinderspeelplaats voorzag. Het hoge hoofdgebouw bestaat uit één bouwlaag met een overkragend, zwak hellend lessenaarsdak, dat langs de kant van de rolschaatspiste een breed afdak vormt, gestut door rechthoekige betonzuilen die met de zichtbare dakbalken één constructief geheel vormen. De achterzijde van het complex wordt opgefleurd door een pergola op bakstenen zuilen. De inspiratie is nog duidelijk modernistisch (de platte daken van de aanbouwen; de plat afgedekte, halfronde erker; de doorlopende druiplijst boven de raampjes van de lange aanbouwvleugel). De zware betonnen lijsten van ramen en deuren zijn echter typisch voor de architectuur van de late jaren 1940; het lessenaarsdak en de tapse schoorstenen kondigen de 'Expo-architectuur' van de late jaren 1950 aan. Rond 1960 werd de exploitatie van de Skating stopgezet en in 1970 werd de schrijnwerkerij erin ondergebracht.

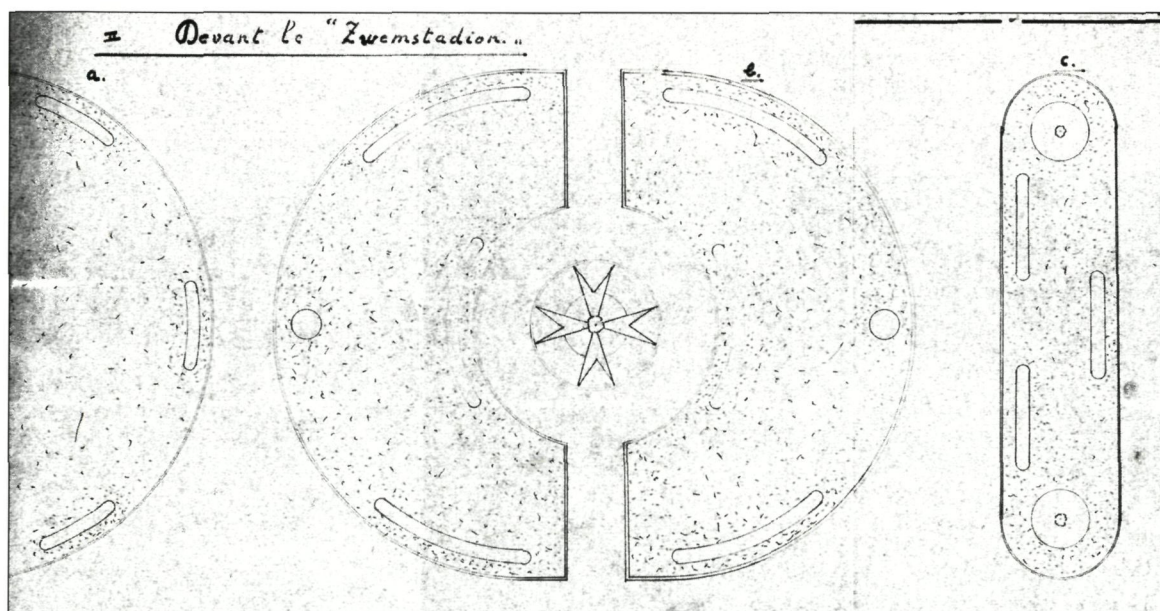
3° Het administratieve gebouw annex jeugdherberg, dat in 1948-1949 opgetrokken werd op de plek waar Bourgeois een *"café-restaurant, casse-croûte et abris"* had voorzien. Het werd ontworpen door Van Cleven (43), wellicht een voorbeeld van ambtelijk modernisme, een collage van *"beelden en losgerukte elementen [...] zonder rekening te houden met schaal, zuiverheid en verhoudingen"* (44), ver beneden het peil van Van Nueten, Milan en Wij-

nants. Bij aanpassingswerken en de omvorming tot het huidige 'Sporthotel' in 1992 werd het gebouw sterk geverticaliseerd.

4° Het paviljoen 'Zomerlust', eveneens van Van Cleven (45). De Duitse bunker, waarop het gebouwd werd, werd ingericht als bierkelder.

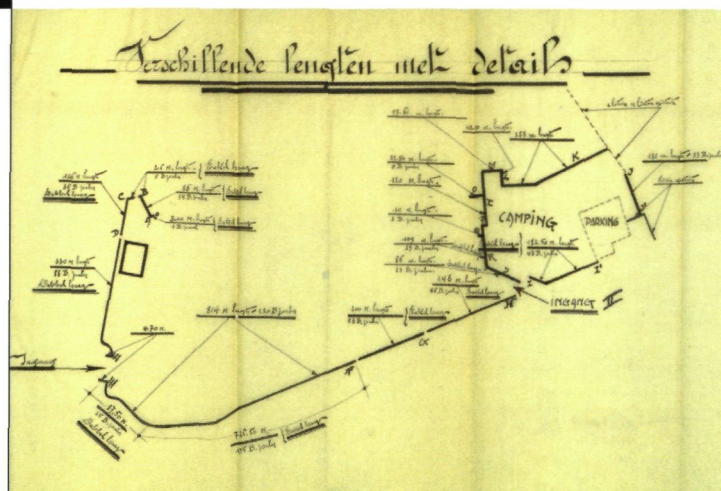
5° Het waterzuiveringsstation (1955), opgetrokken op de noordelijke oever van het zwembad naar ontwerp van een zekere Onckelinckx (46). De polio-epidemie van 1954 vormde de directe aanleiding. Het gaat om een langgerekte bakstenen constructie die, dankzij het dakterras met twee op het dak geplaatste, kleine volumes, nog een vage verwantschap vertoont met de bootarchitectuur van het interbellum. De omgekeerde 'steunberen' tussen de vijf traveeën herinneren aan de Expo-architectuur. Vermoedelijk ontwierp dezelfde architect ook de aanpalende ingangspartij van de zwembadzone: een naar het zwembad geopende constructie, in feite een reusachtige betonnen plaat die steunt op een muur, waartegen de balie en bijkomende kleedhokjes werden aangebracht, en op T-vormige prefabstutten.

6° Een tweede waterzuiveringsstation, meestal aangeduid als 'Engéma' (naar de Brusselse firma die het had ontworpen en gebouwd), ten zuiden van de jeugdherberg vlakbij de Tervuursesteenweg, dat in 1947-1948 werd opgetrokken (47) en één van de oudste waterzuiveringsstations van België zou zijn. Het afvalwater werd gefilterd in een bed van hoogovenslakken. Het werd rond 1980 afgebroken.

Ontwerp voor parterres voor het zwembad (archief Bloso, Hofstade, bundel 48)

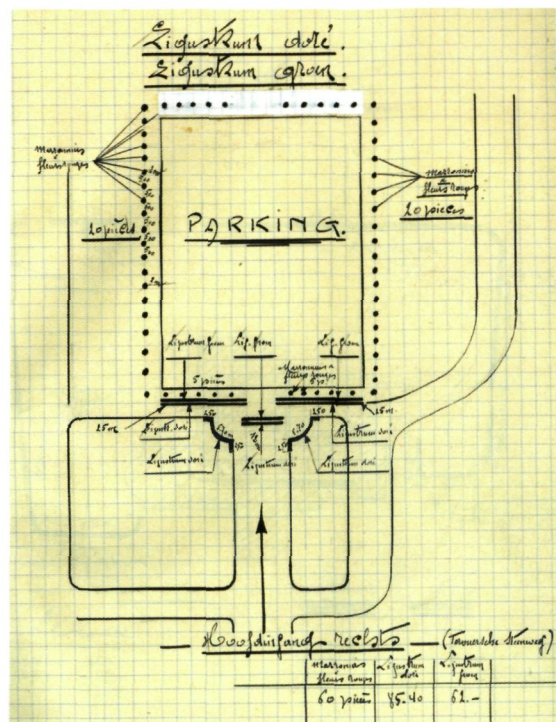

▲ Plan van de aanplantingen van hagen, bomen en struiken in 1948-1949 (archief Bloso, Hofstade)

▼ Het grote rododendronmassief in de noordwestelijke punt van het domein, in 1942 aangeplant op aanwijzing van 'rijkstuinbouwconsulent' Verbelen (foto R. Deneef, 2006)

► Beplantingsschema rond de parking bij de hoofdingang, 1948-1949 (archief Bloso, Hofstade)

In 1950 verscheen aan de zuidwestrand, niet ver van de hoofdingang, een voetbalterrein met bijbehorend kleedhokjesgebouwtje. In 1966 werd op de oever bij de jeugherberg nog het zeilbotenhuus gebouwd en in 1974, nadat de camping ten oosten van het Strandgebouw, uitgebaat door de Touring-Club van België, opgedoekt was, een loods met atelier.

Buysens, Verbelen, Meyer, rotstuintjes en bloemenparterres

Wie verantwoordelijk is voor de aanleg en de aankleding van het domein in de Geldersperiode en vooral in het kader van het project Bourgeois, is onbekend. In het archief van het domein van Hofstade komt geen algemeen beplantingsplan voor. De oudste stukken betreffende de groen-aankleding van het domein zijn brieven uit de periode 1933-1935 gericht aan Jules Buysens (1872-1958), de belangrijkste Belgische tuinarchitect uit die periode (48). Buysens, toen hoofd van de parken en plantsoenen van de stad Brussel, was door de beheerscommissie aangesproken om een voorontwerp van een aanlegplan op te maken, maar haakte waarschijnlijk af toen de kans op een fatsoenlijke honorering klein bleek. Vermoedelijk was de groenstoffering van het domein bij de heropening in 1939 beperkt tot spontane opslag van bomen en struiken en enkele ad-hocbeplantingen zoals bloemperken of corbeilles langs de hoofdtoegang en in de onmiddellijke omgeving van de gebouwen. De Tweede Wereldoorlog, die ook het bouwprogramma stillegde, verhinderde vermoedelijk een meer planmatige aanpak.

Tijdens de oorlogsjaren speelde 'rijkstuinbouwconsulent' Victor Verbeelen een belangrijke rol in het concrete beheer en onrechtstreeks ook in de aanleg van het domein. In een vorig leven (1905-1911) was hij als teeltoverste werkzaam in de 'Hortus

Thenensis', de unieke plantencollectie die diplomaat en suikerindustriël Léon Van den Bossche te Tienen aan het einde van de 19de eeuw had uitgebouwd (49). Het verslag van Verbelens eerste bezoek in september 1941 bevat een hele reeks vingerwijzingen en aanbevelingen die inspelen op concrete problemen, zoals de uitdunning van bosbestanden, de winderosie op de zandgronden langs de Trianonlaan aan de zuidoostelijke rand van het domein, en de storende zichtbaarheid van de NMBS-installaties. De zandgronden langs de Trianonlaan konden volgens Verbelen alleen maar bedwongen worden door een massale aanplanting van fijnspar (*Picea abies*). Het vier bouwlagen tellende pompgebouw kon verdoezeld worden met behulp van wilde wingerd (*Parthenocissus tricuspidata*) en de 2 tot 3 m hoge hellingen van het decantatiebekken door linden (*Tilia* sp.) en valse acacia's (*Robinia pseudoacacia*). Zijn suggesties werden nog tijdens de daaropvolgende winter uitgevoerd door de firma Marcel Theys uit Waterloo. Tijdens een tweede bezoek een maand later kwamen nog andere problemen aan bod, met name de inkleding van picknickplaatsen (andermaal met wilde wingerd) en de schermbeplantingen langs de bezinkingsvijvers in de noordoosthoek van het domein (50). Het grote rododendronmassief (*Rhododendron ponticum*) aan de noordwesthoek van het grote meer vlakbij de spoorweg, werd hoogstwaarschijnlijk op zijn aanwijzing aangeplant. Tijdens zijn tweede bezoek wordt besloten om zo snel mogelijk te beginnen met de aanleg van de rododendronperken bij de ingang van het door Van Nueten ontworpen maar niet gebouwde stadion. Wie deze perken ontworpen heeft en of ze ooit werden aangelegd, kan uit het beschikbare archief niet worden opgemaakt.

Ondanks de oorlog en de aanwezigheid van Duitse soldaten in het domein, werd er ook in 1942 en 1943 noest verder geplant, zoals blijkt uit diverse bestellingen bij de firma van Jozef Op de Beeck te Putte. In de loop van december 1942 werden op Verbelens aanbeveling (51) 370 rozen 'Madame Forest Colcomber' (?), 80 pluimhortensia's (*Hydrangea paniculata* 'Grandiflora'), 30 treurbeuken (*Fagus sylvatica* 'Pendula'), 10 clematissen (*Clematis jackmanii*) en 2 witte abelen (*Populus alba* 'Nivea') geplant. Ook in het najaar van 1943 werd er nog druk met plantenmateriaal gezeuld, maar van deze aanplantingen is elk spoor verdwenen.

Tijdens de winter 1946-1947 werd de activiteit hernomen met de aanplanting van 1500 fijnspar-

ren, 100 Hollandse linden (*Tilia x europaea*), 100 lorken (*Larix decidua* ?), 101 eiken (*Quercus robur* ?), 100 treurwilgen (*Salix alba* 'Tristis' of *Salix x sepulcralis*), 5 trompetbomen (*Catalpa bignonioides* ?), 100 bruine hazelaars (*Corylus maxima* 'Purpurea'), 5 kerspruimen met donkerrood blad (vermoedelijk *Prunus cerasifera* 'Nigra' of 'Pissardii'), 20 laurierkersen (*Prunus laurocerasus*), 100 mahonia's (*Mahonia aquifolium*), 100 wollige sneeuwballen (*Viburnum lantana*), 50 zuurbessen (wellicht *Berberis vulgaris* 'Atropurpurea')... Het materiaal werd geleverd en aangeplant door tuinarchitect Frans Meyer van de firma 'Hortus' uit Mechelen (52) en een groot gedeelte ervan is nog op het terrein terug te vinden. De rij linden – geen Hollandse maar zomerlinden (*Tilia platyphyllos*) – die de parkings en bosplantsoenen langs de Trianondreef en de Tervuursesteenweg scheidt van de rest van het domein, komt ongetwijfeld uit deze bestellingen voort. Meyer trachtte in een offerte voor bijkomende werken nog rotstuintjes en trappen in rotswerk ("jardinets en rocailles" en "escaliers en rocailles") aan te smeren. In het archief is geen ontwerp van deze rotstuintjes en rotstrap aanwezig, maar de in rotswerk uitgevoerde trap in de oever van het vijvertje ten oosten van het zwembad is hoogstwaarschijnlijk zijn werk. Vermoedelijk ging het om een watertrap, waarlangs uit het grote meer opgepompt of afgetapt water over een drietal kleine cascades naar beneden sijpelde. De onmiddellijke omgeving van deze vijver werd in contrast met het aanpalende zwembad aangelegd als een heus landschappelijk parkje met boogbrugje, eilandje met treurwilg..., waarschijnlijk ook aan hetzelfde brein ontsproten [zie foto op p. 223]. Het bekken en het ronde, met blauwereggen (*Wisteria sinensis*) begroeide prieel nabij de hoofdingang, beide uitgevoerd in breukstenen, behoren mogelijk ook tot Meyers werk [zie foto op p. 236].

◀ Prikkelraad en ligusterhagen uit 1948 (foto R. Deneef, 2006)

Het is duidelijk dat Meyer uit een ander vaatje tapte dan Bourgeois en zich (zonder blijk te geven van overmatig talent) bediende van een idioom dat aansloot bij de 'Nouveau Jardin Pittoresque', eerder dan bij het modernistische gedachtegoed. Zijn 21 april 1947 gedateerd ontwerp voor parterres (onder andere met maltezerkruis) nabij het 'Boots-huis', voor het zwembad en op een niet nader te bepalen plek "*près de l'étang*", mag beschouwd worden als een late opflakking van de neo-Franse stijl, de 'style Duchêne', die ook niet echt bij de architectuur van Van Nueten en Wijnants aansluit. Het is niet duidelijk of deze ontwerpen ook zijn uitgevoerd (53). De firma 'Hortus' heeft in de periode 1946-1947 in het rijksdomein van Hofstade in het totaal voor 361.820 frank werken uitgevoerd (54).

De duizenden fijnsparren in de aanbevelingen van Verbelen en de aanplantingen door Theys en Meyer stemmen tot enige verwondering. Fijnspar (*Picea abies*) – volgens een Frans adagium liefst aan te planten "*les pieds dans l'eau, la tête dans les brumes*" – is nu niet meteen de meest geschikte soort om droogtegevoelige zandgronden vast te leggen, in tegenstelling tot dennensoorten als grove, Corsicaanse of zeeden (*Pinus sylvestris*, *P. nigra* subsp. *laricio*, *P. maritima*). De hardnekkigheid waarmee in de offertes en bestellingen van *Picea excelsa* (de oude wetenschappelijke naam voor fijnspar) gewag wordt gemaakt, laat echter vermoeden dat het niet om een verspreking gaat. In het bosplantsoen langs de Trianonlaan komen inderdaad tussen de grove dennen sporadisch ook groepjes fijnsparren voor. Het merendeel werd in de loop van de jaren waarschijnlijk geruisloos vervangen door grove den.

Italiaanse populieren en ligusterhagen

Het ambtenarencomité dat de minister van Volksgezondheid in 1947 had samengesteld, profileerde zich slechts eenmaal naar aanleiding van een aanbesteding voor het aanplanten van Italiaanse populieren rond de fietsenstalling bij de hoofdingang. Deze beplanting werd onontbeerlijk geacht om de gestalde fietsen tegen het zonlicht te beschermen, maar de minister wilde eerste het advies van de commissie kennen en weigerde het lastenboek goed te keuren. Het comité was terecht van oordeel dat de Italiaanse populier geen echte schaduwboom is en stelde een overdekte fietsenstalling voor. Uit een bestelling bij de firma Blondeel uit Sint-Kruis bij Brugge op 17 januari 1949 blijkt dat het comité tenslotte toch bakzeil haalde; de vroegere fietsenparking wordt nog steeds door populieren afgezoomd (55).

Een belangrijk document met betrekking tot de huidige lay-out en beplanting van het domein is het 'speciaal lastenboek nr. 1' van 1948 betreffende het "*planten van een levende haag langsheen de grens van het Rijksdomein te Hofstade*", waarvan het tweede lot – de eigenlijke beplanting – werd aanbesteed op 12 augustus 1948. De werken omvatten het verplanten van een aantal bomen en het aanplanten van één of twee rijen haagliguster (*Ligustrum ovalifolium*) langsheen of langs weersijden van een afsluiting van betonpalen met prikkeldraad, zes per lopende meter. De ligusterplanten moet 60 tot 120 hoog zijn en op bepaalde gedeelten zou liguster met geelgevlamde bladeren (*Ligustrum ovalifolium* 'Aureum') worden aangeplant. Het programma voorzag ook nog in de aanplanting van Italiaanse populieren en "*Babyloonse goudwilgen*" (vermoedelijk gele treurwilg, *Salix x sepulcralis* 'Chrysocoma'), laurierkersen (*Prunus laurocerasus* 'Schipkaensis') en gewone mahonia. Voor de bomen en struiken worden vreemd genoeg geen aantallen of hoeveelheden genoemd, maar de details worden verduidelijkt in een schriftje, waaruit ook blijkt dat de werken op 10 november 1948 werden aangevat door de firma Blondeel. Buiten de in het lastenboek opgesomde soorten werden volgens deze notities nog andere soorten aangeplant. Bovendien ging het om meer dan de afbakening van de grens van het rijksdomein. Verschillende elementen binnen het domein – de camping, de Skating, de Engema-waterzuivering, het parkeerterrein bij de hoofdingang, de opritten naar de jeugdherberg – werden door middel van strak geschoren hagen gestructureerd, geaccentueerd of architecturaal omkaderd.

Wie het hagenpatroon heeft uitgekend is onbekend, maar de materiaalkeuze en het materiaalgebruik sluiten beter aan bij de modernistische architectuur van de gebouwen dan de rots- en landschapstuintjes van Meyer. Modernistische tuinontwerpen uit het interbellum – de door Canneel-Claes ontworpen tuin van dokter Heeremans te Liedekerke (56), de aanleg rond het sanatorium Lemaire te Overijse-Tombeek, de tuin rond de Villa Leborgne te Sint-Genesius-Rode – zijn doorgaans opgebouwd uit een beperkt aantal soorten die, gecombineerd met harde bouwmaterialen, één compositie vormen. De voorkeur ging uit naar een beperkt aantal soorten, bomen en struiken met grote, opvallende bloemen zoals witte of rode paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*, *A. x carnea*) en Pontische rododendron (*Rhododendron ponticum*) of met uitgesproken vormen

(treurwilgen maar vooral Italiaanse populieren en cipresachtigen, niet zelden *Chamaecyparis obtusa*) of kleuren (bont-, geel- of roodbladige cultivars). Tekenend zijn de dubbele hagen die volgens het notitieboekje langs de Tervuursesteenweg en de bocht met de Trianonlaan aangeplant moesten worden en de dubbele ligusterhaag voor de met rode paardenkastanjes omzoomde parking bij de hoofdingang. De groene ligusterhaag is meestal hoger dan de gele, die als een plint fungeert. Van gele liguster is in deze zone echter geen spoor meer te bekennen. De gele ligusterhaag rond de Skating en diverse parterres, onder meer voor de jeugdhoeve en het zwembad, bleven echter tot voor kort bewaard. Minder typisch zijn de beplantingen met platanen (*Platanus x hispanica*) van het parkeerterrein bij de hoofdingang.

Waterproblemen en 'natuurwaarden'

Problemen met milieuhygiëne en waterkwaliteit vormen een rode draad doorheen de geschiedenis van 'Hofstade-Plage', vanaf het prille begin in 1921 tot zestig jaar later. De voornaamste oorzaak van de toenemende verslechtering van de waterkwaliteit was de waterafname door de NMBS. Het water in de meren werd met Dijlewater op peil gehouden.

Op 13 april 1981, nadat uit een rapport van het toenmalige Instituut voor Hygiëne en Epidemiologie (57) naar aanleiding van een massale vissterfte was gebleken dat het grote meer niet meer als zwemwater in aanmerking kwam, werden de pompinstallaties van de NMBS verzegeld op bevel van de minister die toen verantwoordelijk was voor de beschermde landschappen (58). Het koninklijk besluit van 9 maart 1977 tot bescherming ('rangschikking') als 'landschap' van het noordelijke gedeelte van het rijkso domein en de aanpalende Molenheide gaf hem daartoe het recht. De bescherming was beperkt gebleven tot het noordelijke gedeelte, de dijk tussen de twee meren vormde de zuidgrens van de bescherming. De Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen was ervan uitgegaan dat het grote meer met strand en zeilbootjes geen bijzondere landschappelijke en bio- of ecologische waarde had.

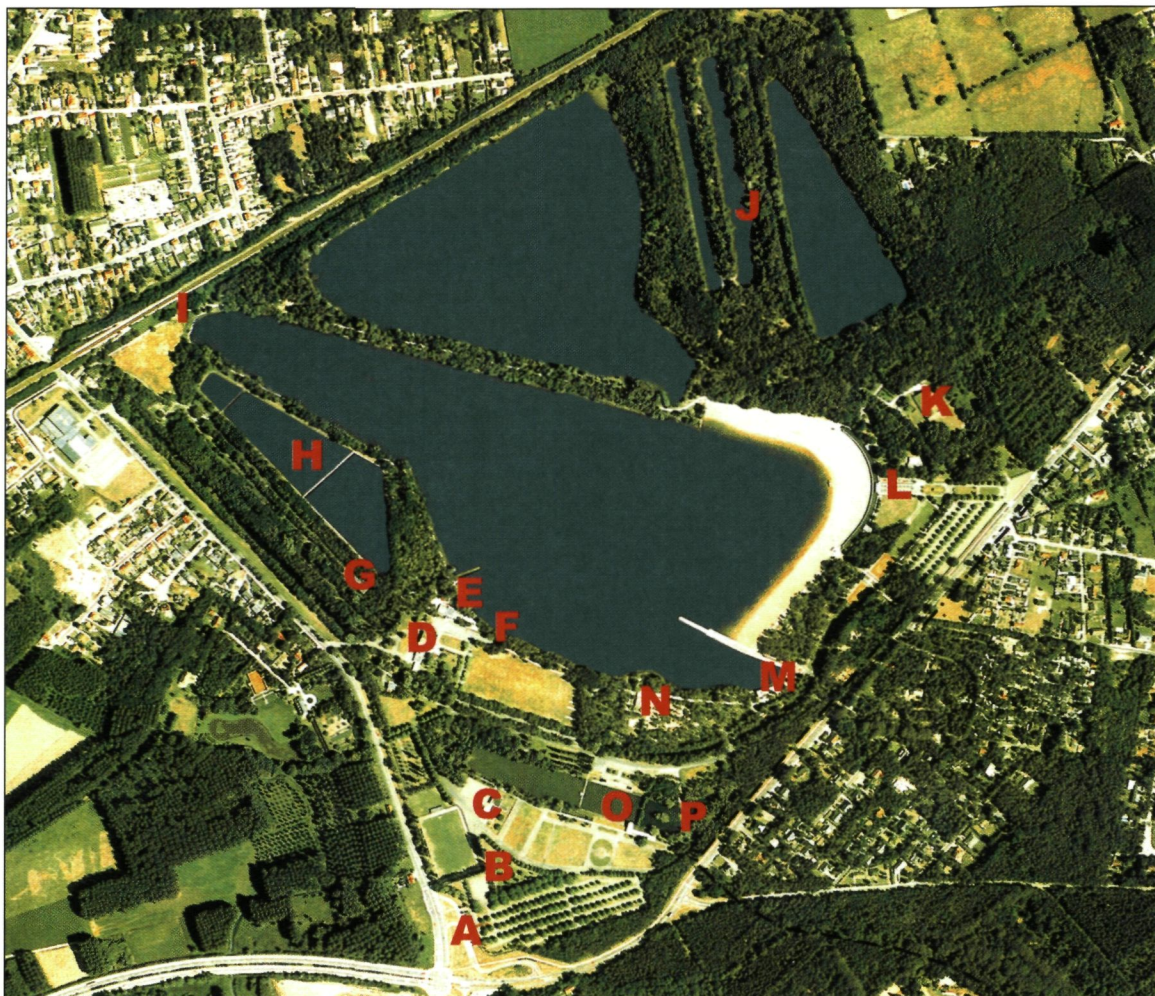
Ten onrechte, zeker wat betreft de flora en de vegetatie. Het vervuilde Dijlewater werd jarenlang vanuit Muizen via de drie kleine bekkens en het noordelijke meer geleid en belandde pas in laatste instantie in het grote meer. Dit verklaart het overwicht van eutrofe, stikstofminnende vegetaties op

◀ De Skating links, het kleedkamergebouw bij het voetbalveld rechts, het in 2005-2006 aangelegde kanaal en de weg voor autoverkeer en een rij zomertinden, aangeplant in 1946 (foto R. Deneef, 2006)

► Het 'rijksdomein' van Hofstade op zijn laatste benen in 1990; het jaar daarop zal het aan het Bloso worden overgedragen (Eurosense, 1991)

- A hoofdingang
- B Wisteriaprieeel
- C Skating
- D Sporthotel, voormalige jeugdherberg
- E zeilbotenhuus
- F oude eik op heuveltje
- G pompgebouw NMBS
- H decantatiebekken NMBS

- I rododendronmassief
- J bezinkingsvijvers
- K loods-atelier
- L Strandgebouw, Sportmonium
- M Bootsgebouw
- N Zomerlust
- O zwembad
- P landschappelijke tuin

de oevers van de kleine bekkens en het noordelijke meer, terwijl de oevervegetaties van het grote meer, ondanks de recreatie, eerder op een mesotrofe situatie wijzen (59), met rietkragen en enkele minder courante tot zeldzame planten als waterbies (*Eleocharis palustris*), waternavel (*Hydrocotyle vulgaris*), kransvederkruid (*Myriophyllum verticillatum*), kleine lisdodde (*typha angustifolia*), glanzig fonteinkruid (*Potamogeton luscens*) en vooral – langs de zuidelijke oever van de lange dijk – zannichelia (*Zannichelia palustris*) (60). Het contrast tussen de naar het kleine meer gekeerde noordelijke oever van de dijk, waarop overigens talrijke wintereiken (*Quercus petraea*) voorkomen, en de zuidelijke oever is frappant.

Het Bloso-domein

In 1991 werd het rijksdomein door het Ministerie van Volksgezondheid overgedragen aan het commissariaat-generaal ter Bevordering van de Lichamelijke Ontwikkeling, de Sport en de Openlucht-recreatie (Bloso), een regionale Vlaamse instelling – in het recentste jargon: een Intern Verzelfstandigd Agentschap met rechtspersoonlijkheid (IVArp Bloso) – die het bevorderen van de sportbeoefening op alle niveaus nastreeft. De infrastructuur werd aan de overzijde van de Tervuursesteenweg, buiten het oorspronkelijke domein, uitgebreid met een nieuw complex, dat een zwembad omvat en een sporthal voor indoorsporten. De jeugdherberg van Van Cleven werd omgebouwd tot

een 'sporthotel' met kantoor- en vergaderruimtes, maar met de andere gebouwen werd omzichtiger omgesprongen. In een eindverhandeling (61) was enkele jaren eerder de aandacht gevestigd op de bijzondere waarde van het gebouwenpatrimonium. Wijnants' Strandgebouw en Van Nuetens zwembadcafetaria vielen daarbij bijzonder in de smaak. Op 28 maart 2001 werden het "meer met strand en de initiële bebouwing van Hofstade-strand" én de door Van Cleven ontworpen hoofdingang aan de Ter vuursesteenweg beschermd als 'monument'. Onder 'initiële bebouwing' worden het Strandgebouw, het 'Bootschuis' en Van Nuetens zwembadcomplex (zonder de waterzuivering en de ingangspartij) verstaan.

De oorspronkelijke bestemming van deze gebouwen was door de evolutie van het recreatie- en vrijetijdsgedrag achterhaald. Het Strandgebouw vond een nieuwe bestemming als museum over sport. De vzw Sportmuseum Vlaanderen kreeg het gebouw van Bloso in erfpacht. Architect Werner De Bondt leidde de restauratie en de renovatie in het licht van de herbestemming van het beschermde gebouw. Het in 2004 geopende 'Sportimonium' in het gerenoveerde Strandgebouw herbergt een unieke verzameling objecten met betrekking tot spel en sport door de eeuwen en de continenten heen, authentieke toestellen, trofeeën en voorwerpen van grote sporthelden, audiovisueel materiaal... Het verhaal van de sport als maatschappelijk fenomeen wordt er aan de hand van acht thema's geïllustreerd. Na de restauratie van de noordvleugel van het gebouw, werd in 2006 een tentoonstelling over het 'Olympisme' geopend, met een belangrijke collectie over de Olympische Spelen van 1920 in Antwerpen. De vroegere cafetaria van het strandgebouw omvat het actieve deel van het Sportimonium, dat op zijn beurt aansluit op een model-volkssporttuin. In deze tuin zijn de banen aangelegd voor de beoefening van traditionele volkssporten met pittoreske namen als trabol, gaaibol, beugelen, krulbol, struifvogel...

Een hoofdzakelijk uit ambtenaren (Bloso, gemeente, natuurbehoud, monumenten- en landschapszorg, ruimtelijke ordening, toerisme, Vlaamse bouwmeester) samengestelde stuurgroep bereidde vanaf 1996 een eisenpakket voor dat bepalend zou zijn voor de toekomstige structuur van het domein. Voor de omgevingsaanleg werd een openbare wedstrijd uitgeschreven, die uiteindelijk uitmondde in de huidige heraanleg naar ontwerp van landschaparchitect Benoît Fondu.

NOTEN

- (1) MOURLON M., Découverte d'un dépôt quaternaire campinien avec faune du mammouth et débris végétaux dans les profonds déblais de Hofstade, à l'est de Sempst (Brabant belge), p. 427-433 in *Bulletin de l'Académie Royale de Belgique – Classe des Sciences II*, 1909. RUTOT A., Nouvelles observations dans les couches quaternaires de Hofstade, p. 338-347 in *Bulletin de la Société belge de Géologie, de Paléontologie et d'Hydrologie XXIII*, 1909.
- (2) Op 19 juli 1926 volgens VANDENBERGHEN J., *De geboorte en de ontwikkeling van de Belgische Staatsspoorwegen en van de privaatsmaatschappijen*, Brussel, NMBS, z.d., p. 30.
- (3) BEEKEN A., Hofstade-les-Bains, p. 405 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 27(17), 1921.
- (4) Zo omschreven door volksvertegenwoordiger Melckmans, p. 297 in *Chambre des Représentants – Annales parlementaires*, zitting van 21 augustus 1928, p. 2121.
- (5) *Chambre des Représentants – Annales parlementaires*, zitting van 21 augustus 1928, p. 2123.
- (6) Kopie van de overeenkomst in het archief Onroerend Erfgoed, Leuven, dossier *Landschap noordelijk gedeelte van het Rijksdomein en de Molenheide*.
- (7) Verslag van het onderzoek door het gemeentebestuur op 28-8-1928 naar het watertekort in Hofstade (archief Onroerend Erfgoed, Leuven, dossier *Landschap noordelijk gedeelte van het Rijksdomein en de Molenheide*).
- (8) Brief van 26-11-1927 van de KCML-voorzitter Charles Lagasse de Locht aan Octave Le Maire (archief Onroerend Erfgoed, Leuven, dossier *Landschap noordelijk gedeelte van het Rijksdomein en de Molenheide*).
- (9) Kadastrale opmetingsschets Hofstade 1933 nr. 34. Figuuratieve voorstelling in VER ELST A., *Kleine encyclopedie van Groot-Zemst*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1995, p. 64.
- (10) Bijvoorbeeld ANON, Hofstade-Plage, p. 178 in *La Cité* 11(9), 1933.
- (11) ANON, Hofstade, p. 157 in *Maandijksch Bulletin van de Vereniging Natuur- en Stedenschoon* 12(11), 1933.

▲
De toekomst
van Hofstade,
ontworpen door
Werner De Bondt
en Benoît Fondu
(bron: www.ams.be)
— copyright
AMS©2007)

- (12) WAGEMANS R., Historische tentoonstelling Bloso-domein Hofstade, toelichting bij plaat 9.
- (13) LE MAIRE O., Comment aménager le Lac d'Hofstade, p. 213-214 in *Bulletin officiel du Touring-Club de Belgique* 35(14), 1929.
- (14) BÉNETIÈRE M.-H. (red.), Jardin. *Vocabulaire typologique et technique*, Paris, Editions du Patrimoine, 2000, p. 166-167.
- (15) VAN DER SWAELMEN L., Twee voordrachten over moderne tuinkunst. Nieuwe vooruitzichten en toekomstige richting. IIde deel: De fouten van den tegenwoordigen openbare tuin. *Architectura* 24, 1916, p. 16.
- (16) BAUDOUX Y. & JASINSKI S., 'La grande pitié d'Hofstade', p. 168 in *La Revue Documentaire*, III, nr. 11, 1933.
- (17) Zie bijvoorbeeld de ironische commentaar in *La Cité* 11(9), 1933, p. 178.
- (18) VAN WASSENHOVE S., *La grande pitié d'Hofstade* (eindverhandeling), Antwerpen, H.A.I.R., 1986, p. 10-13.
- (19) Archief Onroerend Erfgoed, Leuven, dossier *Landschap noordelijk gedeelte van het Rijksdomein en de Molenheide*.
- (20) Archief Bloso Hofstade, doos 97/E.
- (21) Dat later verschillende keren van naam zal veranderen: Binnenlandse Zaken en Volksgezondheid, Volksgezondheid en het Gezin.
- (22) Foto's van de constructie van het NMBS-bekken met korte toelichting in *Bâtir* nr. 9, 15-08-1933, p. 354-355.
- (23) Interne nota van 24-11-1937 (Archief Bloso Hofstade, doos 95).
- (24) STRAUVEN I., Bourgeois Victor, p. 168-170 in *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003.
- (25) BOURGEOIS V., Hofstade-Plage, centre de délassment populaire. Ses aménagements présents et futurs, p. 359-361 in *Bâtir*, août 1939; Hofstade, p. 81-87 in *Urbs Nova* nr. 2, sept. 1939.
- (26) Niet gedateerde nota aan de minister van Volksgezondheid (archief Bloso Hofstade, doos 96).
- (27) In België ingesteld door de wet van 8 augustus 1936.
- (28) Archief Bloso Hofstade, dozen 37, 38 en 46.
- (29) STRAUVEN I., Wijnants Maxime, p. 601-602 in *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*, Antwerpen, Mercatorfonds, 2003.
- (30) Ontwerpplannen respectievelijk gedateerd 23-03-1938 en 14-11-1938 (archief Bloso Hofstade, doos 95).
- (31) Archief Bloso Hofstade, dozen 25 en 26. Architect is ene De Keye.
- (32) Archief Bloso Hofstade, doos 20.
- (33) Wel duikt ene F.A. Milan op in het Leuvense, naar aanleiding van twee bouwvragen voor de Diestsevest, met name de nummers 60 (1945) en 62-64 (1949-1950). De plannen vermelden Aarschot als woonplaats van de architect. Of het om dezelfde persoon gaat is niet bekend. Volgens FREDRICX D. in *DoCo-MoMo*, minimum documentation fiche 2003 (zie <http://rlicc.asro.kuleuven.ac.be/rlicc/docomomo/DOCOFicheHOFSTADE.pdf>) is de ontwerper van het 'Boothuis' Félix Milan (1920-2000). Milan zou dan 19 jaar geweest zijn bij de oplevering.
- (34) Archief Bloso Hofstade, doos 23.
- (35) Plannen van het stadion door Van Nueten in Archief Bloso Hofstade, doos 99.
- (36) LIESENS L., Van Nueten Charles, p. 580-581 in *Repertorium van de architectuur in België van 1830 tot heden*. Zie ook DE GEEST V., *Charles Van Nueten (1899-1989), een Belgisch modernistisch architect* (licenciaatsthesis), Vrije Universiteit Brussel, Faculteit Letteren & Wijsbegeerte, 2007, deel 1, p. 107-114.
- (37) Archief Bloso Hofstade, doos 8.
- (38) In 1950, cf. Archief Bloso Hofstade, doos 52/D.
- (39) Nota aan de kabinetschef van de minister van Volksgezondheid van 20-05-1946 door de ingenieurs-inspecteurs Javaux en Poupaert (archief Bloso Hofstade, doos 96).
- (40) Archief Bloso Hofstade, doos 99/B.
- (41) VAN WASSENHOVE S., *op. cit.*, p. 94-97. Zie ook BLONDEEL T., *Architectuurhistorische studie van Hofstade-Strand 1938-1940*, Universiteit Gent, 2002.
- (42) Archief Bloso Hofstade, doos 99.
- (43) Archief Bloso Hofstade, dozen 79 en 84/B.
- (44) VAN WASSENHOVE S., *op. cit.*, p. 114.
- (45) Archief Bloso Hofstade, dozen 7 en 107.
- (46) Archief Bloso Hofstade, dozen 42/C en 56.
- (47) Archief Bloso Hofstade, doos 110.
- (48) Archief Bloso Hofstade, doos 97/A.
- (49) DENEFF R. & VRANCKEN L., De 'Hortus Thenensis', p. 25-40 in *Monumenten & Landschappen* 12(6), 1993.
- (50) Archief Bloso Hofstade, doos 48: verslagen van ingenieur-hoofdinspecteur J. Vranckx van het Ministerie van Volksgezondheid van 22-09-1941 en 8-10-1942.
- (51) Na een gezamenlijk bezoek van Verbelen en ingenieur-hoofdinspecteur J. Vranckx van het Ministerie van Volksgezondheid aan de kwekerijen Op de Beeck.
- (52) *Journal des travaux* volgens cahier des charges nr. 2 van 1946 (Archief Bloso Hofstade, doos 48).
- (53) Wel volgens een niet gedateerde minuut van het Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin, ref. nr. 4 D.G./5000H./1947/19 T (Archief Bloso Hofstade, doos 48).
- (54) Brief van F. Meyer aan de minister van Volksgezondheid (Archief Bloso Hofstade, doos 48).
- (55) Archief Bloso Hofstade, doos 97.
- (56) IMBERT D., Liedekerke (Liedekerke): Tuin dokter Heeremans, p. 175-182 in *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005.
- (57) *Ecologische studie van de vijvers van het Rijksdomein te Hofstade*, Brussel, Ministerie van Volksgezondheid en het Gezin, 1978.
- (58) Marc Galle, Minister van de Vlaamse Gemeenschap en ondervoorzitter van de Vlaamse Executieve.
- (59) Soortgelijke conclusie op grond van de planktonanalyse in DE SAEGER S. e.a., *Biologische waarderingskaart – Verklarende tekst bij kaartbladen 23*, Instituut voor Natuurbehoud, 2000, p. 75.
- (60) Floristische streeplijst voor kilometerhok D4.48.12 van mei 1997 door R. Deneef en J. Wijnant (archief Onroerend Erfgoed, Leuven, dossier *Landschap noordelijk gedeelte van het Rijksdomein en de Molenheide*).
- (61) VAN WASSENHOVE S., *op. cit.*

*Roger Deneef
& Jo Wijnant*

ZEMST (ZEMST): KASTEEL VAN RELEGEM

HOOGSTRAAT 230, 1980 ZEMST
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het huidige kasteel van Relegem vanuit het noordwesten met een plataan uit het midden van de 19de eeuw op de voorgrond (foto R. Deneef, 2004)

Landschappelijk park van circa 8 hectare rondom 18de-eeuws omgracht kasteel met middeleeuwse kern, rond 1880; ontstaan uit de samenvoeging van twee kasteeldomeinen met vroeglandschappelijke, in 1810-1820 aangelegde tuinen; relictten van de oude toestand, monumentale bomen.

Van waterburcht tot 'huis van plaisantie' Tijdens de middeleeuwen maakte Relegem, samen met onder meer het Steen* te Elewijt en het kasteel van E(g)legem (Hombeek), deel uit van een keten van waterburchten langs de Zenne, die onder de Berthouts de oostgrens van het land van Grim-

bergen vormde (1). De oudste gekende afbeelding van het kasteel van Relegem is een pentekening van 1676 door Constantijn Huygens jr. (2). Een ets van Gaspar Bouttats in Le Roys 'Castella et Praetoria', bijna twintig jaar later, toont het kasteel vanuit ongeveer dezelfde gezichtshoek en in min of meer dezelfde gedaante, maar de hoogte van de gebouwen werd bij Bouttats waarschijnlijk overdreven. Het ging om een vrij imposant waterslot, gevormd door drie vleugels rond een binnenplaats die langs de noordoostzijde door een hoge, gekanteelde muur werd afgesloten. Via een stenen boogbrug en vervolgens een houten ophaalbrug bereikte men het gekanteelde poortgebouw. Het geheel werd gedomineerd door een hoge, vierkante donjon onder een steil tentdak met dakkapellen. Het kasteel zoals Huygens en Bouttats het hebben

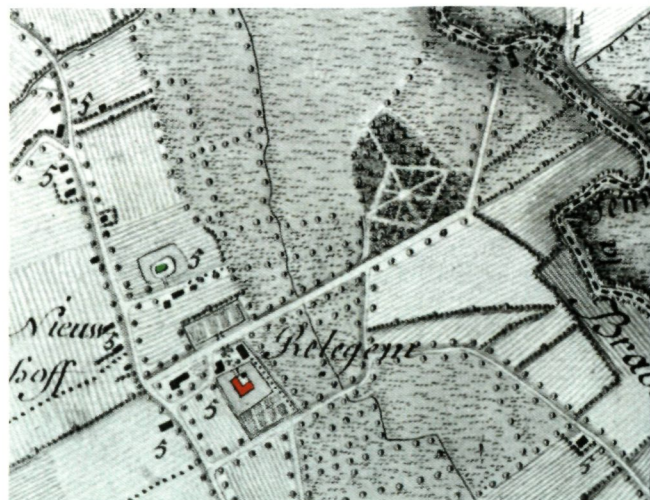
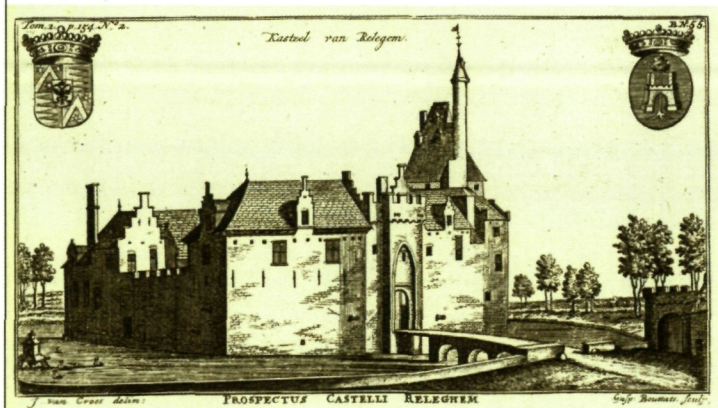

► Het kasteel van Relegem in 1676, waarschijnlijk vanuit het noorden, op een pentekening van Constantijn Huygens jr.

afgebeeld, is waarschijnlijk een in hoofdzaak 14de eeuwse constructie (kantelen, de spitboog boven de poort). Het grimmige, defensieve karakter is nog prominent aanwezig, ondanks latere toevoegingen zoals de schilddaken, trapgevels, getrapte dakkapellen, kruis- en kloosterkozijnen en – teken van luxe en comfort – gootsteentjes. Dit wordt extra benadrukt door het ronde, op een kegeldak met wimpel uitlopend torentje, een uitkijkpost die een groot gedeelte van de Zennevallei ter hoogte van Mechelen bestreek. Noch het eendenhuisje en de aanzet van een gebouw (neerhof?) op de ets van Bouttats, noch de duiventil en een stukje palissade op de tekening van Huygens vertellen veel over de aanleg van de omgeving. Zelfs de bomen verschillen op beide afbeeldingen van model (knotbomen bij Huygens) en standplaats.

▼ Het kasteel van Relegem in 1694 geëts door G. Bouttats naar een tekening van J. Van Croes (hergebruikt in DE CANTILLON, *Vermakelykheden van Brabant en deszelfs onderhoorige landen*, 1770)

▲ Het kasteel van Relegem (door ons rood aangestipt) en het landhuis van Leemans (groen) op de Ferrariskaart (1771-1775)

bouw werd vervangen door een ijzeren hek. De stenen boogbrug kreeg een bijkomende travee in de plaats van de ophaalbrug. De breuk met het verleden was niet zo radicaal als ze op het eerste gezicht lijkt. In het losstaande gebouw links van het smeedijzeren ingangshek is het volume van de tegen het poortgebouw aanleunende slotvleugel nog duidelijk herkenbaar. De begane grond is van witte zandsteen in breukverband en de verdieping draagt nog sporen van de traditionele bak- en zandsteenstijl (speklagen, hoekkettingen, steigergaten, aanzetten van kruiskozijnen) die de bovenbouw van het oude kasteel kenmerkte. De steekboogramen met geprofileerde arduinen omlijstingen, sommige met schelpvormige sleutels, zijn uiteraard nieuw. De zuidwestvleugel, die vroeger tegen de donjon aanleunde, is geheel van witte zandsteen, maar werd op een vergelijkbare manier afgewerkt. De meest ingrijpende verbouwing, die ook het nauwst aansluit bij het rond 1750 vigerende Franse classicisme, onderging de zuidoostelijke vleugel – even hoog als de andere maar slechts met één bouwlaag, geen schilddaken maar een mansardedak, ongetwijfeld bedoeld voor de staatsievertrekken. Beteekenisvol is het balkon in de middentravee langs de buitenzijde van deze vleugel. Van op dit balkon was de partertertuin, ongeveer 45 are groot, aan de overzijde van de slotgracht te bewonderen.

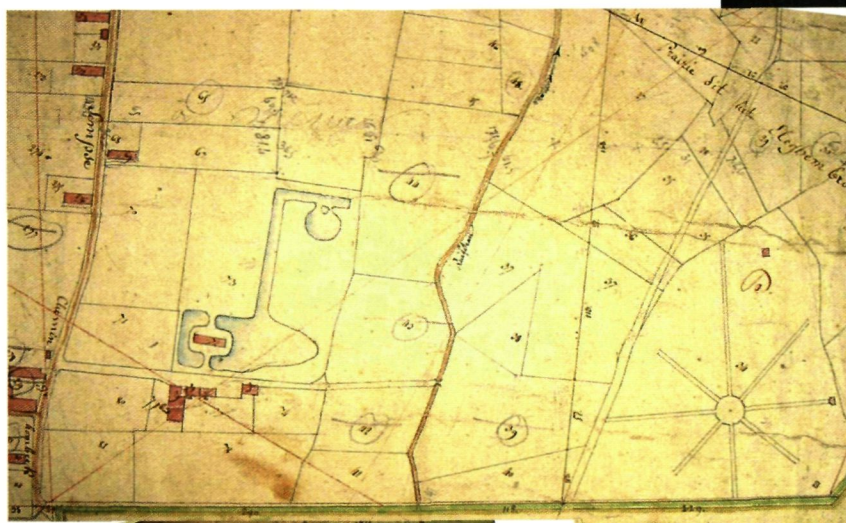
Twee kastelen, een sterrenbos en vijvers van vermaak

Het bijna driehoekige bosperceel ten noordoosten van het kasteel, 3 hectare 68 are groot, getuigt eveneens van een poging om aan de omgeving van

Relegem een klassiek stramien op te leggen. Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt een sterrenbos afgebeeld, meer bepaald een achtpuntige – of juist: achtarmige –, ster ingeschreven in een ruit. Stervormen en ganzenvoeten waren veelgebruikte patronen, niet alleen in de Franse baroktuinen, maar tijdens de hele 18de eeuw ook in de bosbouw, bij de herstructurering van bosgebieden (5). Het panopticumeffect kwam tegemoet aan het klassieke verlangen naar orde en overzicht en was ook erg doeltreffend binnen het (drijf)jachtritueel: van op één centrale plaats kon men het opgejaagde wild neerleggen zonder één voet te verzetten. In Duitsland spreekt men dan ook vaak van een 'Jagdster' (6). Op een ontwerpversie van de kadasterkaart, opgemaakt in 1812, keert dit achtarmige patroon terug, maar zonder ruitvormig kader. Op de definitieve versie van de kadasterkaart uit de jaren 1820 wordt het sterrenpatroon niet meer weergegeven. Maar in het wegenpatroon afgebeeld op de eerste stafkaart (1864) – een halve ster of 'ganzenvoet' – herkent men de lange as van de ster van weleer en twee zijden van de ruit die ten tijde van Ferraris het kader vormde. Deze ganzenvoet is nog gedeeltelijk zichtbaar.

Dit sterrenbos hoorde niet bij het kasteeldomein van Relegem, noch bij het landgoed ten noorden van de 'Waterkens Voetweg', dit is het pad tussen de Hoogstraat en het veerpont over de Zenne (het 'Waterke'). Het goed, volgens het Primitief kadaster (1831) eigendom van een zekere Karel Leemans uit Mechelen, bestond uit een hoeve met moestuin en een landhuis, een omgracht 'huis van plaisantie' dat vermoedelijk uit de vroege 17de eeuw dateerde. Een park van bijna 3 hectare, omvattende een "*blomhof van vermaek*", een kleine "*vijver van vermaek*" en een grote vijver (eigenaardig genoeg geregistreerd als "*lusthof*") (7), strekte zich vooral ten noorden van het landhuis uit. De waterpartijen spreken tot de verbeelding, want in de kleine vijver en het zuidelijke gedeelte van de grote vijver is de oude ringgracht nog herkenbaar. Op de ontwerpversies van de Kadasterkaart (1812) is bovendien te zien dat deze vijvers – aanvankelijk niet meer dan een vergraven en verbrede ringgracht en opgestuwde greppels – niet van meet af aan hun landschappelijke, golvende contouren kregen. De hoekige loop van de verbrede greppel en het cirkelvormige uiteinde (met een eilandje) tonen aan dat de evolutie van strakke, geometrische patronen naar de losse kronkels van de 'jardin anglais' in het begin van de 19de eeuw niet algemeen was. Pas op de definitieve versie van de Primitieve kadas-

▲▲ Relegem en omgeving op een ontwerpversie van de kadasterkaart opgemaakt door landmeter Royer in 1812 – collage van de kaartbladen A en B enig blad met het landgoed van Leemans en het sterrenbos (boven) en B enig blad met het kasteel van Relegem (onder) (archief Kadaster Brabant, Brussel)

▼ Relegem en omgeving op de definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart, opgemaakt door de landmeters Bisson en

Demaret in de jaren 1820 – collage van de kaartbladen A eerste blad met het landgoed van Leemans en zonder sterrenbos

(boven) en B enig blad met het kasteel van Relegem (onder) (archief Kadaster Brabant, Brussel)

Van op het balkon in de middentravee van de zuidoostelijke vleugel kon men de parterretuin, ongeveer 45 are groot, aan de overzijde van de slotgracht bewonderen (foto R. Deneef, 2004)

terkaart wordt de grote vijver afgebeeld met 'landschappelijke', onregelmatig golvende oevers.

▼ Klimplanten als architecturaal ornament tegen de zuidoostelijke vleugel van het kasteel van Relegem, op een ansichtkaart van rond 1920 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

Op Relegem zelf – eigendom van graaf Henri de Baillet, later administrateur van de Nationale Bank van België en één van de stichters en hoofdaandeelhouders van de 'Société Générale' (8) – was ten tijde van het ontwerpplan (1812) alles voorlopig nog bij het oude gebleven. Uit de definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart een decennium later blijkt dat de Baillet zijn domein eveneens

in een landschappelijk kleedje had gestoken: de slotgracht heeft haar 18de-eeuwse strakheid verloren en – onmiskenbaar teken – de omtrek van het perceel lustgrond rond het kasteel (3 hectare 16 are) vertoont eigenaardige kronkelingen (9). De Baillet had bovendien de openbare weg naar het Waterke, die de scheiding vormde met het landgoed van Leemans, naar het noorden laten verleggen, tegen de boerderij van Leemans aan. De eerste stafkaart (1864) geeft vermoedelijk nog een idee van de vroeglandschappelijke aanleg die zowel het domein van Relegem als het aanpalende landgoed van Leemans kenmerkte: trechtersvormige open ruimten omgeven met bosplantsoen, waar een aantal bomen – zomereiken (*Quercus robur*), bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), een tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) en vooral monumentale platanen (*Platanus x hispanica*) – van zijn overgebleven.

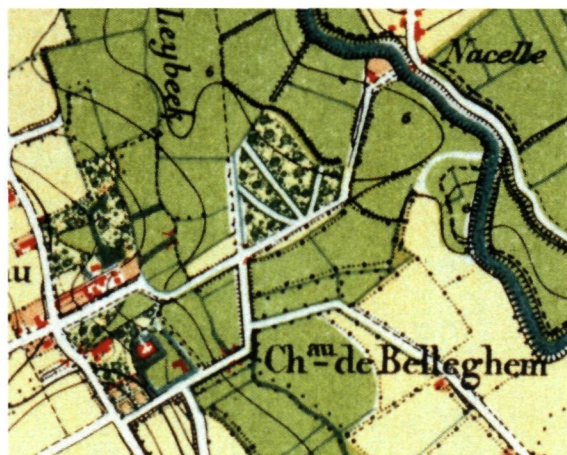
De samenvoeging

In 1872 slaagde Edmond de Baillet, de zoon van Henri, erin om het goed van Leemans aan te kopen. Hij liet er tussen 1878 en 1882 alle gebouwen afbreken, te beginnen met het kasteel dat rond 1865 nog was vergroot (10). De 'Waterkens Voetweg' werd geprivatiseerd, zodat er een doorlopend

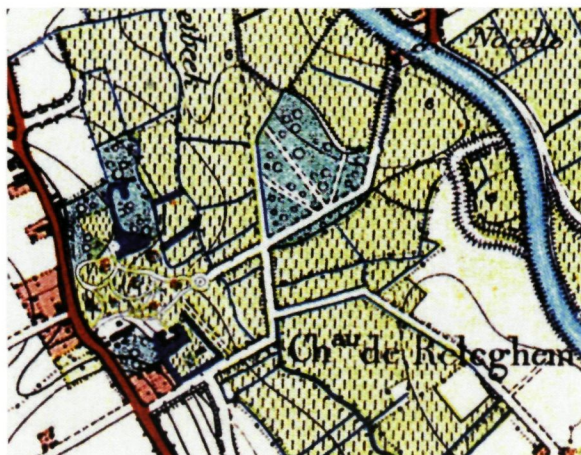

1864

1892

◀ Het kasteeldomein van Relegem op de stafkaarten van 1864 en 1892 (DLG, 1875; ICM, 1895)

landschappelijk geheel ontstond van meer dan 8 hectare. Het nieuwe park wordt vrij gedetailleerd in beeld gebracht op de stafkaarten van 1892 en 1909: een vrij gecompliceerd, vermicelliachtig patroon van paden dat vanuit het kasteel naar het noorden over het hele domein uitzwermt, met de oprijlaan vanaf de Hoogstraat ten westen van het kasteel. De kronkelpaden convergeren aan de oostrand van het park in een rotonde vanwaar, op het tracé van de oude Waterkensvoetweg, langs de zuidrand van het voormalige sterrenbos (nog als 'ganzenvoet' herkenbaar), een brede weg verder voert naar het veerpont ('nacelle') over de Zenne en naar Mechelen. De moestuin van het domein – een halve hectare, gedeeltelijk ommuurd en vanaf 1885 met serres (11) – lag zoals vanouds ten zuiden van het kasteel. De landschappelijke vijver van Leemans, op de stafkaart van 1892 nog in zijn oorspronkelijke vorm afgebeeld, werd mettertijd tot zijn huidige oppervlakte (circa 50 are) gereduceerd (12). De toestand van vóór de eenmaking heeft enkele sporen nagelaten. Zo geeft de concentratie

van oude haagbeuken (*Carpinus betulus*), platanen en zomereiken halverwege tussen het kasteel en de vijver nog de noordelijke zoom van het oude park van Relegem en het tracé van de verdwenen weg aan.

Aan de structuur en het uitzicht van het domein is sinds Edmond de Bailliet weinig veranderd. De uitbundige kronkels van het wegennet zijn in de loop van de jaren afgezwakt en na de Eerste Wereldoorlog gereduceerd tot het huidige, tamelijk strakke patroon: een naar het kasteel afbuigende oprijlaan, een weg die hiervan aftakt, rond het noordelijke parkgedeelte loopt en aanknoopt bij de rechte dreef naar het sterrenbos en het 'Waterke' aan de Zenne (al geruime tijd zonder veerpont). De enige noemenswaardige verandering was een tijdens de Tweede Wereldoorlog geregistreerde verbouwing van de koetshuisvleugel van de kasteelhoeve (13). Pas tijdens en na de Tweede Wereldoorlog – onder baron Arnold 't Kint de Roodebeke, de eerste eigenaar die zich te Relegem ook metterwoon ves-

1909

1932

1977

◀ Het kasteeldomein van Relegem op de stafkaarten van 1909, 1932 en 1977 (ICM, 1923 en 1936; NGI, 1980)

▲ Twee kasteeldomeinen rond 1880 versmolten tot één landschappelijk park van meer dan 8 hectare, maar enkele monumentale platanen geven nog de vroegere grens tussen beide aan (foto R. Deneef, 2004)

tigde – werd er opnieuw aangeplant – zomerlinde (*Tilia platyphyllos*), gewone trompetboom (*Catalpa bignonioides*), Noorse esdoorn (*Acer platanoides*), witte paardenkastanje (*Aesculus hippocastanum*), Amerikaanse eik (*Quercus rubra*), geelbladige es (*Fraxinus excelsior* 'Jaspidea')... De huidige eigenaar zette dit beleid voort, onder meer door de aanplanting van zomereiken langs de dreef naar de Zenne en een arboretumachtig plantsoen op aanwijzing van tuinarchitect Antoine Le Hardy de Beaulieu.

▼ De vijver in het noordelijke gedeelte van het kasteeldomein van Relegem, relict van de ring-gracht van het 17de-eeuwse landhuis van Leemans (foto R. Deneef, 2004)

Merkwaardige bomen

(opnamen 22 juni 2004)

4. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') **418**
16. zomereik (*Quercus robur*) **343**
20. Amerikaanse tulpenboom (*Liriodendron tulipifera*) **371**
21. zomereik (*Quercus robur*) **390**
26. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **775(80)**
27. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **406(180)**
28. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **420**
29. gewone plataan (*Platanus x hispanica*) **414**
33. zomereik (*Quercus robur*) **366**

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 167 en 187-188.
- (2) Gereproduceerd in HEIJBROEK J.F., *Met Huygens op reis. Tekeningen en dagboeknotities van Constantijn Huygens jr. (1628-1697), secretaris van stadhouder-koning Willem III* (tentoonstellingscatalogus), Amsterdam / Gent, 1982-1983, p. 143.
- (3) 1749 volgens een inscriptie op de zwikken van een rondboogdeur op de binnenplaats; 1760 volgens WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 46-48.
- (4) Uitvoerige beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 808-810.
- (5) Zie bijvoorbeeld het bos bij het Gravenkasteel te Humbeek, het Zoniënwood, de hertogelijke warande van Tervuren, de bossen van de abdijen van Tongerlo en Averbode. Het oudste ons bekende sterrenbos van Vlaams-Brabant werd omstreeks 1620 aangelegd in het domein van Gaasbeek, cf. DENEEF R. (red.), *Historische tuinen en parken van Vlaanderen: Pajottenland – zuidwesten van Vlaams-Brabant* (Cahier M&L nr. 11), Brussel, afdeling Monumenten & Landschappen, 2005, p. 138-152.
- (6) VON BUTTLAR A. & MEYER M.M., *Historische Gärten in Schleswig-Holstein*, Heide, Boyens & Co, 1996, p. 682.
- (7) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 305 nrs. 1-10.
- (8) Voluit: Henri-Jean-Baptiste de Baillet (1785-1869), cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* 1885, Bruxelles, Decq & Duhent, 1885, p. 69-70.
- (9) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 83 nrs. 31-43.
- (10) Kadastrale opmetingsschetsen Zemst 1866 nr. 5, 1879 nr. 1 (afbraak kasteel Leemans), 1880 nr. 1 (afbraak koetshuis) en 1883 nr. 2 (afbraak paviljoentje).
- (11) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 1188 nrs. 160, 173, 174 en 176; kadastrale opmetingsschets Zemst 1886 nr. 17.
- (12) Maar volgens het kadaster gebeurde dit al vóór de verkoop, cf. kadastrale opmetingsschets Zemst 1866 nr. 5. Op de stafkaart van 1909 komt hij zelfs niet meer voor.
- (13) Kadastrale opmetingsschets Zemst 1942 nr. 4

*Roger Deneef
& Jo Wijnant*

ZEMST (ZEMST): KASTEEL VAN LINTERPOORT

LINTERPOORTENLAAN 105, 1980 ZEMST
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► De lijnrechte dreef naar het zuiden, door baron van Volden ooit bedoeld als ceremoniële oprijlaan naar het kasteel van Linterpoort, bleef behouden en werd in een recent verleden zelfs geaccentueerd (foto R. Deneef, 2003)

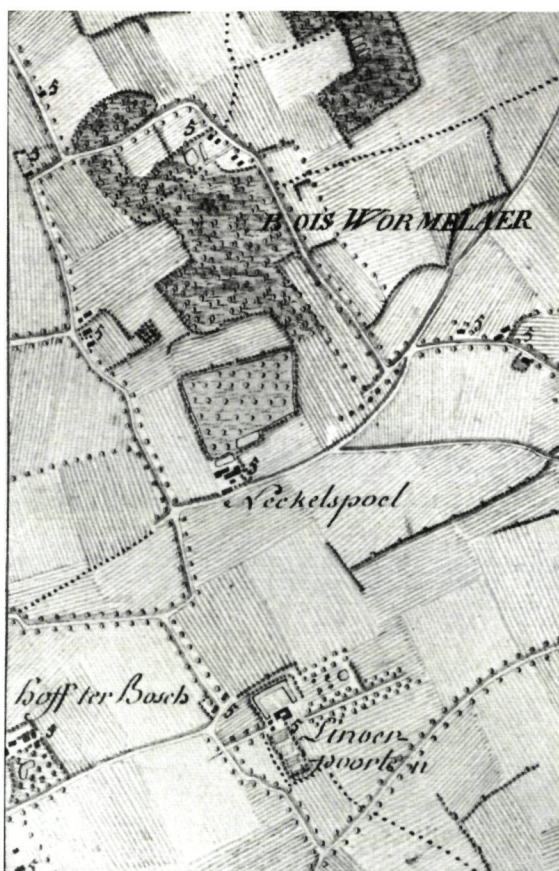
Park in gemengde stijl (geometrische en landschappelijke elementen) aangelegd omstreeks 1810 rond een in 1775 gebouwd neoclassicistisch kasteel, aanvankelijk 3 hectare 70 are, met vijvertje, deels bebost, met gedeeltelijk ommuurde moestuin en diverse bomen uit de eerste helft van de 19de eeuw.

Het kasteel van Linterpoort (ook Linterpoorten) is één van de talrijke verspreide hoven van Zemst en, samen met Relegem*, Laar en Biest, vermoedelijk ook één van de oudste (1). Linterpoort

wordt voor het eerste vermeld in 1593, maar het huidige kasteel stamt af van het landhuis dat baron Jean-Joseph van Volden (2) in 1775 (volgens de jaarsteen in de souterrainingang van één van de zijgevels) naast de hoeve liet optrekken (3). Op de Ferrariskaart (1771-1775) wordt nog de oude toestand getoond: een bijna gesloten vierkanthoeve met een U-vormige gracht (vermoedelijk ooit een gesloten ringgracht), een boomgaard met een kleine poel aan de oostzijde en een omhaagde tuin aan de zuidzijde. Aan het uitzicht van het kasteel is in de loop van de jaren weinig veranderd: een volume van twee bouwlagen en een souterrain onder een leien schilddak met houten dakvensters, witgepleisterd met ingediepte voegen en hoge,

► Linterpoort (onderaan), het Hof ter Singelen (hier 'Neckelspoel' genoemd) en het bos van Wormelaar op de Ferrariskaart (1771-1775)

▲ De hoeve en het landhuis van Linterpoort op het snijpunt van twee assen volgens een ontwerpversie van de Primitieve kadastrale kaart door Royer, 1812 – noorden rechtsboven (archief Kadaster Brabant, Brussel)

rechthoekige, beluikte vensters. Het omvat vijf travéeën, de buitenste travéeën in de zuidgevel (tevens de voorgevel) uitgebouwd als hoekrisalieten. De hoofdingang, voorafgegaan door een terras en een bordes met twee gebogen trappen, bevindt zich eveneens in de zuidgevel (4). De huidige Linterpoortenlaan ten noorden van het hof moest nog worden aangelegd en de toenmalige hoofdweg – de

oude weg Zemst-Grimbergen – liep ten zuiden van het hof; dit verklaart waarom de zuidgevel tevens de voorgevel is.

Linterpoort ging na de dood van Jean-Joseph van Volden in 1796 over op zijn zoon Alexandre, die op zijn beurt in 1808 overleed. De ontwerpversie van de Primitieve kadastrale kaart, opgemaakt door landmeter Gilles-Joseph Royer in 1812, geeft nog een idee van de streng classicistische aanleg met barokke franjes, die met de bouw van het kasteel gepaard ging. Het kasteel stond op een spiegelboogvormig perceel en tevens op een noordwest-zuidoost gerichte, 400 m lange as, die de Grimbergse baan verbond met een nieuwe weg ten noorden van het kasteel, de huidige Linterpoortenlaan. Het noordelijke gedeelte van de as was bijna dubbel zo breed (20 m) als het zuidelijke en had waarschijnlijk het karakter van een met bomen en hagen afgezoomde doorsteek, 'percée de vue' of 'échappée'. De zuidelijke arm vormde een oprijlaan die bij het kasteelbordes uitmondde. De ringgracht was grotendeels gedempt en naast de oude hoeve was een nieuw dienstgebouw in aanbouw – voorlopig met twee binnenplaatsen –, waarop vanuit het zuidwesten een tweede as, loodrecht op de eerste, uitmondde.

De definitieve versie van de Primitieve kadastrale kaart – opgemaakt door landmeter P.F. Demaret, niet gedateerd maar vermoedelijk tussen 1820 en 1830 – is wellicht de neerslag van een niet al te radicale koersverandering, mogelijk geïnspireerd door Alexanders veel jongere weduwe, Pauline d'Hannosset. Het spiegelboogperceel rond het kasteel is verdwenen en de oude vierkanthoeve is op één vleugel na gesloopt. Deze vleugel, die aansloot bij het nieuwe neerhof, werd aanzienlijk verbreed en omgebouwd tot koetshuis. Van de doorsteek ten noorden van het kasteel valt niets meer te bespeuren, maar de lijnrechte oprijlaan ten zuiden was behouden. Volgens de Primitieve kadastrale legger (5) liep deze laan doorheen een hakhoutbos en mondde na 180 m uit op het ereplein voor het kasteel. Het kasteel werd omgeven met vier percelen 'lustgrond', samen met de poel ('lustwater') die al op de Ferrariskaart voorkomt 3 hectare 70 are. Lustgrond staat in het kadastrale jargon voor een informele, landschappelijke aanleg. Deze percelen strekten zich in hoofdzaak ten noorden van het kasteel uit. Het landschappelijk park dat op de eerste stafkaart (1864) wordt weergegeven, stemt nog vrij precies overeen met deze lustgrondpercelen en geeft vermoedelijk nog een vrij getrouw

◀ Het neoclassicistische kasteel van Linterpoort vanuit het zuidoosten in de late jaren 1960 (archief Onroerend Erfgoed Vlaams-Brabant, Leuven)

▼ Het kasteel van Linterpoort op de definitieve versie van de Primitieve kadasterkaart door P.F. Demaret, zonder datum, 1820-1830 — noorden rechtsboven (archief Kadaster Brabant, Brussel)

beeld van de 'jardin anglais', die de douairière van Volden had laten aanleggen: een grazige vlakte met struik- en boommassieven omgeven met hoogstam-mig groen, waarvan nog diverse bomen bewaard bleven, zomereiken (*Quercus robur*) maar vooral bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), nu met stamomtrekken tussen 4 en 5 m. De ruimte ten noordwesten van het kasteel wordt afgebeeld als een grote rotonde, wat laat vermoeden dat de ceremoniële toegang ondertussen naar het noorden was verplaatst, ook al had het kasteel aan die zijde geen deur en bestond de rechte laan doorheen het hakhoutbos toen nog. De gedeeltelijk ommuurde

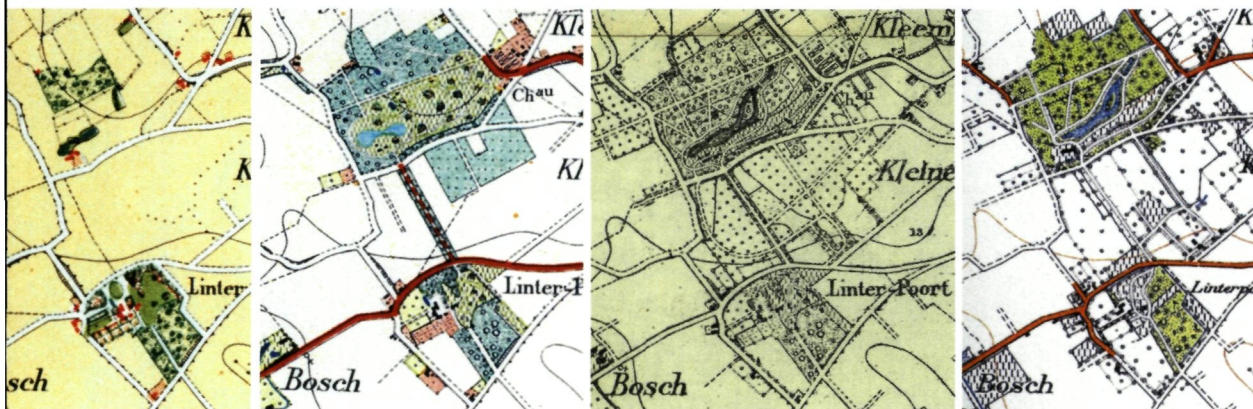

1864

1892

1909

1932

◀ Het kasteel van Linterpoort en Wormelaar in 1864, 1892, 1909 en 1932 (DLG, 1874; ICM, 1895, 1923 en 1936)

moestuin (78,5 are) lag ten zuidwesten van het kasteel en sloot aan bij het neerhof, dat in de legger als remise wordt aangegeven. Het huidige lanspuntenhek tussen vierkante bakstenen pijlers, dat toegang geeft tot de moestuin, werd vermoedelijk in de jaren 1860 aangebracht. Een boomgaard (30 are) paalde ten noorden aan de moestuin. De ijskelder in het bosplantsoen ten noorden van het kasteel – met een omgekeerd-eivormige bewaarruimte en een recht sas dat grotendeels verdwenen is – wordt niet in de kadastrale legger vermeld, maar bestond toen ongetwijfeld.

De in het begin van de 19de eeuw vastgelegde structuur is grosso modo bewaard gebleven. Na het overlijden van Charlotte van Volden in 1878 werd Linterpoort vererfd aan graaf August d'Ursel, die het westelijke uiteinde van de luthof omvormde tot boomgaard, waardoor het landschappelijk park tot circa 3 hectare werd gereduceerd. De rotonde ten noordwesten van het kasteel verdween en de hoofdtoegang tot het domein werd verplaatst naar het noordoosten van het park, pal tegenover de kastanjedreef naar het Hof ter Singelen en het domein van Wormelaar*, waar toen ook een landschappelijk park werd aangelegd. De nieuwe, zachtjes slingerende oprit vormde een weidse lus in de ruimte ten oosten van het kasteel, zoals blijkt uit de stafkaarten van 1892 en 1909. Tijdens het interbellum, als de strakke lijn weer wat in de mode was, verscheen volgens de stafkaart van 1932 ten noordoosten van het kasteel een rechte doorsteek doorheen het ondertussen grotendeels beboste parkgedeelte ten oosten van de oprijlaan. Ten slotte zou ook een groot gedeelte van het hakhoutbos, dat sinds het einde van de 18de eeuw de zuidoostelijke helft van de domein vormde,

▼ De rond 1810 vastgelegde landschappelijke structuur rond het kasteel van Linterpoort bleef grotendeels bewaard (foto R. Deneef, 2003)

worden gerooid. De lijnrechte dreef naar het zuiden, door Jean-Joseph van Volden ooit bedoeld als ceremoniële oprijlaan, bleef niet alleen behouden, maar werd zelfs benadrukt – zoals blijkt uit een ansichtkaart van vóór de Eerste Wereldoorlog (6) – met 'plate bandes', 'contre-allées' en in bol gesnoeide boompjes. Momenteel is hij afgeboord met Ierse taxussen (*Taxus baccata* 'Fastigiata') en mondt hij niet meer uit bij een poorthek maar bij een soort van exedra met groene kamer, symmetrisch opgebouwd uit taxus (*Taxus baccata*), Californische schijncipres (*Chamaecyparis lawsoniana*), mammoetboom (*Sequoiadendron giganteum*), Leylandcipres (*Cupressocyparis leylandii*) en gewone laurierkers (*Prunus laurocerasus*), bedoeld als omkadering voor een zitbank. Andere recente toevoegingen – twee in het bosplantsoen verscholen besloten tuintjes met beelden, waterbekken en haagjes en bogen van taxus en buxus – herinneren eveneens aan de classicistische tuinkunst.

Merkwaardige bomen

(opnamen 9 september 2003)

- 2. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 483
- 10. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 458
- 12. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 444
- 13. bruine beuk (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea') 459
- 24. gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus*) 479(100)
- 25. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 447
- 29. zomereik (*Quercus robur*) 402
- 31. gewone beuk (*Fagus sylvatica*) 477

NOTEN

- (1) VERBESSELT J., *Het parochiewezen in Brabant tot het einde van de 13de eeuw* (X), Brussel, Koninklijk Geschied- en Oudheidkundig Genootschap van Vlaams-Brabant, 1969, p. 187-188.
- (2) Jean-Joseph-Gabriel-Ghislain van Volden (1730-1796), baron van Lombeek, cf. DE STEIN D'ALTENSTEIN I., *Annuaire de la noblesse de Belgique* (15e année), Bruxelles, A Decq, 1861, p. 303.
- (3) WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 49.
- (4) Summiere beschrijving in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 816.
- (5) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 577 nrs. 6-22.
- (6) Gereproduceerd in VER ELST A., *Nieuw-Zemst bij leven en welzijn*, Nieuwkerken-Waas, Het Streekboek, 1990, afb. 163.

Roger Deneef
& Jo Wijnant

ZEMST (ZEMST): WORMELAAR

WORMELAARSTRAAT 161, 1980 ZEMST
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Oostelijk toegangs-
hek van Wormelaar
(foto R. Deneef,
2003)

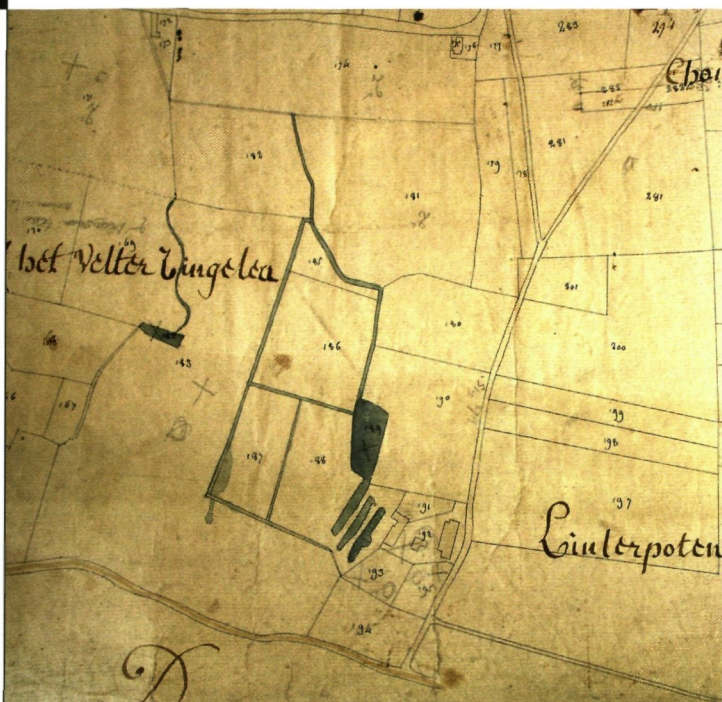

Landschappelijk park van circa 20 hectare, met een vijver in de vorm van een langgerekte 'rivier' met een heuveleiland, aangelegd rond 1880 tussen een oude pachthoeve en een nieuw gebouwde villa, overgaand in bos met een pittoreske fazantenkooi; aansluitend circa 25 hectare boomgaard opgesmukt met Italiaanse populieren en hangende zilverlinden.

In 1876 werd het Hof ter Singelen, een pachthoeve aan de zuidrand van Wormelaarbos, samen met een gedeelte van het bos en het Linterpoortenveld, in totaal 27 hectare, door de erfgenamen van gravin Caroline Roose verkocht aan Martial Deudon

d'Heysbroeck uit Muizen bij Mechelen (1). Het Wormelaarbos, nog dubbel zo groot op de Ferrariskaart (1771-1775) [zie p. 252], was rond het midden van de 19de eeuw gereduceerd tot 4 à 5 hectare aan de zuidrand. Het gebied, dat zonder veel animo via de Molenbeek en het kasteeldomein van Relegem naar de Zenne afwatert, bestaat uit natte, podzolachtige bodems met periodiek grote wateroverlast, weinig geschikt voor landbouw of fruitteelt (2), maar de landbouwcrisis, die rond 1850 haar hoogtepunt bereikte, had tot gevolg dat ook marginale gronden voor ontginning in aanmerking kwamen. In 1864 was het bos volgens de eerste stafkaart [zie p. 253] gereduceerd tot de zuidelijke rand, maar dankzij Deudon zou daar snel verandering in komen. De hoeve werd verder verpacht, maar 500 m oostwaarts aan de Worme-

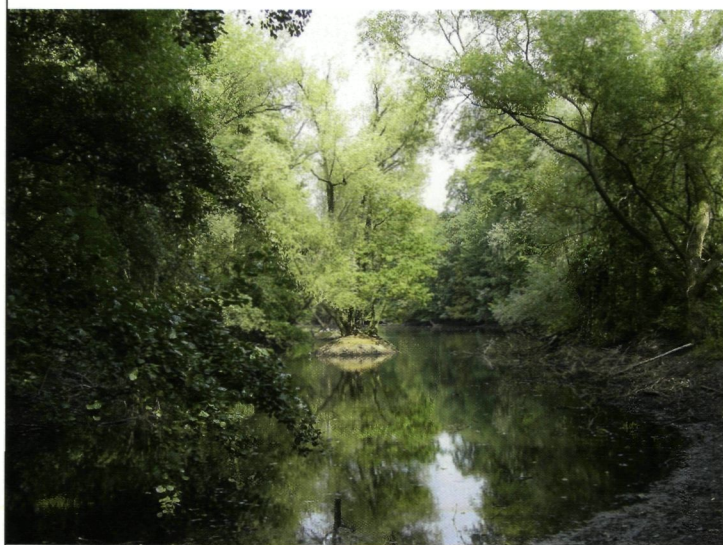

▲ Het Hof ter Singelen op een ontwerpversie van de Primitieve kadasterkaart, 1812, noorden linksboven (archief Kadaster Brabant)

▲ Het jachthuis van Wormelaar (foto R. Deneef, 2003)

▲ Westelijke uitloper van de vijver van Wormelaar (foto R. Deneef, 2003)

laarstraat liet hij een villa bouwen, met enige overdrijving als “*château*” aangeduid op de stafkaarten – een tweelaags bakstenen gebouw met venster- en deurneggen en sommige vensterlijsten van witte steen en met een leien schilddak, arduin voor de met bollen bekroonde topstukken van de dakkapel en de tot klokgevel uitgewerkte ingangstravee. Het baksteenmetselwerk is momenteel wit geschilderd. Enkele jaren later volgde een klein koetshuis (3). Aan de ingangen van het domein verschenen sierlijke smeedijzeren hekken, sommige tussen bak- en

zandstenen pijlers, en aan de Singelstraat langs de zuidrand van het domein liet Deudon ter ere van Onze-Lieve-Vrouw een kleine, neogotische kapel bouwen.

Hoewel het gebouw op de stafkaarten van 1892 en 1909 [zie p. 253] als ‘*château*’ wordt aangeduid, was het voor de Deudons, die in Muizen bleven wonen, niet veel meer dan een jachtpaviljoen. De ruimte tussen de huidige Wormelaarstraat, Singelstraat en Nayakker – ongeveer 22 hectare, inbegrepen het Hof ter Singelen en het resterende gedeelte van het Wormelaarbos – veranderde grondig van uitzicht. De poelen bij het hof werden samengevoegd tot een vijver met golvende omtreklijnen, min of meer een ‘8’ op stafkaart van 1892, en nadien uitgebreid in noordoostelijke richting tot in het herbeboste noordelijke gedeelte (volgens de stafkaart van 1909). Door het opstuwen en uitgraven van kleine beken of grachten werden in de 19de eeuw tal van ‘rivierlandschappen’ gecreëerd en de 400 m lange, spoelvormige, tot 70 m brede ‘rivier’ beantwoordt aan dit model. Met de uitgegraven specie werd ‘stroomafwaarts’ een 6 m hoog heuveleiland aangelegd. De bakstenen boogbrug bij het sterk versmallende gedeelte achter (ten noordoosten van) het eiland, evengoed de arm van een klassieke eendenkooi, suggereert dat deze vijver ook een rol kon spelen in

◀ Kunstmatige holle weg aan de zuidrand van Wormelaar (foto R. Deneef, 2003)

het jachtritueel. De ruïne van een bakstenen paviljoentje op de top van het eilandje was wellicht geen lustpaviljoen, maar een loerhuisje. Dat Wormelaar vooral als jachtdomein werd gebruikt, blijkt ook uit de rustieke fazantenkooi in het bos ten noorden van de vijver, een met banden en lijsten van gesinterde baksteen en knoestige stammen versierd bakstenen gebouwtje met een open voorbouw.

Op de stafkaart van 1892 vormt een west-oost-gerichte dreef de scheiding tussen de beboste noordelijke helft en de open zuidelijke helft, een met bomengroepjes gestoffeerde weide, die aan de zuid- en westrand door een houtwal wordt afgeschermd en door slingerpaden ontsloten. In 1909, na de aanleg van de huidige vijver, is de bosgrens bijna 200 m naar het zuiden verschoven; de open ruimte is gereduceerd tot een smalle strook tussen het Hof ter Singelen en de villa. De paden in het beboste gedeelte zijn rechtlijnig, maar de nieuwe vijver wordt omkaderd door slingerpaden, die min of meer evenwijdig lopen met de oevers, en een slingerende weg ten zuiden van de weide verbindt het hof met de villa. Deze 4 m brede weg loopt halverweg tussen 2 m hoge wallen, overschaduwde door taxussen (*Taxus baccata*). In 19de-eeuwse landschappelijke parken komen vaak kunstmatige holle wegen voor, soms als aanloop naar een boei-

end vergezicht, element van afwisseling en contrast, hier misschien ook als jachtstelling.

Bij de aankleding en omkadering van deze open ruimte spelen bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), hangende zilverlinden (*Tilia petiolaris*), Amerikaanse eiken (*Quercus rubra*), witte paardenkastanjes (*Aesculus hippocastanum*) en platanen (*Platanus x hispanica*) een belangrijke rol. In het bos ten noorden van de vijver – deels gemengde bestanden van zomereik (*Quercus robur*), beuk (*Fagus sylvatica*) en gewone es (*Fraxinus excelsior*) of homogene bestanden van canadapopulier (*Populus x canadensis*) – komen geen sieroorten voor. Op het Hof ter Singelen werd verder geboerd, maar de kouter tussen de Singelstraat (circa 25 hectare) werd met fruitbomen (appel, peer, pruim) beplant en om het arcadische karakter te benadrukken werd de boomgaard opgesmukt met Italiaanse populieren (*Populus nigra* 'Italica'). Tussen het Hof en het kasteel Linterpoorten werd een 400 m lange dreef van tamme kastanjes (*Castanea sativa*) aangeplant, met hangende zilverlinden op de uiteinden. De oude idee van de 'ferme ornée', een met decoratieve elementen omkaderd landleven, is niet veraf.

Het Hof ter Singelen verdween tijdens de Tweede Wereldoorlog (4). Op enkele maïsakkers na, is

► De fazantenkooi in het beboste gedeelte van Wormelaar (foto R. Deneef, 2003)

alle landbouwactiviteit in de weidestreek binnen het park weggefallen. Grote oppervlakten werden ingepalmd door ruigtevegetaties. Het fruitbomenbestand op de kouter tussen Wormelaar en Linterpoorten – sommige perelaars met bijna 2 m stamomtrek – is in de loop van de jaren sterk uitgedund, maar de weiden worden nog altijd begraasd. Rond 1960, onder het eigenaarschap van baron Paul d'Anethan, werden bij een aanpassing van het kadaster 19,5 hectare park of parkbos in rekening gebracht (5).

► Met Italiaanse populieren opgesmukte boomgaarden tussen Wormelaar en het kasteel van Linterpoort (foto R. Deneef, 2003)

Merkwaardige bomen

(opnamen 19, 21 en 26 augustus 2003)

- 21. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 425
- 25. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) 393
- 33. canadapopulier (*Populus x canadensis*) 393
- 39. bontbladige cultivar van gewone esdoorn (*Acer pseudoplatanus* 'Leopoldii') 241
- 42. gewone platan (*Platanus x hispanica*) 434
- 46. Italiaanse populier (*Populus nigra* 'Italica') 397
- 47. zomereik (*Quercus robur*) 364
- 48. peer (*Pyrus communis* cv. ?) 197
- 49. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 404
- 50. hangende zilverlinde (*Tilia petiolaris*) 380
- 51. tamme kastanje (*Castanea sativa*) 422

NOTEN

- (1) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, arts. 166, 167 en 165 nrs. 6-23.
- (2) In het bodemkundige jargon "Gleyige (Ldc) tot sterk gleyige (Lhc) zandleemgronden met sterk gevlekte textuur B horizont", cf. BAEYENS L., Bodemkaart van België: kaartblad Zemst 73E, Centrum voor Bodemkartering, 1973, p. 47-49.
- (3) Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 1537 nr. 90, 108, 109 en 141.
- (4) Kadastrale opmetingsschets Zemst 1942 nr. 9.
- (5) Oude kadastrale legger 212A Zemst, art. 2807 nrs. 3-12, 19, 23-27, 30, 36 en 39.

*Roger Deneef, Jo Wijnant
& Yvonne De Maeyer*

ZEMST (ZEMST): HUIS DE MAEYER

BRUSSESESTEENWEG 144, 1980 ZEMST
(privébezit, niet toegankelijk voor het publiek)

► Het door dokter
Mertens rond 1880
verbouwde heren-
huis, links een
in etageboom
gesnoeide zilver-
linde, zwaar bescha-
digd in 2003
(foto O. Pauwels,
2008)

Informeel tuin van 53 are met enkele grote bomen, aangelegd rond 1880 naast een 18de-eeuwse woning.

Het herenhuis in de spie tussen de Brusselsesteenweg en de oude weg naar Grimbergen (de huidige Leopoldstraat) werd vermoedelijk gebouwd in de jaren 1760, niet lang na de aanleg van het rechte baanvak tussen Eppegem en Zemst. Het komt nog niet voor op een figuratieve kaart van 1756 (1) maar wel op de Ferrariskaart (1771-1775). Het huis paalt zonder achteruitbouwstrook aan de steenweg, de nok van het zadeldak loopt evenwijdig met de as van de steenweg. Volgens de Primitieve kadasterkaart (1812) had het gebouw een L-vormige plattegrond. Rond 1880 liet de nieuwe eigenaar, dokter Isidoor Mertens, de dwarsvleugel

afbreken en kreeg het huis zijn huidige uitzicht: een dubbelhuis (2), de voordeur in het midden, met vijf traveeën en twee bouwlagen, aan de straatzijde met beluikte steekboogvensters, onder een zadeldak (momenteel kunstleien) met dakkapellen. Zoals gebruikelijk werd het heterogene, door verbouwingen geteisterde metselwerk verstoppt onder bepleistering met schijnvoegen, nu witgeschilderd aan de straatzijde. Mertens liet het bijgebouw, waarin Jan Gyselinck enkele jaren voordien een drukkersatelier had gevestigd, ombouwen tot een gebouw met twee rondboogpoorten; het omvatte de koetsenstalling, de paardenstal, de wasplaats en een hangar. De diverse percelen die het eigendom vormden, werden versmolten tot een bijna driehoekige 'hof' van 53 are, en aansluitend bij het koetshuis werd ook een broeikas gebouwd (3). In 1909 werd het goed verkocht aan dokter Pieter

► De als 'etageboom' geknotte zilverlinde die tijdens een voorjaarsstorm in 2003 zwaar werd verminkt (foto Y. De Maeyer, 2000)

► De tuin bij het Huis De Maeyer tijdens het interbellum (met dank aan de familie De Maeyer, Zemst)

De Maeyer, wiens nakomelingen het nog steeds bewonen.

Het gedeelte van de 'hof' van dokter Mertens links van het huis was zonder twijfel de nu nog herkenbare lusttuin met uitgeschulpt gazon, omgeven met bruine beuken (*Fagus sylvatica* 'Atropunicea'), met enkele beelden, massieven van taxus (*Taxus baccata*) en buxus (*Buxus sempervirens*), een hazelaar (*Corylus avellana*), een magnolia (*Magnolia x soulangeana*), enkele fruitbomen, langs de steenwegzijde afgeschermd door een taxushaag. Een stapeltje zandsteenknollen is een relict van een rotspartij met een fontein die vanuit de regenwaterput werd gevoed. Van wandelpaden is geen spoor meer. Opmerkelijk was een als 'etageboom'

geknotte zilverlinde (*Tilia tomentosa*), die echter tijdens een voorjaarsstorm in 2003 zwaar werd verminkt. Rechts van het huis en afgescheiden van de straat door een bakstenen muur lag (en ligt nog in gereduceerde vorm) de moestuin. Daarin staat een laurierboom (*Laurus nobilis*), die merkwaardig-gerwijs de strenge winters van de 20ste eeuw heeft overleefd.

NOTEN

- (1) Door C. Everaert, gereproduceerd in WAUTERS A., *Histoire des environs de Bruxelles*, VIc (heruitgave van de editie van 1855), Bruxelles, Editions Culture et Civilisation, 1972, p. 44.
- (2) Beschreven in DE MAEGD C., *Bouwen door de Eeuwen heen – arrondissement Halle-Vilvoorde*, Gent, Snoeck-Ducaju, 1977, p. 811.
- (3) Kadastrale opmetingsschetsen Zemst 1877 nr. 25 (drukkerij) en 1884 nr. 2 (afbraak dwarsvleugel, bouw serre, vorming tuin). Oudste kadastrale legger 212 Zemst, art. 1540 (Gyselinck), 1698 (Mertens) en 2325 (De Maeyer).

Résumés

1. KAMPENHOUT (Berg, Kampenhout, Nederokkerzeel): Torfbroek & Ter Bronnen (p. 18)

La réserve naturelle 'Torfbroek', 'Ter Bronnen' ou 'Zoet Water' et le lotissement 'Les Eaux Vives' constituent du point de vue historique une entité de près de 130 hectares. Les vestiges d'une tentative d'établir une 'cité-jardin' élitaine (probablement selon les plans de l'architecte-paysagiste Auguste Delvaux) pendant les années 1930 surgissent partout – non seulement la structure même du lotissement de la partie orientale avec son hiérarchie de résidences-types ('hôtels de maître' en style Louis XVI jusqu'aux bungalows modernistes) ou les arbres ornementaux le long de la voirie, mais aussi le grand étang dans la partie occidentale, érigée en réserve naturelle en 1981.

2. KAMPENHOUT (Kampenhout): Villa Van Bellinghen (p. 29)

Jardin muré auprès d'une maison de maître de 1854 au centre du village, initialement 83 ares 20 centiares, réduit à 50 ares en 1936.

3. KAMPENHOUT (Kampenhout): Presbytère de la paroisse Notre-Dame (p. 31)

Jardin muré de 25 ares autour d'un presbytère bâti en 1755, remanié en square municipal, laid et banal mais facile à entretenir; vieux mûrier.

4. KAMPENHOUT (Kampenhout): Villa Wouters (p. 33)

Domaine partiellement muré de 39 ares, comprenant une partie d'agrément en style paysager et un potager à voirie cruciforme, aménagé auprès d'une villa bâtie vers 1880.

5. KAMPENHOUT (Kampenhout): Château de Wilder (p. 35)

Domaine comprenant un potager muré, une glacière, une orangerie et un parc paysager de type 'fluvial' de près de 15 hectares, créé en 1818-1820 autour d'un manoir néoclassique nouvellement construit à l'endroit d'un château entouré de douves de 1620

et d'un jardin régulier sur une motte féodale; arbres monumentaux de la plantation originelle; aménagement dans les champs environnants d'un terrain de golf planté d'essences rares.

6. KAMPENHOUT (Kampenhout): Villa Everaert (p. 44)

Parc paysager de près de 1,5 hectare auprès d'une villa bâtie en 1837, agrandi en 1866; partiellement mutilé en 1995 suite à l'élargissement de la route adjacente, abandonné et négligé depuis lors, villa démolie en 2008.

7. KAMPENHOUT (Kampenhout-Relst): Château Ten Opstal (p. 46)

Domaine de 3,5 hectares, comprenant un potager partiellement muré et un parc paysager de 2,5 hectares créé en 1908 auprès d'un château restauré en style néomédiéval; traces des anciennes douves et d'un jardin paysager symétrique du début du 19e siècle.

8. KAMPENHOUT (Kampenhout-Relst): Villa Saint-François-Xavier & Parc de Relst (p. 49)

Parc paysager de 1 hectare 83 ares avec une pièce d'eau, créée en 1909 auprès d'une villa éclectique bâtie en 1909.

9. KAMPENHOUT (Nederokkerzeel): Château Ter Balkt (p. 51)

Parc paysager de près de 4 hectares, créé autour d'un étang, ancien réservoir d'un moulin à eau, restauré de façon historisante vers 1905.

10. KRAAINEM: Parc Jourdain (p. 54)

Parc paysager créé vers 1900 auprès d'une ferme rhabillée comme château éclectique, initialement 8,5 hectares, agrandi par après en ajoutant deux étangs jusqu'à 12,5 hectares; parc municipal.

11. KRAAINEM: Villa Delhaye (p. 56)

Jardin autour d'une villa bâtie en 1890, initialement 27,5 ares, élargi jusqu'à 59 ares quelques années plus

tard, récemment réduit à 52 ares; quelques arbres remarquables, e. a. un platane oriental.

12. MACHELEN (Machelen): Château de Beaulieu
(p. 58)

Parc paysager avec pièce d'eau en serpentine ('rivière') et des percées rectilignes entre bosquets, mélange curieux d'éléments irréguliers et réguliers, initialement 17 hectares, aménagé probablement à la fin du 18e siècle derrière un château baroque entouré de douves, bâti en 1653-1656; disparition des éléments rectilignes et transformation en style paysager pur vers 1880; allotissement industriel et résidentiel de la majeure partie du parc depuis 1920; château délabré et mutilé, entouré d'une jachère de près d'un hectare; restauration récente, non achevée.

13. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Château de Meerbeek – Brabantse Golf (p. 63)

Vestiges d'un parc paysager de près de 2 hectares, incorporé dans un terrain de golf depuis 1987, créé vers 1850 auprès d'une maison de plaisance du 17e siècle, rebâtie en style éclectique en 1890, détruite en 1944.

14. STEENOKKERZEEL (Melsbroek): Villa Galoppin
(p. 68)

Jardin informel (14 ares) créé en 1910 auprès de la villa d'Emile-Edmond Galoppin, architecte-paysagiste renommé.

15. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Château Boetfort (p. 69)

Parc paysager de 1 hectare 37 ares avec une pièce d'eau en serpentine, créé en 1908 auprès d'un château de plaisance de 1610, dont les douves ont été comblées.

16. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Presbytère de la paroisse Saint-Martin (p. 73)

Jardin originellement muré de 47 ares auprès d'un presbytère bâti en 1815-1816, ouvert à la jeunesse paroissiale comme terrain de jeux et de sports en 1970, démolition partielle du mur d'enceinte; restes de l'ancienne plantation.

17. STEENOKKERZEEL (Perk): Château de Perk
(de Ribaucourt) (p. 75)

Parc paysager de près de 40 hectares, créé – d'après ce qu'on dit – selon les plans d'Edouard Keilig dans les années 1880 auprès d'un château néoclassiciste rebâti en style éclectique; la structure du 17e siècle (à l'origine une motte castrale féodale) apparaît encore à travers la structure paysagère; potager muré octogonal, orangerie de 1880.

18. STEENOKKERZEEL (Perk): Presbytère de la paroisse Saint-Nicolas (p. 84)

Jardin partiellement muré de 30 ares auprès d'un presbytère du deuxième quart du 18e siècle avec une aile de 1631.

19. STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel):

Château de Ham (p. 86)

Vestiges d'un parc paysager autour d'un château érigé vers 1500, aménagé dans les années 1880 sans effacer les structures du 17e-18e siècle, initialement près de 16 hectares, alloti pour la plus grande partie dans les années 1960, réduit au noyau le plus ancien (près de 5 hectares).

20. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Presbytère de la paroisse Saint-Rombaut (p. 91)

Jardin muré de 73 ares autour d'un presbytère bâti en 1618 et entouré de douves, en majeure partie rebâti en 1787, douves partiellement comblées.

21. STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel-Humelgem): Château d'Humelgem (p. 93)

Vestiges d'un parc paysager, 1 hectare 39 ares, initialement près de 4 hectares, créé autour d'un château en style néorenaissance flamande bâti vers 1870, propriété municipale depuis 1953.

22. VILVOORDE (Peutie): Château Batenborch

(p. 96)

Domaine de près de 25 hectares autour d'un château à noyau du 17e siècle; une tentative de créer un 'jardin anglais' autour d'une rivière artificielle en 1808 fut abandonnée pour des raisons inconnues; aménagement récent réussi des alentours immédiats du château.

23. VILVOORDE (Peutie) – STEENOKKERZEEL

(Melsbroek): Château de Huinhoven (p. 102)

Parc paysager de près de 7 hectares, imitation d'un paysage fluvial avec une pièce d'eau en serpentine, vraisemblablement conçu par Louis Fuchs autour d'un château néomédiéval (architecte Antoine Trapeniers) érigé en 1860; divisé en plusieurs propriétés vers 1990 et remanié.

24. VILVOORDE (Peutie) – STEENOKKERZEEL

(Melsbroek): Château de Ravaart (p. 106)

Domaine en majeure partie boisé d'environ 24 hectares, avec un potager partiellement muré et une partie en style paysager de près de 16 hectares, entourant un manoir néoclassiciste des années 1860; drainage défectueux menaçant les vieux arbres, particulièrement les hêtres.

25. VILVOORDE (Vilvoorde): Parc Municipal – Parc Hanssens (p. 110)

Parc public en style paysager tardif avec une pièce d'eau en 8, ruine artificielle et pont suspendu en fonte, près de 6 hectares, aménagé en 1898-1899 à l'endroit d'une douve médiévale.

26. VILVOORDE (Vilvoorde): Villa Spuymolenstraat 47 (p. 113)

Jardin paysager de 48 ares, originellement 72,5 ares, aménagé en 1890 à côté d'une maison de maître bâtie en 1890; la pièce d'eau est un vestige de la douve médiévale de la ville.

27. VILVOORDE (Vilvoorde): Villa Sunnyside (p. 115)

Jardin paysager étiré de 33,50 ares (potager inclus), originellement 61 ares, en majeure partie ombragé par des arbres de haute futaie, aménagé autour d'une villa de 1900 en style cottage conçue par Hobé.

28. VILVOORDE (Vilvoorde): Institut Virgo Fidelis – ancien pensionnat des Ursulines (p. 117)

Jardin muré de plus de 2 hectares, aménagé autour d'un pensionnat bâtie en 1890, comprenant un jardin de devant, originellement avec deux compartiments paysagers et, jusqu'à la Deuxième Guerre Mondiale, un potager qui couvrait la moitié arrière.

29. VILVOORDE (Vilvoorde): Jardin Maurits Duché (p. 120)

Jardin public composé d'une partie paysagère et d'une partie à géométrie régulière, ombragé de marronniers d'Inde et de platanes, près de 2 hectares, noyau d'un quartier d'habitation sociale de 1920-1925.

30. VILVOORDE (Vilvoorde): Ecole d'horticulture (p. 122)

Parc paysager de près de 2 hectares, partie d'un complexe d'environ 50 hectares de champs d'expérimentation et d'essai, serres, vergers... autour d'une école d'horticulture fondée en 1848; traces possibles d'un aménagement selon un plan dressé par Louis Fuchs en 1898.

31. VILVOORDE (Vilvoorde): Villa Les Pelleries (p. 126)

Vestige (vieux arbres, surtout platanes) d'un jardin informel de 71 ares autour d'une villa bâtie vers 1873 avec pavillon néogotique, démolie en 2003 et remplacée par un immeuble à appartements.

32. VILVOORDE (Vilvoorde): Drie Fonteinen (Trois Fontaines) (p. 127)

Parc municipal depuis 1956, près de 200 hectares, issu de la fusion de trois propriétés, dont une qui se

range parmi les plus anciens des parcs paysagers 'à l'anglaise' en Belgique (10 hectares), créé vers 1780 par le banquier J.-J. Walckiers de Gammerages, muré mais présentant des panoramas captivants, avec une pièce d'eau en serpentine ('rivière') qui semblait jaillir d'une grotte (artificielle) et qui englobait un îlot relié par des ponts à arches à la terre ferme, des embarcadères, des temples ornementaux et une multitude d'autres 'folies'; construction d'une villa éclectique ('Château de L'Ecluse') au nord de la propriété Walckiers en 1876, et aménagement d'un parc de 5,2 hectares en style paysager tardif; fusion des deux propriétés et du domaine 'Fontigny' dans les années 1890 – peut-être selon des plans dessinés par Eduard Keilig – autour d'un nouveau château éclectique (bombardé en 1944) et d'une remise néoclassique monumentale, création d'un jardin 'français' à géométrie régulière (renové en 2006-2007); la partie sud a été mutilé par la construction d'un viaduc pour le Ring bruxellois en 1976.

33. VILVOORDE (Vilvoorde): Lindenhof (p. 143)

Vers 1720 un complexe fermé avec une maison de plaisance, un potager et un verger, plus tard avec jardin d'agrément de 36 ares et une allée d'1 km de long; maison dévastée en 1914, rebâti ensuite, restaurée récemment; aménagement paysager récent de près de 2 hectares de terres adjacentes.

34. WEZEMBEEK-OPPEM: Château de Wezembeek – de Burbure (p. 145)

Domaine de près de 20 hectares comprenant un potager et un parc paysager en style paysager précoce, passablement conservé, créé en 1811 dans un vallon riche en sources autour d'une maison de plaisance du 2e moitié du 16e siècle, rebâtie en style néoclassiciste, restaurée en 1902 en style traditionaliste; cyprès chauves monumentaux.

35. WEZEMBEEK-OPPEM: Château d'Oppem (de Grunne) (p. 151)

Parc paysager de près de 4,5 hectares, aménagé dans les années 1870 dans le domaine d'un ancien couvent sur un terrain incliné vers le nord-est, auprès d'un château orné de stucage baroque vers 1880; boisé pour un tiers, jusqu'à récemment avec une petite pièce d'eau.

36. WEZEMBEEK-OPPEM:

Couvent des Passionnistes (p. 156)

Jardin complètement muré, originellement 1,5 hectare, auprès d'un couvent néogotique érigé en 1906; comprenant une partie boisée, un verger, et un potager avec voirie en forme de croix et un unique pavillon de verdure composé de hêtres.

37. ZAVENTEM (Nossegem): Château Bosmans

(p. 158)

Domaine de près de 7 hectares avec un parc paysager de 1 hectare 37 ares, aménagé selon le 'modèle sou-coupe' auprès d'une maison de campagne, transformée en villa éclectique en 1888; *Magnolia accuminata* monumental.

38. ZAVENTEM (Sterrebeek):**Château de Sterrebeek (p. 161)**

Domaine de près de 7 hectares comprenant un jardin baroque créé autour d'un manoir néoclassiciste de 1761 et un élégant pavillon en style Louis XV; encadré dans les années 1790 d'un 'jardin anglais', un des parcs paysagers les plus anciens de la Belgique, avec des 'fabriques' caractéristiques, e.a. un 'temple de Minerve'; des platanes monumentaux comme vestiges des plantations originelles; état de conservation et de maintenance exceptionnel (potager inclus), un des jardins historiques les plus importants de Belgique.

39. ZAVENTEM (Sterrebeek): Château Ter Meeren

(p. 171)

Parc paysager de près de 5 hectares avec une pièce d'eau en serpentine ('rivière'), créé autour d'un château en néorenaissance flamande, résultat de la restauration historisante d'un manoir médiéval par Joseph Schadde en 1865; plusieurs vieux arbres, glacière, pont à arche monumental en fonte.

40. ZAVENTEM (Sterrebeek): Parc Feldheim (p. 178)

Parc de près de trois hectares autour de la maison communale, à l'origine trois propriétés indépendantes, en partie un parc paysager créé autour d'une villa érigée en 1896.

41. ZAVENTEM (Sterrebeek): Centrumpark (p. 180)

Parc municipal d'environ 5 hectares avec deux pièces d'eau, créé en 1938 après la jonction de deux parcs paysagers de la fin du 19e siècle; pinétum de 1962; réaménagement récent avec revêtements des sentiers et des bords des étangs.

42. ZAVENTEM (Zaventem): Ter Brugge (p. 184)

Restes d'un parc paysager, initialement 1 hectare 26 ares, façonné surtout vers 1880: une pièce d'eau avec un pont à arche en grès, vestige d'une motte médiévale, et quelques hêtres pourpres; le château fut démoli en 1984.

43. ZEMST (Elewijt): Presbytère de la paroisse Saint-Hubert (p. 186)

Jardin muré de 26 ares derrière un presbytère rebâti en 1867; traces de la répartition ancienne entre la partie d'agrément et le potager-verger.

44. ZEMST (Elewijt): Ter Borgt (p. 187)

Domaine englobant les vestiges (douve) d'une motte castrale du haut Moyen Âge, une maison de plaisance du 17e siècle (dévastée en 1914 et remplacée par une villa moderne en 1936), et une plantation paysagère (hêtres pourpres) du 19e siècle; originellement 1 hectare 90 ares; lors d'un récent assainissement élargi d'un bosquet de 60 ares avec une étoile d'allées.

45. ZEMST (Elewijt): Diependael (p. 191)

Domaine de près d'1 hectare 28 ares autour d'une maison de plaisance datant du 16e ou 17e siècle, transformée en villa-château en 1891; initialement composé de trois îlots (basse-cour, île du château, île-jardin); depuis 1988 exploité comme restaurant dans un décor renové.

46. ZEMST (Elewijt): Le 'Steen' -**Château de Rubens (p. 194)**

Domaine bien entretenu de 4 hectares comprenant un parc paysager, initialement près de 14 hectares, aménagé auprès du 'Steen', une maison de plaisance habitée par P.P. Rubens en 1635-1640, restauré en 1875 et 1914 de manière historisante, à l'origine la basse-cour d'une motte féodale; aménagement géométrique aux alentours immédiats du château.

47. ZEMST (Eppegem): Château Wolfslinde (p. 201)

Domaine de près de 4 hectares, dont la moitié aménagée comme parc paysager ayant comme noyau historique un 'jardin anglais' symétrique de 40 ares devant un manoir néoclassique bâti en 1794, dévasté en 1914 et rebâti en style Louis XVI en 1927-1928.

48. ZEMST (Eppegem): Château Impel - De Mot

(p. 204)

Motte médiévale, entourée d'un aménagement formel (canal de 300 m de long, jardin-îlot) au 18e siècle; manoir du 16e siècle rebâti comme château néoclassique en 1783; parc transformé entre 1812 et 1820 en un paysage 'fluvial' romantique de 5,5 hectares.

49. ZEMST (Eppegem): Domaine d'Eetveld (p. 209)

Parc en style paysager précoce avec une pièce d'eau ('rivière'), aménagé en 1812-1820 autour d'un manoir néoclassique, incendié en 1914 et rebâti sous une forme différente.

50. ZEMST (Hofstade):**Château Van den Nieuwenhuysen (p. 212)**

Parc paysager de 1 hectare 18 ares, en majeure partie ombragé par des chênes rouvre et des châtaigniers séculaires, créé au début du 19e siècle, comprenant une butte artificielle (belvédère) et une pièce d'eau en serpentine.

51. ZEMST (Hofstade): Château Ambroos (p. 214)

Parc paysager, initialement 4 hectares, aménagé vers 1800 autour d'une ancienne maison de plaisance des Jésuites, englobant des vestiges des anciennes douves, présentant une symétrie inusitée pour un 'jardin anglais'; allotissement de trois quarts du domaine après 1965, mais la réduction fut compensée par une nouvelle extension jusqu'à 2,5 hectares.

52. ZEMST (Hofstade): Château Lacourt –**Villa All Right (p. 220)**

Parc paysager de 1 hectare 60 ares, initialement près de 2 hectares, créé vers 1870 auprès d'une maison de campagne du 18e siècle, incendiée en 1914 et démolie ensuite; villa actuelle de 1934.

53. ZEMST (Hofstade): Domaine Bloso (p. 223)

Pendant l'entre-deux-guerres les sablières inondées d'Hofstade ont soulevé une vive controverse entre la ville de Malines, la société nationale des chemins de fer (le propriétaire de l'époque), des associations et des lobbies touristiques et même la Commission Royale des Monuments et des Sites. Des opinions divergentes concernant leur usage, le bien-être commun, la santé publique, l'aménagement des loisirs et du territoire, l'esthétique, l'architecture (y compris celle du paysage) s'y confrontaient. Le parc de loisirs et de sport qui ouvrait ses portes à la veille de la Deuxième Guerre Mondiale – après un éphémère parc d'attraction 'populiste' – fut conçu par des architectes et des urbanistes modernistes, mais l'aménagement du paysage présente un caractère éclectique, où plusieurs styles s'entremêlent (modernisme, 'Nouveau Jardin pittoresque'). Récente rénovation et réaménagement selon les plans de Werner De Bondt et Benoît Fondu.

54. ZEMST (Zemst): Château de Relegem (p. 245)

Parc paysager de près de 8 hectares autour d'un château médiéval entouré de douves, rebâti au 18e siècle; parc créé vers 1880 après la jonction de deux propriétés avec des 'jardins anglais' de 1810-1820; traces de l'ancienne situation, arbres monumentaux.

55. ZEMST (Zemst): Château de Linterpoort

(p. 251)

Parc en style mixte (éléments géométriques et paysagers) créé vers 1810 autour d'un château néoclassique bâti en 1775, initialement 3 hectares 70 ares, avec une petite pièce d'eau, partiellement boisé, potager partiellement muré, plusieurs arbres du début du 19e siècle.

56. ZEMST (Zemst): Wormelaar (p. 255)

Parc paysager de près de 20 hectares, à moitié boisé, avec une pièce d'eau allongée en 'rivière' entourant un îlot artificiel, aménagé vers 1880 entre une ancienne ferme et une villa (ou maison de chasse) nouvellement bâtie; volière aux faisans pittoresque; avoisinant 25 hectares de vergers embellis de peupliers d'Italie et de tilleuls argentés.

57. ZEMST (Zemst): Maison De Maeyer (p. 259)

Jardin informel de 53 ares avec quelques grands arbres, créé vers 1880 auprès d'une maison du 18e siècle.

▲
De 'rivier' en de
oranjerie in het
Engels park van
Wilder
(foto O. Pauwels,
2008)

Summaries

1. KAMPENHOUT (Berg, Kampenhout, Nederokkerzeel): Torfbroek & Ter Bronnen (p. 18)

The nature reserve 'Torfbroek', 'Ter Bronnen' or 'Zoet Water', and the housing estate 'Les Eaux Vives' make up one historical entity of about 130 hectares. Relics of an attempt to establish an elitist garden city (probably designed by the garden architect Auguste Delvaux) during the 1930s are to be found all over the area – not only the outlines of the allotment with its hierarchy of residences (from the Louis XVI 'hôtels de maître' to the modest modernist bungalows), or the amenity trees along the roads, but also the lake in the western part that has been designated as a nature reserve in 1981.

2. KAMPENHOUT (Kampenhout):

Villa Van Bellinghen (p. 29)

Walled garden next to a neoclassical mansion from 1854 in the village centre, initially 83 ares 20 centiares, reduced to 50 ares in 1936.

3. KAMPENHOUT (Kampenhout): Presbytery of Our Lady's parish (p. 31)

Walled garden of 25 ares around a presbytery built in 1755, transformed into a municipal square, trivial and ugly but easy to maintain; old mulberry tree.

4. KAMPENHOUT (Kampenhout): Villa Wouters

(p. 33)

Partially walled estate of 39 ares, comprising a landscaped part and a kitchen garden with a cross of paths, laid out next to a villa built circa 1880.

5. KAMPENHOUT (Kampenhout): Wilder Castle

(p. 35)

Estate comprising a walled kitchen garden, an ice-house, an orangery and a 'fluvial' landscape park of about 15 hectares, laid out in 1818-1820 around a newly built neoclassical mansion replacing a water castle from 1620 on a medieval moated site with regular gardens; monumental trees from the original plantation; creation in 1989 of a golf course planted with rare trees on the surrounding farmlands.

6. KAMPENHOUT (Kampenhout): Villa Everaert

(p. 44)

Landscape park, about 1.5 hectare next to a villa built in 1837, enlarged in 1866; partly mutilated in 1995 as a result of the broadening of the adjacent road, abandoned and neglected ever since, villa demolished in 2008.

7. KAMPENHOUT (Kampenhout-Relst):

Castle Ten Opstal (p. 46)

Estate of 3.5 hectares, comprising a partly walled kitchen garden and a landscape park created in 1908 on a moated site next to a mansion restored in neomedieval style; traces of a symmetrical landscape garden from the early 19th century.

8. KAMPENHOUT (Kampenhout-Relst): Villa Saint Francis Xavier & Park of Relst (p. 49)

Landscape park, 1 hectare 83 ares, with a small pond, laid out next to an eclectic villa built in 1909.

9. KAMPENHOUT (Nederokkerzeel):

Ter Balkt Castle (p. 51)

Landscape park, circa 4 hectares, laid out around a former millpond around 1905, when the mill was restored (as a matter of fact a historicising renewal).

10. KRAAINEM: Park Jourdain (p. 54)

Landscape park created circa 1900 next to a farmhouse, rebuilt as an eclectic manor, initially 8.5 hectares, enlarged afterwards up to 12.5 hectares, with two ponds; municipal park.

11. KRAAINEM: Villa Delhayé (p. 56)

Garden surrounding a villa built in 1890, initially 27.5 ares, enlarged up to 59 ares a few years later, recently reduced to 52 ares; some remarkable old trees, e.g. an oriental plane.

12. MACHELEN (Machelen): Beaulieu Castle (p. 58)

Landscape park with serpentine pond ('river') and straight-lined vistas between groves, curious mix-

ture of regular and irregular elements, initially 17 hectares, probably laid out at the end of the 18th century behind a baroque mansion built in 1653-1656; linear vistas replaced about 1880 by a more conventionally landscaped pattern of tree-clumps; allotted for industrial and residential development from 1920 on, but for 1 hectare fallow land surrounding the castle, delapidated and mutilated; recent restoration, not yet finished.

13. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Castle of Meerbeek – Brabantse Golf (p. 63)

Relics of a landscape park of about 2 hectares, since 1987 incorporated in a golf course, laid out about 1850 next to a 17th-century countryhouse, eclectically transformed in 1890 and destroyed in 1944.

14. STEENOKKERZEEL (Melsbroek): Villa Galoppin (p. 68)

Informal garden (14 ares) laid out in 1910 next to the villa belonging to Emile-Edmond Galoppin, renowned garden and landscape architect.

15. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Boetfort Castle (p. 69)

Landscape park of 1 hectare 37 ares with a serpentine pond, created in 1908 next to a moated castle from 1610, after filling up the moats.

16. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Presbytery of Saint Martin's parish (p. 73)

Originally a walled garden of 47 ares next to a presbytery built in 1815-1816, opened to the parish youth as a playground in 1970, wall partly demolished; remains of old plantation.

17. STEENOKKERZEEL (Perk): Castle of Perk (de Ribaucourt) (p. 75)

Landscape park of circa 40 hectares, designed during the 1880s, presumably by Edouard Keilig, next to a neoclassical manor, eclectically restyled; the 17th-century structure (primitively a moated site with two islets) remained visible through the irregular landscape pattern; octagonal walled kitchen garden, orangery from about 1880.

18. STEENOKKERZEEL (Perk): Presbytery of Saint Nicholas' parish (p. 84)

Partly walled garden of 30 ares next to a presbytery built during the second quarter of the 18th century with a sidewing from 1631.

19. STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel):

Castle of Ham (p. 86)

Relics of a landscape park surrounding a castle built circa 1500, created in the 1880s without erasing the traces of the 17th-18th century, initially about 16 hectares, largely parcelled out into villa lots during the 1960s, reduced to the most ancient part (about 5 hectares).

20. STEENOKKERZEEL (Melsbroek):

Presbytery of Saint Rombold's church (p. 91)

Walled garden of 73 ares around a moated presbytery built in 1618, rebuilt for the major part in 1787, moats partially filled.

21. STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel-Humelgem): Humelgem Castle (p. 93)

Relics of a landscape park, 1 hectare 39 ares, initially nearly 4 hectares, laid out around a mansion in neo-Flemish renaissance style from circa 1870, municipal property since 1953.

22. VILVOORDE (Peutie): Batenborch Castle (p. 96)

Estate of about 25 hectares surrounding a manor with a 17th-century core; an attempt to create a landscape park ('jardin anglais') in 1808 has been abandoned for unknown reasons; recent successful layout of the immediate surroundings of the castle.

23. VILVOORDE (Peutie) / STEENOKKERZEEL (Melsbroek): Huinhoven Castle (p. 102)

Landscape park of nearly 7 hectares, imitation of a river landscape with a serpentine lake, presumably designed by Louis Fuchs around a neomedieval castle (architect Antoine Trappeniers) built in 1860; circa 1990 divided into several properties and reshaped.

24. VILVOORDE (Peutie) – STEENOKKERZEEL (Melsbroek): Ravaart Castle (p. 106)

Largely forested estate of circa 24 hectares, with a partially walled kitchen garden and a landscaped part of about 16 hectares surrounding a neoclassical manor from the 1860s; the hydrological situation complicates the preservation of the numerous old trees, esp. beeches.

25. VILVOORDE (Vilvoorde): City Park – Hanssens Park (p. 110)

Public park in late landscape style with 8-shaped lake, artificial ruin and cast iron suspension bridge, about 6 hectares, laid out in 1898-1899 on the medieval city moat.

26. VILVOORDE (Vilvoorde):**Villa Spuymolenstraat 47 (p. 113)**

Landscape garden of 48 ares, originally 72.5 ares, laid out next to a villa built in 1890; the small pond is a relic of the city's medieval moat.

27. VILVOORDE (Vilvoorde): Villa Sunnyside (p. 115)

Elongated landscape garden of 33.50 ares (kitchen garden included), originally 61 ares, for the greater part shaded by large trees, laid out around a villa in cottage style designed by Hobé and built in 1900.

28. VILVOORDE (Vilvoorde): Virgo Fidelis Institute – former Ursuline Boarding School (p. 117)

Walled garden of more than 2 hectares, laid out around a boarding school built in 1890, comprising a front garden, originally with two landscaped compartments, and until the Second World War, a kitchen garden that covered the back part.

29. VILVOORDE (Vilvoorde):**Maurits Duché Garden (p. 120)**

Public garden shaded by horse chestnuts and plane trees, about 2 hectares, centre of a social housing estate built in 1920-1925, containing a landscaped part and a more formal, geometrical part.

30. VILVOORDE (Vilvoorde): Horticultural School (p. 122)

Landscape park, circa 2 hectares, part of a compound of approximately 50 hectares, comprising experimental and trial fields, greenhouses, orchards... around a horticultural school founded in 1848; possible traces of a layout designed by Louis Fuchs in 1898.

31. VILVOORDE (Vilvoorde): Villa Les Pelleries (p. 126)

Remains (old trees, esp. planes) of an informal garden, 71 ares, surrounding a villa built in 1873 with a neo-Gothic pavillon, demolished in 2003 and replaced with a block of flats.

32. VILVOORDE (Vilvoorde): Drie Fontein (Three Fountains) (p. 127)

Municipal park since 1956 of nearly 200 hectares, originating from the fusion of three separate estates, including one of Belgium's earliest landscape parks or 'jardins à l'anglaise' (10 hectares), laid out circa 1780 by the banker J.-J. Walckiers de Gammerages, walled but with nice 'borrowscapes', with serpentine pond ('river') which seemed to spring from under an artificial grotto, encompassed an island, and disappeared into a second, smaller grotto downstream, with arched bridges, ornamental temples and lots of other follies;

building of an eclectic villa ('Château de L'Ecluse') to the north of the Walckiers estate in 1876, and layout of a park of 5.2 hectares in late landscape style; fusion of the two estates and the smaller Fontigny property in the 1890s – possibly designed by Eduard Keilig – around a new eclectic mansion (bombarded in 1944) with a monumental neoclassical coach house, surrounded by a formal 'French' garden (renovated in 2006-2007); in 1975 the southern part of the park was mutilated by a gigantic viaduct, part of the ring of Brussels.

33. VILVOORDE (Vilvoorde): Lindenhof (p. 143)

Circa 1720 a closed, moated complex with farmstead, countryhouse, kitchen garden and orchard, later on with a pleasure garden of 36 ares and a 1 km long drive; house devastated in 1914, reconstructed, thoroughly restored of late; recent landscaping of about 2 hectares adjacent agricultural land.

34. WEZEMBEEK-OPPEM: Castle of Wezembeek – de Burbure (p. 145)

Estate of nearly 20 hectares with a walled kitchen garden and a rather well preserved park in early landscape style, laid out in 1811 in a brook valley with several sources around a 16th-century countryhouse, rebuilt in neoclassical style, traditionalist restoration in 1902; monumental swamp cypresses.

35. WEZEMBEEK-OPPEM: Castle of Oppem (de Grunne) (p. 151)

Landscape park of about 4.5 hectares, created in the 1870s in a former monastery estate on grounds sloping to the northeast, next to a château circa 1880 adorned with baroque stucco; one third forested, until recently with a small pond.

36. WEZEMBEEK-OPPEM:**Convent of the Passionists (p. 156)**

Walled garden, originally 1.5 hectare, next to a neo-Gothic convent built in 1906; comprising a wooded part, an orchard and a kitchen garden with a cross of paths and a unique 'pavillon de verdure' formed by beeches.

37. ZAVENTEM (Nossegem): Bosmans Castle (p. 158)

Estate of circa 7 hectares with a landscape park of 1 hectare 37 ares, laid out according to the 'saucer model' next to a countryhouse, rebuilt as an eclectic villa in 1888; monumental cucumber tree.

38. ZAVENTEM (Sterrebeek): Castle of Sterrebeek
(p. 161)

Estate of nearly 7 hectares comprising a baroque garden created around a neoclassical manor built in 1761 and an elegant Louis XV pavillon; in the 1790s surrounded by a landscape garden, one of Belgium's earliest 'jardins anglais' with typical 'fabriques' such as a Temple of Minerva; monumental planes, relics of the original plantation; kept and maintained in mint condition (kitchen garden included), one of Belgium's most important historic gardens.

39. ZAVENTEM (Zaventem): Ter Meeren Castle
(p. 171)

Landscape park of nearly 5 hectares with a serpentine pond ('river'), created around a castle in neo-Flemish renaissance style, outcome of the historicising restoration of a medieval manor by Joseph Schadde in 1865; several old trees, icehouse, monumental cast-iron arched bridge.

40. ZAVENTEM (Zaventem): Feldheim Park (p. 178)

Park of nearly 3 hectares surrounding the town hall, originally three separate properties, partly a landscape park laid out around a villa from 1896.

41. ZAVENTEM (Zaventem): Centrumpark (p. 180)

Municipal park of circa 5 hectares with two ponds, created in 1938 after joining two landscape parks from the late 19th century; pinetum added in 1962; recent layout with concrete pavings and bank revetments.

42. ZAVENTEM (Zaventem): Ter Brugge (p. 184)

Remnants of a landscape park, initially 1 hectare 26 ares, formed mainly about 1880: a pond with a sandstone arched bridge, relic of a medieval moat and some purple beeches; the castle has been demolished in 1984.

43. ZEMST (Elewijt): Presbytery of Saint Hubert's parish (p. 186)

Walled garden of 26 ares behind a presbytery rebuilt in 1867; traces of the former division between amenity and utility.

44. ZEMST (Elewijt): Ter Borgt (p. 187)

Estate with relics of a medieval moated site (moats), a 17th-century countryhouse (devastated in 1914 and replaced with a modern villa in 1936), and a landscape plantation (purple beeches) from the 19th century, originally circa 1 hectare 90 ares; during recent sanitation works enlarged with a bosquet of 60 ares with radiating walks (étoile).

45. ZEMST (Elewijt): Diependael (p. 191)

Estate of circa 1 hectare 28 ares surrounding a 16th or 17th-century countryhouse, rebuilt as a castle-like villa in 1891, originally composed of three islets (bailey, castle island, garden island); since 1988 run as a restaurant in renovated surroundings.

46. ZEMST (Elewijt): The 'Steen' – Rubens' Castle
(p. 194)

Well-kept estate of 4 hectares comprising a landscape park, initially about 14 hectares, laid out next to the 'Steen', a countryhouse inhabited by P.P. Rubens in 1635-1640, that has been restored in 1875 and 1914 in a historicising way, originally the bailey of a moated feudal stronghold; geometrical layout of the immediate surroundings of the castle.

47. ZEMST (Epegegem): Wolfslinde Castle (p. 201)

Estate of about 4 hectares, half of which a landscape park containing a symmetrical 'jardin anglais' of 40 ares, laid out in front of a neoclassical mansion built in 1794, destroyed in 1914 and rebuilt in Louis XVI style in 1927-1928.

48. ZEMST (Epegegem): Impel Castle – De Mot
(p. 204)

Medieval moated sited, surrounded by a formal layout (300 m long canal, island garden) in the 18th century; 16th-century castle rebuilt as a neoclassical mansion in 1783; park transformed between 1812 en 1820 into a romantic river landscape of 5.5 hectares.

49. ZEMST (Epegegem): Eetveld Estate (p. 209)

Early landscape park with lake ('river'), created in 1812-1820 around a neoclassical mansion, burnt down in 1914 and rebuilt in a different form.

50. ZEMST (Hofstade): Van den Nieuwenhuysen Castle (p. 212)

Landscape park of 1 hectare 18 ares, for the greater part shaded by age-old common oaks and sweet chestnuts, created at the beginning of the 19th century, comprising a belvedere hillock and a serpentine pond.

51. ZEMST (Hofstade): Ambroos Castle (p. 214)

Landscape park, initially 4 hectares, created circa 1800 around a former countryhouse owned by the Jesuits, comprising relics of the ancient moats, and with a symmetrical layout unusual for a 'jardin anglais'; divided for the three fourths into villa lots after 1965, a loss compensated by a new extension up to 2.5 hectares.

52. ZEMST (Hofstade): Castle Lacourt –**Villa All Right (p. 220)**

Landscape park of 1 hectare 60 ares, initially nearly 2 hectares, laid out circa 1870 next to a countryhouse from the 18th century, burnt in 1914 and demolished afterwards; present villa from 1934.

53. ZEMST (Hofstade): Bloso estate (p. 223)

During the interbellum, the water-filled sandpits at Hofstade raised sharp controversy between the city council of Malines, the national railway company (the then owner), tourist associations and lobbies and, even, the Royal Commission for Monuments and Landscapes. Divergent opinions were confronted concerning their use and, more generally, public welfare and hygiene, leisure behaviour, urban planning, aesthetics, architecture, including landscape architecture. The recreation and sports park that opened its doors – after a short-lived 'populist' amusement park – on the eve of the Second World War, has been designed by modernist architects and planners, but the landscape layout is the result of different actions and styles (modernist, 'Nouveau Jardin pittoresque'). Recent renovation and new layout by Werner De Bondt and Benoît Fondu.

54. ZEMST (Zemst): Relegem Castle (p. 245)

Landscape park of about 8 hectares surrounding a medieval moated castle rebuilt in the 18th century, created circa 1880 after the junction of two estates with early landscape gardens from 1810-1820; relics of the old situation, monumental trees.

55. ZEMST (Zemst): Linterpoort Castle (p. 251)

Park in mixed style (geometrical elements in a landscaped setting) laid out circa 1810 around a neoclassical manor built in 1775, initially 3 hectares 70 ares, partially forested, with a small pond, partially walled kitchen garden, and several trees from the early 19th century.

56. ZEMST (Zemst): Wormelaar (p. 255)

Landscape park of about 20 hectares, partly forested, with an elongated lake ('river') encompassing an islet-hill, laid out circa 1880 between an old farmhouse and a newly built villa (or hunting lodge); picturesque pheasant house; adjoining 25 hectares orchard embellished with Italian poplars and silver pendent limes.

57. ZEMST (Zemst): House De Maeyer (p. 259)

Informal garden of 53 ares with some large trees, laid out about 1880 next to a house from the 18th century.

Kaarten met situering van de besproken tuinen en parken

MACHELEN (Machelen)

12. Kasteel Beaulieu

VILVOORDE (Vilvoorde)

25. Stadspark - Hanssenspark

26. Herenhuis Spuymolenstraat 47

27. Villa Sunnyside

VILVOORDE (Vilvoorde)

28. Virgo Fidelisinstituut - Ursulinen

29. Maurits Duchéhof

30. Tuinbouwschool

31. Villa Les Pelleries

32. Drie Fontainen

ZEMST (Eppegem)

47. Kasteel Wolfslinde

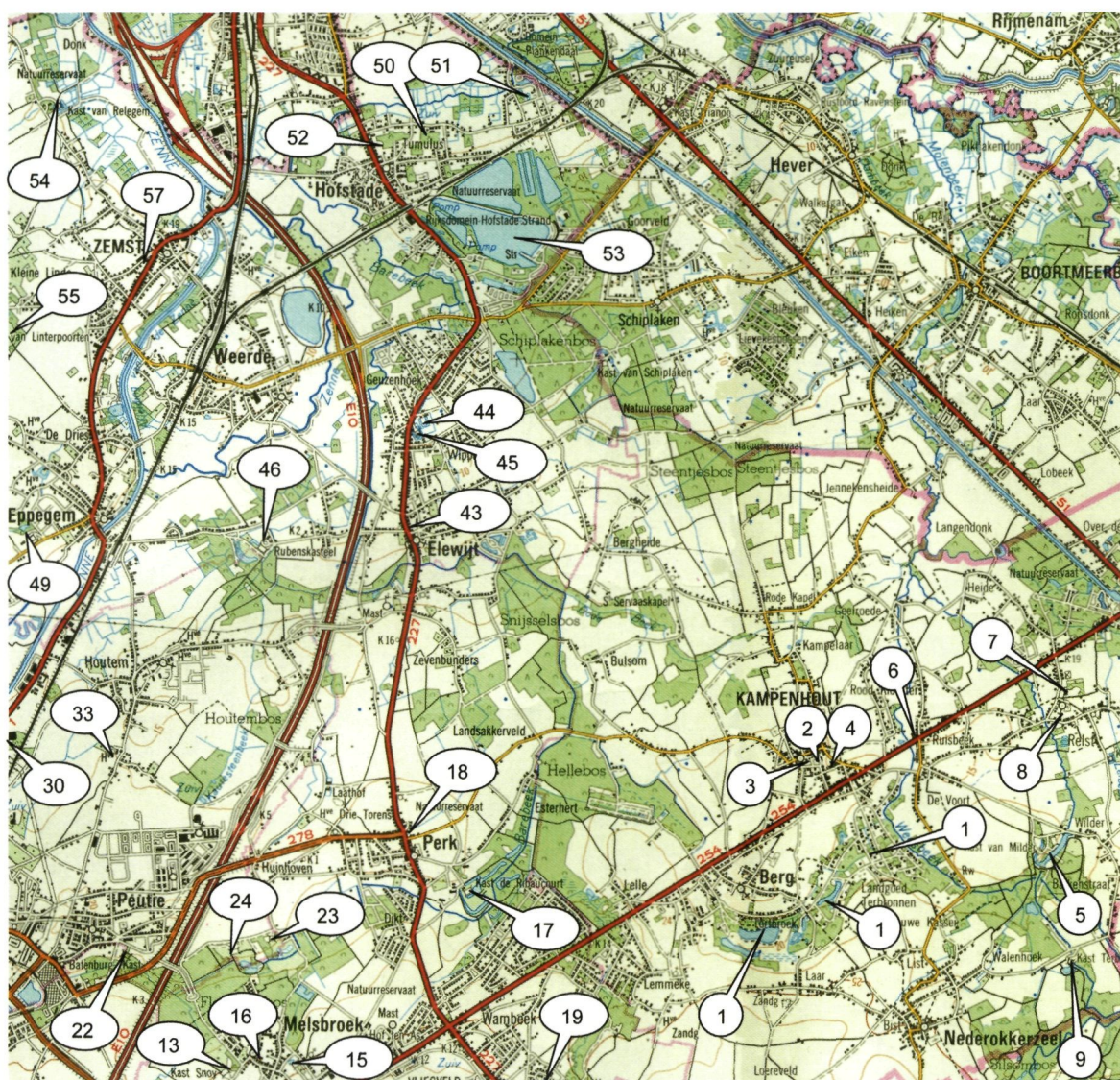
48. Impelkasteel - De Mot

ZEMST (Zemst)

55. Kasteel van Linterpoort

56. Wormelaar

B

KAMPENHOUT (Berg, Kampenhout & Nederokkerzeel)

1. Torfbroek en Ter Bronnen

KAMPENHOUT (Kampenhout)

2. Villa Van Bellinghen
3. Pastorie van de Onze-Lieve-Vrouwekerk
4. Villa Wouters
5. Kasteel van Wilder
6. Villa Everaert
7. Kasteel Ten Opstal
8. Villa Sint-Franciscus-Xaverius & Park van Relst
9. Kasteel Ter Balkt

STEENOKKERZEEL (Melsbroek)

13. Kasteel van Meerbeek - Brabantse Golf
15. Boetfort Kasteel
16. Pastorie van de Sint-Martinuskerk

STEENOKKERZEEL (Perk)

17. Kasteel van Perk (de Ribeaucourt)
18. Pastorie van de Sint-Niklaaskerk

STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel)

19. Kasteel van Ham

VILVOORDE (Peutie)

22. Kasteel Batenborch
23. Kasteel van Huinhoven
24. Kasteel van Ravaart

VILVOORDE (Vilvoorde)

30. Tuinbouwschool
33. Lindenhof (te Houtem)

ZEMST (Elewijt)

43. Pastorie van de Sint-Hubertuskerk
44. Kasteel Ter Borcht
45. Diependael
46. Het Steen - Rubenskasteel

ZEMST (Eppegem)

49. Domein Eetveld

ZEMST (Hofstade)

50. Kasteel Van den Nieuwenhuysen
51. Ambrooskasteel
52. Kasteel Lacourt - Villa All Right
53. BLOSO-domein

ZEMST (Zemst)

54. Kasteel van Relegem
55. Kasteel van Linterpoort
57. Huis De Maeyer

KRAAINEM

- 10. Park Jourdain
- 11. Villa Villa Delhayé

MACHÉLEN (Machelen)

- 12. Kasteel Beaulieu

STEENOKKERZEEL (Melsbroek)

- 14. Villa Galoppin

STEENOKKERZEEL (Steenokkerzeel)

- 19. Kasteel van Ham
- 20. Pastorie van de Sint-Rumolduskerk
- 21. Kasteel van Humelgem

WEZEMBEEK-OPPEM

- 34. Kasteel van Wezembeek - de Burbure
- 35. Kasteel van Oppem - de Grunne
- 36. Klooster van de Passionisten

ZAVENTEM (Nossegem)

- 37. Kasteel Bosmans

ZAVENTEM (Sterrebeek)

- 38. Kasteel van Sterrebeek
- 39. Kasteel Ter Meeren

ZAVENTEM (Zaventem)

- 40. Park Feldheim
- 41. Centruumpark
- 42. Ter Brugge

feodale kasteelmotte met neerhof (neerhof-opperhof)

'huis van plaisantie' uit 16de-17de eeuw, meestal met pachthof

abdij, klooster

pastorie (p), watermolen (w) of openbaar groen (o)

religieuze thematuin

nieuwe inplanting 1750-1849

kasteel of villa 1850-1899

villa 1900-1940

geheel of gedeeltelijk stedenbouwkundig veroordeeld!

talrijke soorten en variëteiten van bomen of struiken

rijke inheemse flora

oude en dikke bomen

visuele relatie met omliggende landschap, zichtlijnen naar buiten

kunstmatig rivierlandschap

boeiende perspectieven

architecturaal microreliëf, parkmeubilair

historische leesbaarheid

KAMPENHOUT												
					•	1. Het Torfbroek en Ter Bronnen						•
					•	2. Villa Van Bellinghen te Kampenhout						•
			p			3. Pastorie Onze-Lieve-Vrouwkerk te Kampenhout						
					•	4. Villa Wouters te Kampenhout						•
•						5. Kasteel van Wilder te Kampenhout						
				•		6. Villa Everaert te Kampenhout						
•						7. Kasteel Ten Opstal te Kampenhout-Relst						
					•	8. Villa Sint-Franciscus & Park van Relst (K.-Relst)						
			w			9. Kasteel Ter Balkt te Nederokkerzeel						
KRAAINEM												
			p		•	10. Park Jourdain						•
					•	11. Villa Delhay						
MACHELEN												
•						12. <i>Kasteel Beaulieu</i> te Machelen						

vroege landschappelijke aanleg (vóór 1820) of sporen daarvan
 neo-Franse tuinaanleg van rond 1900 of sporen daarvan
 'Nouveau Jardin Pittoresque' / aanleg uit interbellum (modernisme, art deco) of sporen daarvan
cursief= grotendeels verdwenen

feodale kasteelmotte met neerhof (neerhof-opperhof)

'huis van plaisantie' uit 16de-17de eeuw, meestal met pachthof

abdij, klooster

pastorie (p), watermolen (w) of openbaar groen (o)

religieuze thematuin

nieuwe inplanting 1750-1849

kasteel of villa 1850-1899

villa 1900-1940

geheel of gedeeltelijk stedenbouwkundig veroordeeld!

talrijke soorten en variëteiten van bomen of struiken

rijke inheemse flora

oude en dikke bomen

visuele relatie met omliggende landschap, zichtlijnen naar buiten

kunstmatig rivierlandschap

boeiende perspectieven

architecturaal microreliëf, parkmeubilair

historische leesbaarheid

STEENOKKERZEEL													
•										13. Kasteel Meerbeek-Brabantse Golf te Melsbroek			
									•	14. Villa Galoppin te Melsbroek			
•										15. Boetfort Kasteel te Melsbroek		•	•
			p							16. Pastorie Sint-Martinus te Melsbroek			
•										17. Kasteel van Perk-de Ribaucourt te Perk	•	•	•
			p							18. Pastorie Sint-Niklaaskerk te Perk			
•										19. Kasteel van Ham te Steenokkerzeel	•		
			p							20. Pastorie Sint-Rumolduskerk te Steenokkerzeel	•		
						•				21. Kasteel van Humelgem te Steenokkerzeel		•	
VILVOORDE													
•										22. Kasteel Barenborch te Peutie		•	!
						•				23. Kasteel van Huinhoven te Peutie		•	
						•				24. Kasteel van Ravaart te Peutie			•
			o							25. Stadspark-Hanssenspark te Vilvoorde	•	•	
						•				26. Herenhuis Spuymolenstraat 47 te Vilvoorde			
						•				27. Villa Sunnyside te Vilvoorde	•		!
			•							28. Virgo Fidelisinstituut-Ursulinen te Vilvoorde			!
			o							29. Maurits Duchéhof te Vilvoorde			
						•				30. Tuinbouwschool te Vilvoorde			•
						•				31. Villa Les Pelleries		•	!
						•				32. Drie Fonteynen te Vilvoorde		•	•
•										33. Lindenhof te Vilvoorde-Houtem	•		
WEZEMBEEK-OPPEM													
•										34. Kasteel van Wezembeek-de Burbure		•	•
		•			•					35. Kasteel van Oppem-de Grunne		•	•
		•								36. Klooster van de Passionisten		•	

vroege landschappelijke aanleg (vóór 1820) of sporen daarvan

neo-Franse tuinaanleg van rond 1900 of sporen daarvan

'Nouveau Jardin Pittoresque' / aanleg uit interbellum (modernisme, art deco) of sporen daarvan

cursief

= grotendeels verdwenen

Personenregister

- *Albert I* (1875-1934) - koning van België: 112, 159, 160, 227
- *André, Edouard F* (1840-1911) - Franse landschapsarchitect en auteur: 108, 138 168
- *Artois, Leonard* (1745-1814) - Leuvense brouwer: 129
- *van Beethoven, Ludwig* (1770-1827) - componist: 32
- *Bastendorff, J.-P.* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 65, 99
- *Beaufort, Hélène-E.-M.-A.-F.* - in 1946 eigenares Ter Borgt te Elewijt: 189
- *Blieck, Karel* - industrieel, bouwt circa 1900 cottage te Vilvoorde: 115
- *Blondeel* (circa 1950) - tuinaanlegbedrijf uit Sint-Kruis bij Brugge: 240
- *Boëns, Alexandre-Joseph senior* (1760-1835) - lithograaf: 130, 131
- *Bollin, Mathieu* (?-1603) - architect en cartograaf: 204
- *Bosmans, Jules* (1851-1931) - raadsman aan het Belgische Hof: 158, 159, 160
- *Boudewijn* (1861-1891) - prins van Saksen-Coburg-Gotha, graaf van Vlaanderen: 158
- *Bounder, Pierre-Antoine* (?-1834) - officier in het Franse leger: 77, 78
- *Bouquéau, Marie* - bouwt in 1909 Villa St.-Franciscus-Xaverius te Kampenhout: 49, 50
- *Bourgeois, Victor* (1897-1962) - architect-stedenbouwkundige: 229, 230, 232, 234, 236, 237, 238, 240
- *Bouttats, Gaspar* (1648-1695) - etser: 245, 246
- *Braun, August-Adolf* (1856-1941) - advocaat Hof van Cassatie, vader van volgende: 61, 176
- *Braun de ter Meeren, Maurice* (1882-?) - ingenieur, zoon van vorige: 176
- *Bruggeman, Laurent* (interbellum) - modernistische architect: 234
- *Burke, Edmund* (1729-1797) - Engels-Iers politicus, filosoof, auteur: 130
- *Buyssens, Jules* (1872-1958) - tuin- en landschapsarchitect: 238
- *Campion, Daniël* (1ste helft 20ste eeuw) - advocaat en industrieel te Vilvoorde: 140
- *Canneel-Claes, Jean* (1909-1989) - modernistische tuinarchitect: 240
- *Carpentier, Eugène* (1819-1886) - architect en restaurateur: 197
- *Causé, Hendrik* (1648-1698) - etser: 146
- *Chambers, William* (1723-1796) - Engelse architect, gangmaker chinoiserie: 57, 64
- *Charlé de Waspick, Alexandre-T.-J.* (1775-1849) - baron, orangist, bankier: 206, 207
- *Christyn de Ribaucourt, Adolphe-E.-G.* (1837-1911) - burggraaf van Tervuren, senator: 81, 82, 104
- *Christyn de Ribaucourt, Prosper-J.-J.* (1796-1882) - burggraaf van Tervuren, senator: 78
- *Churchill, John* (1650-1722) - hertog van Marlborough, generaal: 59
- *Clemens XIV* (1705-1774) - paus: 214
- *Cluysenaar, Jean-Pierre* (1811-1880) - architect: 57
- *Coen, Pierre* - landmeter te Kampenhout in 1837: 44
- *Collès, Adhémar* (einde 19de eeuw) - architect: 66
- *Collin, P.* (einde 18de eeuw) - kunstschilder: 37, 43
- *Coppens, Charles-M.-G.* (1796-1874) - baron, burgemeester Heusden (O.-Vl.): 197
- *Cornet d'Elzius de Peissant, Alfred-Ch.-E.G.* (1839-1898) - graaf: 221
- *Cosyn, Arthur* (1868-1927) - toeristisch journalist: 81, 82, 89, 103
- *Couvreux G.* (begin 18de eeuw) - landmeter: 63, 97, 101
- *d'Alcantara, Anatole-G.-O.-J.* (1832-1899) - graaf, burgemeester Machelen: 39
- *d'Anethan, Paul-Marie-Auguste-Jean* (circa 1860) - baron, eigenaar Wormelaar: 258
- *Dauw, Maria* (1863-1940) - eigenares Ten Opstal te Kampenhout 1906-1940: 47
- *de Baillet, Edmond* (1831-?) - graaf, zoon van volgende: 248, 249
- *de Baillet, Henri-Jean-Baptiste* (1785-1869) - graaf, bankier: 248
- *de Baronaige, Margaretha* (?-1646) - echtg. Frederik van Marselaer: 76
- *de Baudequin, Catharina* - echtg. Robert de Moens: 96

- *de Baudequin de Peuthy, Idesbald-A.-J.* (1744-1830) - baron: 99, 100
- *de Baudequin de Peuthy, Théodore-M.-A.-A.-G.* (1779-1863) - zoon van vorige: 101
- *de Bavay, Laurent* - boomkweker, in 1848 stichter tuinbouwschool Vilvoorde: 122
- *De Becker, P. C.* (2de helft 18de eeuw) - landmeter: 152
- *de Becker-Remy, August* (?-1930) - baron, industrieel, senator: 198
- *de Bersacques, Pierre* (circa 1600) - cartograaf: 35, 36
- *De Boeck, André* - Brusselse brouwer, 1874-1895 kasteelheer te Wezembeek-Oppem: 153
- *De Bondt, Werner* (°1943) - architect: 243
- *De Broqueville, Baudouin* (°1928) - graaf: 41
- *De Bruyn, Jules* (1849-1933) - echtgenote Maria Dauw: 47, 48
- *de Burbure, Gaspard* (1640-1708) - ridder, heer van Wezembeek, kruitfabrikant: 147, 184
- *de Burbure de Wesembeek, Guillaume* (1755-1821) - laatste heer van Wezembeek: 148, 149
- *de Burbure de Wesembeek, Léon* (1812-1889) - advocaat, musicoloog, archeoloog..., kleinzoon van vorige: 149
- *de Burbure de Wesembeek, Oscar* (1815-1893) - neef van Léon: 149
- *De Cloet, Jean-J.* (1790-1855?) - auteur reisliteratuur: 162, 167
- *de Croix, Charles-Edmond-Marie* (1807-1863), graaf, kasteel Ham te Steenokkerzeel: 88
- *de Croix, Charles-Marie-Philippe* (?-1905), zoon van vorige: 95
- *de Croix de Dadizele, Gabrielle* (1755-1808) - echtg. I. de Baudequin de Peuthy: 100
- *De Deken, Josse* (begin 18de eeuw) - landmeter: 88
- *Derons, Ferdinand-Joseph* (1700-1762) - tekenaar: 188, 189
- *de Fierlant, Aloys de Gonzague-J.-M.-Gh.* (1828-1898) - baron: 174, 175, 176
- *de Fierlant, Goswin-A.-M.-F.* (1735-1804) - jurist, hervormer strafrecht & gevangeniswezen: 173
- *de Fierlant, Guillaume-A.-N.* (1696-1773) - heer van Bodegem, vader vorige: 172, 173
- *de Godin, Louis-François* - circa 1830 eigenaar Ter Borgt te Elewijt: 189
- *de Hemricourt de Grunne, François* (1850-1926) - graaf, generaal-majoor: 153
- *Dekkers, Midas* (°1946) - Nederlandse bioloog en publicist: 19
- *de Kerchove d'Exaerde, Jules* (1830-1901), burgemeester Steenokkerzeel: 93
- *Delhay, Henri* - ondernemer, bouwt circa 1890 villa te Kraainem: 56
- *de Ligne, Charles-Joseph* (1735-1814) - prins, auteur: 129
- *Delvaux, Alexandre* (1ste helft 19de eeuw) - industrieel te Vilvoorde: 113
- *Delvaux, Auguste-Louis* (1882-1946) - tuin- en landschapsarchitect uit Oudergem: 24
- *De Maeyer, Pieter* (1884-1960) - geneesheer te Zemst: 260
- *Demaret, P. F.* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 252
- *de Meester, Pierre* (1724-1784) - raadsheer 'Berg van Barmhartigheid' te Mechelen: 201
- *de Meester de Betzenbroeck, Léon* (1905-1984) - eigenaar Eetveld te Eppegem: 211
- *de Meester de Tilbourg, Louis-J.-B.* (1783-1829) - eigenaar te Hofstade: 220
- *de Moens, Robert* (circa 1600) - heer van Zelem, eigenaar kasteel Batenborch te Peutie: 96
- *de Moor de Mentock, Jean-D.-Gh.* (1780-1835) - eigenaar Lindenhof te Vilvoorde: 144
- *De Munck, Emile* (1861-1944) - baron, archeoloog: 181
- *de Nény, Patrice-François* (1716-1784) - graaf, voorzitter Geheime Raad: 132, 133, 134, 141
- *de Neuf, Joseph-François* (1797-1877) - in 1854-1877 burgemeester Kampenhout: 47
- *De Noter, Jan-Baptist* (1786-1855) - tekenaar: 214, 215, 216
- *de Poederlé, Joseph* (1742-1813) - baron, meteoroloog, dendro- en pomoloog: 129
- *de Pret de Calesberg, Jacques-P.-J.* (1762-1817) - ridder: 148
- *de Putte, Hortense-C.A.-Gh.* (1814-1873) - echtg. Maximilien de Spoelberch de Lovenjoul: 39
- *Dereine, Henri* (1872-?) - advocaat en kunstschilder, schoonzoon Armand Steurs: 71
- *de Refroissart, Jan* (circa 1650) - landmeter: 97
- *de Roye de Wichen, Albert-F.-J.-G.* (1858-1930) - baron, burgemeester Eppegem: 210, 211
- *Derscheid, Gustave* (1871-1952) - geneesheer-pneumoloog: 176
- *de Selliers de Moranville, Ernest* (1911-1964) - ridder: 168
- *de Spoelberch, Philippe* (°1941) - burggraaf, dendroloog: 42
- *de Spoelberch de Lovenjoul, Julienne-G.-H.* (1832-1909) - burggravin: 39
- *Despret, Maurice* (1861-1933) - advocaat Hof van Cassatie, senator, bankier: 167
- *Destrée, Louis* - industrieel, 1895-1936 eigenaar Impelkasteel te Eppegem: 207
- *Detige, Anna-M.-M.* (1837-1910) - dochter van volgende, echtg. Alphonse Rayé: 106
- *Detige, Sébastien* (1800- 1873) - bouwer kasteel Ravaart te Peutie: 106
- *Deudon d'Heysbroeck, Martial-A.-V.* (1849-1924) - eigenaar Wormelaar te Zemst: 255
- *de Villegas de Clercamps, [Balthasar]-Charles-Joseph* (1783-1865) - graaf: 209

- *de Vinck de Deux Orp, Jean-Marie-E.-G.* (1824-1888) - baron: 39, 40
- *de Vinck de Deux Orp, Raymond-H.-E.-M.-G.* (1892-1977) - baron: 40, 41
- *De Wautier, Guillaume* - cartograaf begin 19de eeuw: 59, 60, 64, 65, 70, 87, 88, 129, 130, 131, 132, 135, 147, 162, 163, 165
- *Dewez, Laurent-Benoît* (1731-1812) - architect: 196
- *de Wynants, Albertine-Françoise* (18de eeuw) - barones: 196
- *d'Hannoset, Pauline-Marie-Thérèse* (1783-1855) - echtg. Alexandre van Volden: 252
- *Duché, Marius* (einde 19de eeuw) - lijm- en gelatinefabrikant te Vilvoorde: 120
- *Duché, Maurits* (?-1914) - achterkleinzoon van vorige: 120
- *Duchêne, Achille* (1866-1947), Franse tuinontwerper: 16, 41, 61, 108, 138, 168, 199
- *Duchêne, Henri* (1841-1902), Franse tuinontwerper, vader van Achille: 16, 41, 61, 108, 138, 168, 199
- *d'Ursel, [Joachim]-Auguste-Paul* (1857-1916) - graaf: 254
- *Dusart, Joseph-Adolphe-H.* (1857-1916) - 2de echtg. Anna Detige: 108, 109
- *Everaert, C. J.* (2de helft 18de eeuw) - landmeter en cartograaf: 147, 204, 260
- *Everaert, Emile* - zoon van volgende, notaris te Laken: 45
- *Everaert, Polydore* - in 1880 notaris te Laken: 44
- *Fayd'herbe, Lucas* (1617-1697) - beeldhouwer, kunstschilder en architect: 58
- *Feldheim, Herman* - van Duitse afkomst, tijdens interbellum industrieel te Zaventem: 179
- *Flanneau, Octave* (1860-1937), architect, vooral van kastelen: 40
- *Floris, Frans* (1516-1570) - kunstschilder: 58
- *Fondu, Benoît* - tuin- en landschapsarchitect: 243
- *Fox, Edgard* - in 1892-1902 eigenaar Diependael te Elewijt: 192
- *Fuchs, Louis* (1818-1904) - tuin- en landschapsarchitect: 81, 102, 103, 122, 124
- *Galoppin, Emile-Edmond* (1851-1919) - tuin- en landschapsarchitect: 68
- *Galoppin, Jean* (1864-1941) - tuin- en landschapsarchitect: 68
- *Godecharle, Gilles-Lambert* (1750-1835) - beeldhouwer: 131
- *Gonze, Paul* - inspecteur Water en Bossen tijdens interbellum: 181, 182
- *Goossens, Eduard* (midden 20ste eeuw) - Mechelse architect: 230, 236
- *Goossens, Pierre-Lambert* (1827-1906) - Belgische aartsbisschop en kardinaal: 117
- *Gramaye, Jean-Baptiste* (1579-1635) - historicus en geograaf: 161
- *Grietens, Jean-Antoine* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 78, 82
- *Gyselinck, Jan-Cornelius* - circa 1870 drukker te Zemst: 259
- *Hansche, Jan-Christiaan* (werkzaam 1655-1685) - kunststucwerk, stucplafonds: 58
- *Hanssens, Edmond* - rond 1875 burgemeester Vilvoorde: 110, 135, 139
- *Harrewijn, Jacob* (1660-1727) - etser te Brussel: 36, 59, 61, 87, 88, 187, 188, 189, 191
- *Héberlé, François* (?-circa 1840) - grootgrondbezitter te Zaventem: 180
- *Hendrik III* (1231-1261) - hertog van Brabant: 20
- *Hennessy, Daniel-Patrice* (1780-1855) - bankier en grootindustrieel: 167
- *Henry, Ghislain-Joseph* (1754-1820) - architect: 131
- *Henry, J.* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 100
- *Herbert, Georges* - in 1873 bouwheer villa 'Les Pelleries' te Vilvoorde: 126
- *Hissette, J. A.* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 79, 81, 192
- *Hobé, Georges* (1854-1936) - architect, interieurontwerper: 115, 116
- *Hospies, Henri* (3de kwart 18de eeuw) - handelaar te Brussel: 69
- *Huygens, Constantijn jr.* (1628-1697) - secretaris stadhouder-koning Willem III van Oranje: 245, 246
- *Jacobs, Pieter* (einde 19de eeuw) - tabaksfabrikant te Vilvoorde: 113
- *Jacquelart, Alphonse* (?-1880) - Brusselse arts: 167
- *Jasinski, Stanislas* (1901-1978) - architect: 229
- *Jourdain, Victor* (?-1918) - in 1915 oprichter van de krant 'La Libre Belgique': 54
- *Keilig, Edouard* (1827-1895) - Belgische landschapsarchitect: 81, 82, 103, 124, 136, 138, 142
- *Lacourt, René* (1888-?) - wijnhandelaar uit Willebroek: 221
- *Lacroix, M.* (einde 19de eeuw) - tuinontwerper, leraar tuinbouwschool Vilvoorde: 110
- *Langerock, Julien* - zoon van volgende, architect: 119
- *Langerock, Piet* (1859-1923) - neogotische architect en restaurateur: 119
- *Lauwers, Engelbert* (1792- 1872) - bedrijfsleider en senator: 153
- *Leemans, Karel* - circa 1830 eigenaar landgoed te Zemst: 247, 248
- *le Hardy de Beaulieu, Antoine* (°1961) - landschapsarchitect, plantenkwaker, auteur: 250
- *Le Maire, Octave* - Mechelse jurist, historicus en genealoog tijdens interbellum: 225, 226, 227, 228, 232

- *Le Roy, Jacques* (1633-1719) - historicus en geograaf: 59, 87, 161, 195, 245
- *Madoets, Hendrik* - schepen te Brussel, herbouwt in 1610 Boetfort te Melsbroek: 69
- *Maison, Paul* - industrieel, in 1955 eigenaar Rubenskasteel te Elewijt: 199
- *Marchand, J.* (1ste kwart 19de eeuw) - landmeter kadaster: 144
- *Massart, Jean* (1865-1925) - bioloog, hoogle-raar, directeur Kruidtuin te Brussel: 21, 25, 28
- *Massaux, Jean-Baptiste* (1ste kwart 19de eeuw) - notaris te Sint-Joost-ten-Node: 152
- *Mazzinghi, Arrigoon-Hendrik* - 'graaf', eigenaar Ambrooskasteel te Hofstade tijdens interbellum: 218
- *Mertens, Isidoor* - circa 1880 geneesheer te Zemst: 259
- *Meyer, Frans* (jaren 1940) - tuinarchitect, bedrijfsleider firma 'Hortus' te Mechelen: 239, 240
- *Moerman, Leon* (1864-1919) - scheikundige: 108
- *Moortgat, Alfons* (1881-1962) - componist van kerkmuziek: 95
- *Naveau, Georges* (?-1932) - directeur Kruidtuin te Antwerpen: 25
- *O'Kelly, Prosper* - in 1838 eigenaar Boetfort te Melsbroek: 70, 71
- *Olivier, Jean-Baptiste* (1ste kwart 19de eeuw) - vrederechter te Mechelen: 192
- *Op de Beeck, Jozef* (jaren 1940) - bedrijfsleider tuinaanlegbedrijf uit Putte: 239
- *Orban, Alfred-Abdallah* - 1892-1909 eigenaar Drie Fonteinen te Vilvoorde: 135, 136, 138, 139, 140
- *Ories, Jean-Antoine* (1717-1789) - Brusselse bankier: 162, 163
- *Otto de Mentock, Daniel* - rond 1870 eigenaar Lindenhof te Vilvoorde: 144
- *Peten, Clément* (1866-1929) - paardenfokker uit en burgemeester van Velm: 181
- *Plovits, Maximilien-Joseph* (1745-1813) - bankier en industrieel: 15, 163, 165, 166
- *Poot, Ernest* - zoon van volgende: 217
- *Poot, Joseph* (?- circa 1850) - rentenier uit Sint-Joost-ten-Node: 217
- *Poot, Rik* (1924-2006) - beeldhouwer: 112
- *Powis de Tenbossche, Adolphe-Ch.-Gh.* (1800-1868) - ridder: 203
- *Powis de Tenbossche, Jeanne-M.-J.-C.-G.* (1885-1968) - kloosterzuster: 203
- *Powis de Tenbossche, Louis-B.-Gh.* (1798-1869) - ridder, burgemeester Melsbroek: 66, 67
- *Quitmann, Herman* (1831-1918?) - van Duitse afkomst, industrieel te Zaventem: 178, 179, 185
- *Rayé, Alice* (1863-1944) - dochter van Alphonse, echtg. Leon Moerman: 108
- *Rayé, Alphonse* (1833-1863) - geneesheer, zoon van volgende: 106
- *Rayé, Charles-César* (1811-1867) - geneesheer te Vilvoorde: 102, 104
- *Rittweger, Emile* (?-1920) - verzekeringsmakelaar: 61
- *Robaye, Bert* (°1946) - architect: 90
- *Robyns, Martin* (?-1756) - ridder: 63, 64
- *Robyns, Maria-Theresia* [née van Male] (1778-1836) - echtg. Jacques Robyns: 65
- *Rogier, Charles* (1800-1885) - Belgische politicus, diverse malen eerste minister: 122
- *Romberg, Frederik* (1729-1819) - reder: 59, 60, 129, 181
- *Roose, Marie-Caroline-J.-G.* (1798-1850) - gravin, eigenares Wormelaar te Zemst: 255
- *Royer, Gilles-Joseph* (begin 19de eeuw) - landmeter kadaster: 129, 252
- *Rubens, Peter Paul* (1577-1640) - kunstschilder, diplomaat: 194, 195
- *Saintenoy, Gustave* (1832-1892) - architect: 181
- *Saintenoy, Paul* (1862-1952) - architect, zoon van vorige: 198, 229
- *Sanderus* [Sanders], *Antonius* (1586-1664) - historicus en dichter: 128
- *Schadde, Joseph* (1818-1894) - architect-archeoloog: 175
- *Schmitz, Marcel* (1885-1963) - architect: 61, 208
- *Schroëter, Frans* - tijdens interbellum kopergieter te Mechelen: 212
- *Sermeus, Heinrich* (1935-1987) - Mechelse architect en restaurateur: 218
- *Servandoni, Jean-Nicolas* - ook *Giovanni Niccolo* of *Jean-Jérôme* (1695-1766) - Frans-Italiaanse kunstschilder-decorontwerper-architect: 163
- *Seutin, Louis-Joseph* (1793-1862) - Belgische chirurg-orthopedist: 101
- *Snoy, Albert* (1850- 1897) - baron, senator, burgemeester Melsbroek: 66
- *Snoy, Guillaume* (1889-1975) - baron, burgemeester Melsbroek: 66
- *Solvay de la Hulpe, Ernest-John* (1895-1972) - graaf, grootindustrieel: 168
- *Steenhoudt, Walter* (°1930) - architect: 90
- *Steurs, Armand* (1842-?) - advocaat: 70
- *Stevens, Pierre-François* - circa 1800 eigenaar Drie Fonteinen te Vilvoorde: 135
- *Stevens, René* 'Le Sylvain' (1854-1937) - kunstschilder, stichter 'Amis de la Forêt de Soignes': 25
- *Symons, Fernand* (1869-1942) - architect: 149
- *Theys, Marcel* (jaren 1940) - bedrijfsleider tuinaanlegbedrijf uit Waterloo: 239, 240
- 't *Kint de Roodebeke, Arnold-Albert-Guy-Jean* (1915-?) - baron: 249
- *Toussaint, Robert* (1900-1975) - architect: 203
- *Trappeniers, Antoine* (1823-1887) - architect: 102, 105

- *T'Sas, Joseph* - eigenaar kasteel Huinhoven te Peutie in 1867-1883: 104
- *Van Beginne, R.* - architect, restauratie Beaulieu te Machelen in 1964: 62
- *Van Bellinghen, Edouard-E.-M.-P.* - tijdens interbellum kandidaat-notaris te Kampenhout: 22, 25, 26
- *Van Bellinghen, Jean-Edouard* - rond 1850 notaris te Kampenhout: 29
- *Van Cleven, Frans* (jaren 1950 en 1960) - architect uit Brugge: 236, 237, 242, 243
- *van Coudenberghe, Anna* (2de helft 15de eeuw) - echtg. Wouter van den Heetvelde: 151
- *Van Croes, Jacques* (einde 17de eeuw) - tekenaar: 36, 146
- *Van de Goor, Petrus* (circa 1800) - één van de laatste begaarden te Wezembeek-Oppem: 152
- *Vandenberghe, Alphonse-Antoine* (1873-1923) - architect: 156
- *Van den Bossche, Léon-P.-C.* (1841-1911), diplomaat, volksvertegenwoordiger, plantenverzamelaar: 239
- *Van den Eynde, Arnold Frans* (late 18de eeuw) - tekenaar: 216
- *Van den Eynde, Gabrielle* - rond 1900 eigenares Ter Meeren te Zaventem: 181
- *van den Heetvelde, Wouter* (2de helft 15de eeuw) - Brusselse patriciër: 151
- *Van den Nieuwenhuysen, Constant* (1749-1823) - Mechelse hoedenfabrikant: 212, 216, 217
- *Van den Nieuwenhuysen, Joseph* - vermoedelijk zoon van vorige: 217
- *Van den Nieuwenhuysen, Willem* - vermoedelijk zoon van Constant: 212
- *van der Linden d'Hoogvorst, Charles-François* (1788-1847) - baron: 37, 39
- *Vandernath, Emeric-François* (midden 18de eeuw) - baron, kasteelheer te Zemst: 246
- *Van der Sande, Paul* - verfhandelaar, rond 1960 eigenaar Diependael te Elewijt: 193
- *Van der Swaelmen, Louis-Martin jr.* (1883-1929), tuinarchitect, stedenbouwkundige: 136, 229
- *Van de Velde, Henry* (1863-1957) - architect: 230, 235
- *Van Isacker, Philip* (1884-1951) - katholieke politicus en bankier: 230
- *van Marselaer, Frederik* (1584-1670) - baron, kasteelheer Perk, burgemeester Brussel: 76
- *Van Meerbeeck, Franciscus Johannes* (1803-1839) - arts te Nossegem: 158, 160
- *Van Nueten, Charles* (1899-1989) - architect, stedenbouwkundige en kunstschilder: 230, 234, 237, 239, 240, 243
- *van Outheusden de Wolfslinde, Jean-Gerard* (1747-1827) - baron: 201, 202
- *van Reynegom, Lambert-Joseph-Gh.* (1744-1784) - baron: 205
- *Van Roey, Jozef* (1874-1961) - kardinaal en aartsbisschop van België: 50
- *Van Ussel, Albert* - Mechelse industrieel, in 1965 eigenaar Ambrooskasteel te Hofstade: 218
- *van Volden, (Pierre)-Alexandre-M.-G.H.* (1766-1808) - baron, zoon van Jean: 252
- *van Volden, Charlotte* (1807-1878) - dochter van vorige: 254
- *van Volden, Jean-J.-G.-G.* (1730-1796) - baron, heer van Lombeek: 251, 252, 254
- *Van Volxem, Guillaume-Hippolyte* (1792-1868) - advocaat, industrieel en bankier: 135
- *Van Werden, Jacques* (17de eeuw) - tekenaar: 75, 77
- *Verbelen, Victor* (1886-1975) - tuinbouwconsulent: 238, 240
- *Verhaegen, Pierre* - in 1859-1868 notaris te Kampenhout: 44, 45
- *Verlinden, Emile* (2de helft 19de eeuw) - eigenaar Diependael te Elewijt: 192
- *Vitzhumb, Paul* (1751-1838) - tekenaar, lithograaf: 148
- *Vonck, Jan [weduwe van]* - in 1831 eigenares Ter Balkt te Nederokkerzeel: 51
- *Voncken, J. W.* (1ste helft 19de eeuw) - landmeter kadaster: 165
- *von Thurn und Taxis, Lamoral Claudius* (1621-1676) - grootmeester keizerlijke post: 58
- *Vorstermans, Lucas jr.* (1624-1666) - etser: 75, 77, 80
- *Walckiers de Gammerages, Jean-Joseph* (1740-na 1810) - heer van Galmaarden: 15, 60, 129, 130, 132, 135, 136, 137, 138, 139, 141
- *Wauters, Alphonse* (1817-1898), historicus, archivaris stad Brussel: 39, 141, 209
- *Wellens, Louis* (1872-1846) - vanaf 1817 baron *de Wellens van ten Meulenberg*, orangist, in 1821-1830 burgemeester van Brussel: 135
- *Wijnants, Maxime* (1907-1997) - architect-stedenbouwkundige: 230, 233, 234, 237, 240, 243
- *Willem III van Oranje* (1650-1702) - stadhouder, koning van Engeland: 59
- *Wilmart, Jules* (?-1933?) - Brusselse industrieel: 192
- *Wouters, Thérèse* - bouwt rond 1880 een villa te Kampenhout: 33
- *Zita* (1892-1989) - prinses van Bourbon-Parma, echtg. Karel I, laatste keizer van Oostenrijk: 86, 89

▲
De oefenvelden van
de tuinbouwschool
te Vilvoorde
(foto R. Deneef,
2004)

DANKWOORD

Dit inventarisdeel kon alleen maar tot stand komen dankzij de medewerking van:

- de heer Peter Bracaval, Virgo Fidelisinstituut, Vilvoorde
- wijlen graaf Daniel Christyn de Ribaucourt, Perk
- de heer en mevrouw Bernard en Véronique Cosyns, Eppegem
- de heer Luc De Brabanter, Kadaster Brabant, Brussel
- graaf Guy de Broqueville, Kampenhout
- mevrouw H. de Brouhoven de Bergeyck, Kraainem
- ridder Hélien de Burbure de Wesembeek, Wezembeek-Oppem
- de heer en mevrouw De Maeyer, Zemst
- de heer en mevrouw Demol, Vilvoorde
- de heer Paul de Moor, Zemst
- de heer en mevrouw E. de Poix, Nossegem
- mevrouw Anne De Raeymaeker-Thienpont, Elewijt
- de heer Philippe De Ridder, Nationaal Geografisch Instituut, Brussel
- mevrouw E. de Selliers de Moranville, Sterrebeek
- de heer Dominique Dierckxsens, Peutie
- mevrouw Dumoulin, Melsbroek
- graaf Antoine d'Ursel, Zemst
- de heer Robin Engels, Diest
- de heer Maison, Elewijt
- de heer Philippe Mallaerts, Brabantse Golf, Melsbroek
- de heer Philippe Mast, Zemst-Hofstade
- mevrouw C. Mertens de Wilmars, Nederokkerzeel
- de heer en mevrouw Noël en Rita Neckebroek, Elewijt
- de heer en mevrouw R. Poddevijn-Van Melkebeke, Peutie
- de heer en mevrouw R. Roesems, Vilvoorde
- de heer Axel Vaeck, stadsarchief Mechelen
- de heer Marnix Vande Gaer, Grimbergen
- de heer Frédéric van der Kelen, Kampenhout
- de heer W. Van de Vijver, stadsarchief Mechelen
- de heer Michel Van Espen, Bloso, Brussel
- mevrouw C. Van Laere, Kampenhout
- mevrouw Suzy Vannespen-Schroëter, Zemst-Hofstade
- eerwaarde heer L. Vermeulen, Perk
- de heer Adelin Villers, Kadaster Brabant, Brussel
- de heer Leo Vloeberghs, Kadaster Brabant, Brussel

Hiervoor onze oprechte dank.

De auteurs

